

Biznes-Эксперт

№ 5, 2014

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ

МОЛИЯ

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР

ИЛМий АМАЛИЁТ

УШБУ СОҢ МАВЗУСИ:

Саноатни инновацион
ривожлантириш –
бўқоли турмуш фаровонлигини
оширишнинг муҳим омилли

23

ТЕМА НОМЕРА:

Теоретические аспекты
управления издержками у
хозяйствующих субъектов

65

ПРИВАТИЗАЦИЯ

ФИНАНСЫ

ЦЕННЫЕ БУМАГИ

НАУЧНАЯ ПРАКТИКА

12

Хорижий инвестиция –
маллакат иқтисодиёти
барқарор ривожланишининг
асоси

32

Ўзбекистонда пул-кредит сис-
тема устуворлаштириш
йўналишлари

42

Қишлоқ хўжалиқ
бозорига ишчи кучи
рақобатбардошлигини
ошириш бўйича хорижий
ёндашлар

69

Селекция учра-
тиштириш
налогово-менеджмент

ВНИМАНИЕ!

Согласно постановлению Президиума Высшей
аттестационной комиссии при
Кабинете Министров Республики Узбекистан
№201/3 от 30 декабря 2013 года, журнал
«Biznes-Эксперт» внесен в реестр научных изданий
Высшей аттестационной комиссии для докторских
диссертаций.

Мундарижа

Бозор тамойиллари

Д. Қурбанов. Солиқ имтиёзлари орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналарни рағбатлантириш йўллари 3

Таққос ва таҳлил

Р. Абдуллаева. Тадбиркорликни ривожлантириш – ижтимоий ҳимоянинг муҳим омили 8

Сармоя ва самара

Г. Мирзабдуллаева, А. Адашев. Хорижий инвестиция – мамлакат иқтисодиёти барқарор ривожланишининг асоси 12

Соҳа тараққиёти

Ш. Жалилов. Нефть ва газ саноати корхоналарининг молиявий аҳволи ёки давлат бюджети билан ўзаро алоқаларнинг таъсири хусусида? 14

Кун мавзуси

О. Қосимов, У. Қосимов. Ўзбекистон қадоқланган яхна чой бозори таҳлили, брендлар ва улар ўртасидаги раёбат 18

Жараён

Н. Рустамов, С. Тўраев. Саноатни инновацион ривожлантириш – аҳоли турмуш фаровонлигини оширишнинг муҳим омили 23

Социум

Б. Болтаев. Иқтисодиётни инновацион ривожланиш шароитида ёшларни иш билан бандлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш 27

Молия

У. Ўроқов, Ш. Ҳамроев. Ўзбекистонда пул-кредит сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари 32

Назария ва амалиёт

Ш. Мусалимов. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солигини ҳисоблаш усулини такомиллаштириш масалалари 38

Бандлик

С. Қурбонов. Қишлоқ меҳнат бозорида ишчи кучи рағбатбардошлигини ошириш бўйича хорижий ёндашувлар 42

Аграр сектор

Х. Қалимбетов. Кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкил этиш ва унинг ҳудудий хусусиятлари 47

Капитал

Г. Жумаева, Р. Рашидов. Модернизациялаш жараёнларида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг зарурати 50

Маркетинг

И. Умаров, С. Саидкаримова. Ялпи озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли ва унга таъсир этувчи омиллар 54

Хориж тажрибаси

Б. Шакирова. Узоқ муддатли молиявий ресурсларни шакллантиришда “узун пуллар”нинг аҳамияти (халқаро амалиёт) 59

Инновация

М. Атаниязова. Меҳнат бозорида иш билан бандлик инновацион турининг шаклланиши 62

Содержание

Аналитика

Х. Абдуллаев. Теоретические аспекты управления издержками у хозяйствующих субъектов 65

Актуальная тема

Г. Абдуганиева, Д. Яхеева. Схема участников налогового менеджмента 69

ТАҲРИР КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТАҲРИР КЕНГАШИ РАИСИ | ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ

иқтисод фанлари доктори, профессор, РТФА академиги
доктор экономических наук, профессор, академик РАЕН

ТАҲРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ | ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Абдурахим ВАҲОБОВ

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Дилфуза РАҲИМОВА

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Баходир ХОДИЕВ

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Алишер ВАҲОБОВ

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Шухрат ЮЛДАШЕВ

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Зайниддин ХУДОЙБЕРДИЕВ

иқтисод фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Эркин ГАДОЕВ

иқтисод фанлари номзоди, доцент
кандидат экономических наук, доцент

Шарофиддин ҲАЙДАРОВ

иқтисод фанлари номзоди, доцент
кандидат экономических наук, доцент

Солиқ имтиёзлари орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналарни рағбатлантириш йўллари

Д.Р.ҚУРБАНОВ,
Банк-молия академияси
“Солиқлар ва солиққа тортиш”
кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация

Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи корхоналарга берилган солиқ имтиёзлари ва енгилликлари ҳамда давлат рўйхатидан ўтган жами фермер хўжаликларининг Ўзбекистон ЯИМдаги тутган ўрни таҳлил қилиниб уларга таъсир этувчи омиллар келтирилган.

В этой научной статье написано о налоговых льготах, преференциях для предприятий, которые выращивают сельскохозяйственную продукцию. Также проанализировано количество зарегистрированных фермерских хозяйств в общем объеме ВВП Узбекистана и приведены факторы влияния.

This scientific article is written about tax privileges, the implementation of which by the enterprise helped grow agricultural production. Also, it analyzes data on all quantity of registered farms in total amount of GNP of Uzbekistan and provides the facts that influence it

Давлатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан белгиланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор вазифаларини амалга ошириш натижасида иқтисодий ривожланишнинг барқарор юқори суръатлари, макроиқтисодий мутаносиблик, аҳоли ҳаёт даражасининг барқарор ўсиши ва мамлакатнинг жаҳон бозоридаги мавқеини мустаҳкамланиши таъминланди.

Шу билан бирга, мамлакатимизда экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалиги экинларини районлаштириш борасида ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсат олиб борилаётгани энг муҳим хомашё ва экспортбоп маҳсулот бўлиши пахта етиштиришнинг нисбатан барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулот-

лари етиштиришни бир неча баробар кўпайтириш имконини бермоқда.

Бу эса, ўз навбатида, халқимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлашга замин туғдирмоқда ва уларни чет мамлакатларга экспорт қилишга имкон бермоқда. “...Ғалла етиштириш 2000 йилга нисбатан 2 баробар, картошка – 3,1 марта,

сабзавот – 3,2 баробар, узум – 2 марта, гўшт ва сут – 2,1 карра, тухум – 3,4 баробар ошди” (1).

Демак, қишлоқ хўжалигининг ўзида кенг кўламли ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан янгилашлар юз бермоқда.

Бугунги кунда “...қишлоқларимиз ҳаётида юксак натижаларга эришишда, аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишининг асосий шакли сифатида фермерликни йўлга қўйганимиз ва унинг ривожини учун кенг имкониятлар очиб берганимиз ҳал қилувчи роль ўйнади” (2).

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланадиган корхоналар (фермер хўжаликлари) 2014 йилнинг 1 январь ҳолатига 72,7 мингташи ташкил қилиб фаолият кўрсатмоқда (1-жадвал) (3).

1-жадвалда келтирилган маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, 2004-2013 йиллар давомида давлат рўйхатидан ўтган корхона ва ташкилотларнинг сони ўсиш тенденциясига эга бўлса, фермер хўжаликларининг сони 2004 йилдан 2008 йилга қадар ўсиб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини мақбуллаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқувчи махсус комиссиянинг таклифига асосан фермер хўжаликлари сони 2009 йилда 115 минг 500 тага камайирилган (4).

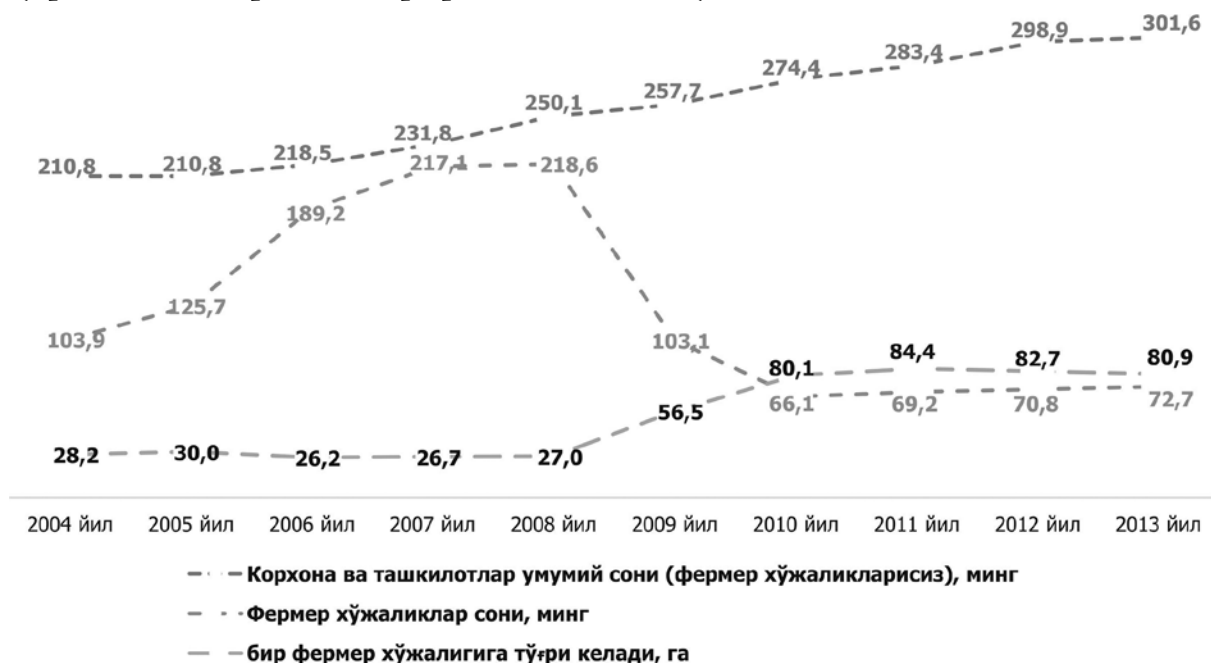
Натижада, 2008 йилга қадар бир фермер хўжалигига ўртача 27,6 га. ер майдони тўғри келган бўлса, бу кўрсаткич 2014 йилнинг 1 январь ҳолатига ўртача 76,9 га. ер майдони тўғри келади. Бунда ҳукумат махсус комиссияси томонидан унумли фойдаланилмаган ер майдонларини мақбуллаштириш натижаси сифатида қараш мумкин.

Бинобарин, 2013 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2000 йилга нисбатан 2,3 баробар кўпайди. Фақат ўтган йилнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 6,8 фоизга, жумладан, деҳқончилик – 6,4 фоизга, чорвачилик – 7,4 фоизга ўсди (5) (2-жадвалга қarang).

Айтиш керакки, изчил юқори ўсиш суръатлари билан бирга, ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улушининг камайиш тенденцияси кузатилаётган. Мисол тариқасида, 2000 йилда бу борадаги кўрсаткич 30,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2013 йилда 16,8 фоизни ташкил этмоқда (6).

Мазкур ҳолатни, иқтисодиётимизда амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришларнинг, мамлакатимиз бир пайтлардаги аграр республикадан босқичма-босқич равишда саноати ривожланган замонавий давлатга айланиб бораётганининг яққол тасдиғи сифатида изоҳлаш мумкин.

1-жадвал. Давлат рўйхатидан ўтган корхона ва ташкилотларнинг сони ва фермер хўжаликларига тўғри келадиган (берилган) га. ерларнинг таҳлилий маълумоти.

2-жадвал. Асосий иқтисодий кўрсаткичлар (млрд.сўмда)

Бугунги кунда қишлоқларимиз ҳаётида юксак натижаларга эришишда, аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асосий шакли сифатида давлат томонидан фермерликни йўлга қўйилганлиги ва унинг ривожини учун кенг имкониятлар яратилгани ҳал қилувчи роль ўйнамоқда.

Фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликларга айланаётганлиги ва улар аграр соҳанинг таянч устуни сифатида намоён бўлаётганлигидадир.

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истиқболини топмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда бундай фермер хўжаликларининг сони 18 минг(7)дан зиёдни ташкил этмоқда.

Жорий йилнинг февраль ойида 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги Юртбошимизнинг "...юртимизда қишлоқ хўжалигини ривож-

лантиришнинг келажаги ҳақида гапирганда, ер ва сув ресурслари бўйича имкониятларимиз чекланганини ҳисобга олиб, бу борада ягона тўғри йўл – қишлоқ хўжалигини интенсив асосда ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш, селекция ишларини чуқурлаштириш, юксак самарали замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва сувдан оқилона фойдаланиш, энг муҳими – деҳқон ва фермерларнинг дарди билан яшаш, десам, ўйлайманки, барчангиз менинг фикримга қўшилсиз", деган фикрлари бежизга эмас.

2008 йилдан бошлаб мамлакатимизда қарийб 1 миллион 500 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, ер ости сувлари юқори бўлган майдонлар 415 минг гектарга ёки салкам 10 фоизга қисқарди, кучли ва ўртача шўрланган майдонлар 113 минг гектарга камайди (8).

2013 йилда "2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш" бўйича комплекс чора-тадбирлар давлат дастури қабул қилиниб, мазкур чора-тадбирларнинг ижроси бўйича Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимликлари, барча манфаатдор

1-чизма. Ягона ер солиғини тўловчи юридик шахсларга қўлланиладиган солиқ имтиёзлари.

идоралар, Фермерлар кенгаши ва фермер хўжаликлари ушбу дастурда кўзда тутилган вазифаларнинг тўлиқ бажарилишига масъул қилиб бириктирилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи корхоналарга татбиқ қилинаётган солиқ имтиёзлари ва преференцияларини таҳлил қиладиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–842-сонли қарорига асосан наслчилик иши корхоналари ва Республика “Ўзнасчилик” корхонаси асосий фаолият тури бўйича барча солиқлар ва давлатнинг мақсадли жамғармалари ҳамда Таълим муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан 2017 йил 1 январига қадар озод қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 майдаги “2012-2016 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида”ги ПҚ–1754-сонли қарорига асосан 2012 йилнинг II чорагидан бошлаб қишлоқ жойлардаги маҳаллалар ҳудудида маиший

хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи якка тартибдаги тадбиркорлар (сартарошлар, тикувчилар, пойабзал маиший-техника таъмирлаш бўйича усталар ва бошқалар) қатъий белгиланган солиқ тўлашдан 3 йил муддатга ва қишлоқ жойларда якка тартибда уй-жой қурилиши асосида барпо этилаётган массивларда ташкил қилинаётган корхоналар хизматларини кўрсатадиган микрофирмалар, кичик корхоналар ва якка тартибдаги тадбиркорлар тегишли равишда ягона солиқ тўлови ҳамда қатъий белгиланган солиқ тўловини тўлашдан 5 йил муддатга озод этилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 367 моддасига асосан, қишлоқ хўжалигини юритиш учун маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ўзларига белгиланган тартибда берилган ер участкаларига эга бўлган ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ўз ичига олувчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш умумий ҳажмида камида 50 фоизни ташкил этадиган юридик шахслар давлат рўйхатидан ўтказилган ойдан бошлаб икки йил муддатга ягона ер солиғини тўлашдан озод қилинган.

Шунингдек, ер ва сув ресурслари бўйича имкониятларимиз чекланганини ҳисобга олиб, юртимизда қишлоқ хўжалигини интенсив асосда ривожлантириш, ушбу соҳага юксак самарали замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва сувдан оқилона фойдаланиш устувор вазифалардан келиб чиқиб, фермер хўжаликлари ер участкасининг қайси қисмида томчилатиб суғоришдан фойдаланилаётган бўлса, ўша қисмида томчилатиб суғориш тизими жорий қилинган ойдан бошлаб беш йил муддатга ягона ер солиғини тўлашдан озод қилинган. Бизнингча, солиқ имтиёзларини қуйидагича изоҳлаш мумкин (1-чизма) (9).

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 25 декабрда қабул қилинган “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2014 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”-ги Қонуни билан фермер хўжаликларининг солиқ имтиёзлари янада кенгайди.

Масалан, 2014 йилга қадар ягона ер солиғи тўловчилари (асосан фермер хўжаликлари) ягона ер солиғидан ташқари, бюджетдан ташқари Пенсия ва Республика йўл жамғармаларига ҳамда бюджетдан ташқари Умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муасссаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига (кейинги ўринларда – Мактаб жамғармаси) мажбурий ажратмалар тўлаб келган. 2014 йил 1 январдан бошлаб эса мазкур Қонун билан Солиқ кодексига киритилган ўзгартишларга асосан ягона ер солиғи тўловчилари ушбу мажбурий ажратмалар тўловчилари бўлиб ҳисобланмайдилар.

2013 йилда фермер хўжаликлари маҳсулотлар (товарлар, ишлар, хизматлар) реализацияси ҳажмидан Пенсия жамғармасига 1,6 фоиз, Республика йўл ҳамда Мактаб жамғармаларига тегишлича 1,4 фоиз ва 0,5 фоиз мажбурий ажратмалар тўлаб келганларини ҳисобга олсак, 2014 йилдан уларга тақдим этилган солиқ енгилликлари қанчалик салмоқли эканлигини тушуниш қийин эмас.

Калит сўзлар: оптимал – энг мақбул, энг қулай, энг мувофиқ, энг муносиб ечимни топиш, энг яхши натижа берадиган, экспорт – товарлар, ишлар ва хизматларни чет элга чиқариш, тенденция – майл, рағбат, мойиллик ва ўсишга интилиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Ахборот хизмати маълумотлари (2014 йил 5 февраль www.agro.uz) Аграр соҳа масалалари, Қишлоқ хўжалиги фаолияти тўғрисида.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.gov.uz

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент–2013й. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Ҳаёт нашр” МЧЖ. №291. 25.12.2013 й. www.stat.uz.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги “Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини мақбуллаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқувчи махсус комиссияни ташкил этиш тўғрисида”ги Ф-3077-сонли Фармойиши.

5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент – 2013 й. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Ҳаёт нашр” МЧЖ. №291. 25.12.2013 й. www.stat.uz.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент – 2013 й. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Ҳаёт нашр” МЧЖ. №291. 25.12.2013 й. www.stat.uz.

7. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент – 2013й. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Ҳаёт нашр” МЧЖ. №291. 25.12.2013 й. www.stat.uz.

8. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Ахборот хизмати маълумотлари (2014 йил 5 февраль www.agro.uz) Аграр соҳа масалалари, Қишлоқ хўжалиги фаолияти тўғрисида.

Тадбиркорликни ривожлантириш — ижтимоий ғимоянинг муҳим омили

Раъно АБДУЛЛАЕВА,
ЎзМУ катта ўқитувчиси.

Республикаимизда эркин бозор иқтисодиётига ўтиш даврида асосий эътибор кам даромадли аҳолини ижтимоий томондан қўллаб-қувватлашга қаратилган.

Бу борада ҳукумат кам таъминланган аҳоли қатлами-ни ижтимоий ғимоялаш масаласини нафақат турли кўри-нишдаги маблағлар ажратиш йўли билан, балки уларнинг ўз тадбиркорлик фаолиятларини амалга оширишлари, йирик саноат корхоналари билан касаначиликни йўлга қўйишлари, оила аъзолари билан биргаликда оилавий бизнесни йўлга қўйиб ривожлантириш орқали ҳал этиш лозимлигига асосий эътиборни қаратмоқда.

Аннотация

Мамлакатимизда эркин бозор иқти-содиётига ўтиш даврида кам даромадли аҳолини ижтимоий томондан қўллаб-қув-ватлашга катта аҳамият берилмоқда. Ҳукумат кам таъминланган аҳоли қат-ламини ижтимоий ғимоялаш масаласини аҳолининг ўз тадбиркорлик фаолиятла-рини амалга оширишлари, йирик саноат корхоналари билан касаначиликни йўлга қўйишлари, оила аъзолари билан биргалик-да оилавий бизнесни йўлга қўйиб ривожлан-тириш орқали ҳал этиш лозимлигига асо-сий эътиборни қаратаётганлиги мақола асосини ташкил этади.

При переходе к свободной рыночной экономике основное внимание направлено на социальную поддержку малообеспечен-ных слоев населения. В этом направлении государство обращает внимание на под-держку путём реализации предпринима-тельской деятельности малообеспеченных слоев населения, развитие кооперации со-вместно с крупнейшими предприятиями, а также семейного бизнеса с членами семьи.

Upon transition to free market economy the main attention is directed on social support of lower-income strata. In this direction the state pays attention to support by realization of business activity of lower-income strata, cooperation development together with the largest enterprises, and also family business with family members.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари орқали мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида уларга бир қатор имтиёзлар яратиб берилди. Жумладан, Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган аёлларга кенг имкониятлар яратиш, айниқса, қишлоқларда яшаётган хотин-қизларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш орқали уларни иш билан таъминлаш мақсадида 2004 йил 25 майда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ- 3434-сонли Фармони, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва уларнинг даромадини ошириш мақсадида чорва моллари, айниқса, қорамол боқаётган шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликлари сонини кўпайтириш учун зарур ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартда қабул қилинган “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларни кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-308-сонли қарори, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини янада кенгайтириш, уларга замонавий, чет эл бозорларида рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришда ва уни экспортга чиқаришда зарур ҳуқуқий, молиявий ва ташкилий ёрдам кўрсатиш, мамлакатимизнинг экспорт қилувчи тадбиркорларини ташқи бозор конъюнктураси ўзгаришлари хавф-хатарларидан ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 8 августда қабул қилинган “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-2022 сонли Қарорлари шулар жумласидандир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тараққиётига эътиборнинг жиддийлиги натижасида кейинги йилларда “оилалар даромадлари таркиби ўзгармоқда – тадбиркорликдан олинаётган даромадлар аҳоли ялпи даромадларининг ярмидан зиёдини ташкил этмоқда. Ҳолбуки, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида бу кўрсаткич ўртача 20-25 фоиздан ошмайди”¹.

Оила институтини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга, ёш оилаларни ва оилавий тадбир-

корликни қўллаб-қувватлашни кучайтиришга, шу асосда ҳар бир оиланинг фаровонлиги ва ҳаёт даражаси ўсишини таъминлашга йўналтирилган “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” ги Қонуннинг қабул қилинганлиги тадбиркорлик, оила даромадлари ва бандликнинг ҳуқуқий асослари янада мустаҳкамланишига, янги иш ўринлари яратилишига замин яратди.

Қонунда “Оилавий тадбиркорлик оила аъзолари томонидан ўз мулкӣ жавобгарлиги остида даромад олиш мақсадида амалга ошириладиган ташаббускорлик фаолиятидир” – деб таъриф берилган. Оилавий тадбиркорлик ўз иштирокчиларининг ихтиёрийлигига асосланади, ҳамда юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Оилавий корхона фаолияти ундаги иштирокчиларнинг шахсий меҳнатига асосланади. Унда ёлланма ходимларнинг умумий сони кичик тадбиркорлик субъектлари ходимларининг қонун ҳужжатларида белгиланган ўртача йиллик сонидан кўп бўлиши мумкин эмас. Шунингдек, оилавий корхона иштирокчилари сони икки кишидан оз бўлмаслиги ҳам керак.

Оила бошлиғи, хотини (эри), болалари ва набиралари, ота-онаси, меҳнатга қобилиятли ёшга тўлган бошқа қариндошлари (болалари ва набираларининг эрлари (хотинлари), туғишган ҳамда ўғай ака-ука ва опа-сингиллари, уларнинг эрлари (хотинлари) ҳамда болалари, тоға, амаки ҳамда амма ва хоалари) оилавий корхона иштирокчилари бўлиши мумкин. Фақат улар муомалага лаёқатли шахслар бўлиши даркор.

Оилавий тадбиркорликнинг муҳим жиҳати шундаки, унда қон-қариндошлик алоқалари ва ўзаро иқтисодий ҳаёт кечиришнинг бирлиги ҳамда натижаларнинг умумий ўзлаштирилиши мавжуд бўлади. Бундай фаолият оиланинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга асосланади.

Оилавий тадбиркорликда меҳнат фаолияти имкониятлар даражасида амалга оширилади ва иқтисодий ҳолат мустаҳкамланиб боради.

Оилавий тадбиркорликнинг ижтимоий жиҳатлари ҳам алоҳида эътиборга молик, яъни у кишиларнинг ижтимоий мавқеини, иқтисодий шарт-шароит ва жамиятда таркиб топган миллий анъаналарни ўзида мужассамлаштиради, уларнинг сақланиши ва авлоддан-авлодга ўтиб боришини таъминлайди.

Аҳоли бандлигини таъминлашда касаначилик-

нинг ҳам тутган ўрни беқиёс. Айниқса, глобаллашув жараёнида замонавий меҳнат бозори кўпроқ фаолликни талаб қилаётган ҳозирги даврда корхоналар, фирмалар, иш берувчилар ўз харажатларини тежаш ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида кўпроқ касаначилар меҳнатига эътибор қаратмоқда. Жумладан, Европа, Америка ва Осиёнинг бир қатор мамлакатларида ўз хонадонидида ишлаётган ходимлар ўртасида сўров ўтказилганда, улар меҳнат шароити ва шахсий ҳаётини бирлаштириш остида меҳнат унумдорлигини оширишга эришадиганлигини таъкидлашди.

Жаҳон меҳнат бозорида йилдан-йилга касаначилик билан шуғулланаётган кишилар сони ортмоқда. Масалан, Европа мамлакатларида 1995 йили касаначилар сони 4 миллион кишини ташкил этган бўлса, 2012 йилда 120 миллионга етган.

Уйда меҳнат қиладиган касаначиларнинг меҳнатини қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан 1996 йил 20 июнда “Касаначилик тўғрисида”ги Конвенция қабул қилинган. Ушбу Конвенцияда касаначиликка онд муносабатлар тартибга солинган бўлиб, унинг қоидаларига мувофиқ, ҳар бир давлат ўзининг миллий қонунчилиги асосида касаначилик тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириши лозим.

Мустақиллик йилларида юртимизда касаначилик фаолиятини моддий-маънавий қўллаб-қувватлаш учун барча зарур ташкилий-ҳуқуқий асослар яратилди ва амалга татбиқ этилмоқда.

Президентимизнинг 2006 йил 5 январдаги “Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан мамлакатимизда фаолият юритаётган йирик саноат корхоналарида касаначилик меҳнатини жорий қилиш амалиёти бошланди.

Йирик саноат корхоналари билан касаначилар ўртасида кооперация алоқаларининг мустаҳкамланиши оила бюджети даромадларини оширишдек муҳим муаммони ҳал этибгина қолмай, иш билан банд бўлмаган аҳоли сонини кескин қисқартириш ва уларнинг фаол қисмини ишлаб чиқаришга жалб этиш имконини ҳам бермоқда.

Одатда, касаначи, деганда йирик саноат корхоналари билан тузилган шартнома асосида уй шароитида маҳсулот ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи кишилар тушунилади. Лекин Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 11 январдаги қарори билан тасдиқланган “Касаначилик тўғрисида”ги Низом қоидаларига асосан саноат корхоналари, давлат муассасалари ва ташкилотлари, маҳалла фуқаролар

йиғинлари ҳам касаначилик асосида янги иш ўринларини очиш имкониятига эга.

Касаначиликнинг иш берувчи учун ҳам, ўз ўрнида касаначилар учун ҳам қулай томонлари кўп. Муҳими, касаначилар уй шароитида иш берувчи билан тузилган меҳнат шартномасига асосан белгиланган меҳнат фаолияти билан шуғулланадилар. Уларнинг номига қонун талаблари асосида меҳнат дафтарчалари юритилади, шунингдек, иш стажини ҳисоблаш, пенсия ва ижтимоий сугурта бўйича нафақалар тайинлаш ҳуқуқи қонуний асосда қафолатланган. Яна бир қулай томони, улар иш вақтини ўз хоҳишларига кўра тақсимлайдилар ва уларга бажарган ишлари миқдорига қараб ишбай асосида ҳақ тўланади.

Мамлакатимиз қонунчилигига кўра, касаначилик меҳнاتини ташкил қилишда бир қатор имтиёзлар белгиланган. Жумладан, касаначилик меҳнатини ташкил қилган корхоналар касаначилар меҳнатига ҳақ тўлаш жамғармасидан ягона ижтимоий тўловни тўлашдан 2019 йилгача озод қилинган. Корхонанинг буюртмаси юзасидан тузилган шартнома бўйича ишларни бажаришда касаначига текин фойдаланиш учун корхона томонидан берилган асбоб-ускуналар, жиҳозлар ва инвентарлар мулк солиғи тўловидан озод қилинади. Корхоналар билан меҳнат шартномаси тузган касаначилар банд аҳоли тоифасига киради ва уларга меҳнат дафтарчаси берилади, пенсиялар ва ижтимоий сугурта бўйича нафақалар тайинлашда ишлаган вақти меҳнат стажига қўшилади.

Республикамызда 2013 йил давомида кичик корхоналар, микрофирмалар ва яқка тартибдаги тадбиркорликни ривожлантириш эвазига 480 мингдан ортиқ, касаначиликни кенгайтириш ҳисобидан эса 210 мингдан зиёд иш ўрни ташкил этилди.

Юртимизда касаначилик фаолияти ривожланишини янада рағбатлантириш, тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун кўпроқ эркинлик бериш ҳамда уларни ташкил этиш механизмларини соддалаштириш, касаначиликка оид қонуности ҳужжатларида тадбиркорлик субъектлари учун назарда тутилган бир қатор имтиёз ва преференцияларни янада мустаҳкамлаш соҳанинг самарали фаолият олиб боришига, бу эса аҳоли даромадлари ўсиши ва янги иш ўринлари очилишига янада кенг имконият яратади.

Иқтисодийни модернизациялаш жараёни жадал амалга оширилаётган бугунги кунда мам-

лакатимизда ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш учун барча шароит ва имкониятлар мавжуд. Зеро, Президентимиз Ислам Каримов таъбири билан айтганда, “Ўзбекистоннинг ҳудудий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, сахий ва меҳмондўст халқидир”. Жамиятнинг энг катта бойлиги бўлган халқда қудратли салоҳият мавжуд бўлади ва уни юзага чиқариш жамиятни ривожлантиришнинг кучли омили бўлиб хизмат қилади.

Таянч сўз ва иборалар: тадбиркорлик, оилавий тадбиркорлик, ижтимоий ҳимоя, касаначи, оилавий корхона, ижтимоий ҳимоя.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ- 3434-сонли Фармони, 2004 йил 25 май.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-308-сонли қарори, 2006 йил 23 март.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-2022 сонли қарори, 2013 йил 8 август.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони, 2006 йил 5 январь.

¹ “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасидан. “Халқ сўзи” 2014 йил 18 январь, №13, 3-бет.

Хорижий инвестиция – мамлакат иқтисодиёти барқарор ривожланишининг асоси

Мамлакат иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш нечоғлик катта ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу авваламбор, аҳоли бандлиги, унинг иш ҳақи ва даромадларини ошириш каби энг муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам мамлакатимизга хорижий инвестициялар жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш ва уларга зарурий шароитларни яратиб бериш ўта муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Г.МИРЗАБДУЛЛАЕВА,
А.ЎАДАШЕВ,
НамМПИ, Менежмент кафедраси
ассистентлари.

Аннотация

Мақолада мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожланишида хорижий инвестиция ўрни ва аҳамияти катталиги татқиқ этилган.

В статье отмечено роль иностранных инвестиций в развитии экономики страны.

In this article both the role significance of foreign investment in the sustainable development of the economy of our country have been found out.

Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, мамлакатимиз иқтисодиётига бевосита хорижий инвестицияларнинг жалб қилинишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш, хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, маблағларни энг устувор ҳамда рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўналишларда мужассам қилиш республикада ўтказилаётган инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларидир.

Республикамызда олиб борилаётган иқтисодий-ижтимоий ислохотлар мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожланишига замин яратмоқда. Хусусан, қулай солиқ ва божхона сиёсати Ўзбекистон иқтисодиётига киритилаётган хорижий инвестициялар учун инвесторларга қатор имтиёз ва преференциялар яратилган ва уларнинг кафолати қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган. Жумладан, улар мулк солигидан, тадбиркорлик фаолиятдан олинаётган даромад солигидан ҳамда бир қатор

божхона божларини тўлашдан озод этилган. Бу, ўз навбатида, иқтисодиётимизда ўзини ижобий самарасини бермоқда.

Республикамызга киритилган капитал истиқлол йилларида доллар ҳисобида 162 миллиарддан зиёд ўзлаштирилиб, шундан 56 миллиард доллардан ортиғи хорижий инвестициялардир. Фақатгина 2013 йилнинг ўзида капитал инвестициялар ҳажми доллар ҳисобида қарийб 14 миллиардни ёки ялпи ички маҳсулотга нисбатан 23 фоизни ташкил этади (1).

2013 йилда Инвестиция дастурини амалга ошириш доирасида мамлакатимизда 13 миллиард доллар қийматидаги капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, бу 2012 йилга нисбатан 11,3 фоизга кўпдир. Ўзлаштирилган капитал қўйилмалар умумий ҳажмининг деярли ярмини, яъни 47 фоизини хусусий инвестициялар – корхоналар ва аҳолининг шахсий маблағлари ташкил этгани алоҳида эътиборга лойиқдир.

Жалб этилаётган инвестицияларнинг асосий қисми – 70 фоиздан ортиғи, биринчи навбатда, ишлаб чиқариш объектларини қуришга йўналтирилди, энг янги замонавий ускуналар харид қилишга сарфланган инвестициялар улуши эса қарийб 40 фоизни ташкил этди (2).

Умуман олганда, мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожланишини инвестиция киритиш ҳажми ялпи ички маҳсулотга нисбатан 23 фоизни ташкил қилиши исботлаб турибди.

2013 йилни ўзида ўзлаштирилган умумий капитал қўйималар ҳажмининг 3 миллиард доллардан ортиғини хорижий инвестициялар ташкил этди. Унинг 72 фоиздан зиёди ёки 2 миллиард 200 миллион доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ташкил қилади.

Истиқлол йилларида мамлакатимизда мутлақо янги бўлмиш автомобилсозлик, моторсозлик ва уларга бутловчи қисмлар тайёрлайдиган соҳаларга, нефть ва газни қайта ишлайдиган, фармацевтика маҳсулотлари, замонавий телевизор ва техник воситалар ишлаб чиқарадиган янги-янги саноат тармоқларига асос солинди. Шунингдек, озик-овқат, енгил саноат, кимё, қурилиш материаллари саноати ва бошқа тармоқлар тўлиқ модернизация қилинди ва жаҳон бозорида рақобатбардош бўлган товарлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди ва бу жараён давом этмоқда.

Жорий 2014 йилда 3 миллиард 900 миллион доллардан зиёд хорижий инвестиция ва кредитларни ўзлаштириш, уларнинг ҳажмини ўтган йилга нисбатан 29 фоизга ўсишини таъминлаш мўлжалланмоқда.

Хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажмида тўғридан-тўғри инвестициялар қарийб 69 фоизни ташкил этиши ва уларнинг ҳажми 2014 йилда 22,4 фоизга ортиши алоҳида эътиборга лойиқ.

Кўрсаткичлар таҳлилидан хулоса қилиш мумкинки, иқтисодиётнинг глобаллашув шароитида ҳам Ўзбекистон улкан хорижий инвестициялар йўналтирилаётган мамлакатлар гуруҳидан жой олмақда. Бунга албатта, мамлакатимизда олиб борилаётган ва узоқ стратегик мақсадларни кўзлаган инвестицион дастурлар ҳамда таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитининг яратилганлиги асосий омил бўлмоқда. Бу асосий омиллар қуйидагилар ҳисобланади:

- сиёсий ва макroiқтисодий барқарорлик;
- инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари;

– ишлаб чиқариш учун зарур инфратузилмаларнинг яратилганлиги;

– хом ашё базаси ва ундан фойдаланиш имкониятининг мавжудлиги;

– бозорларнинг нисбатан қулай географик жойлашуви ва оптимал транспорт коридорларининг мавжудлиги;

– малакали ишчи кучи, захира кадрларнинг етарлиги;

– инвесторларга бериладиган солиқ ва божхона тўловлари бўйича имтиёз ва афзалликлар;

– мамлакатимизда ташкил қилинаётган эркин иқтисодий зоналарнинг сони ортиб бораётгани.

Бу омиллар сўнгги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, бизнес юритиш, иқтисодиётимизга маҳаллий ва хорижий инвестицияларни кенг жалб этишни рағбатлантиришга зарур шароит яратиб бермоқда.

Таянч сўз ва иборалар: Инвестиция, аҳоли бандлиги, ижтимоий муаммо, иқтисодий рағбатлантириш, рақобатдош маҳсулот, капитал инвестиция, макroiқтисодий барқарорлик, инфратузилма.

Фойдаланилган адабиётлар

РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 2013 йил 6 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 январдаги мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 19 январь, 2014 йил.

Нефть ва газ саноати корхоналарининг МОЛИЯВИЙ аҳволи ёки давлат бюджети билан ўзаро алоқаларнинг таъсири хусусида?

Ш.Қ.ЖАЛИЛОВ,
иқтисод фанлари номзоди.

Мамлакатимиз нефть ва газ саноати корхоналарининг молиявий аҳволи уларнинг давлат бюджети билан ўзаро алоқаларига чамбарчас боғлиқ. Шу маънода айтиш мумкинки, бюджетдан молиялаштириш ҳамда бюджет тўловлари бу борада муҳим ўрин тутди. Олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасидан ҳам маълумки, нефть ва газ саноати мамлакатимиз иқтисодиётининг стратегик аҳамиятга эга бўлган тармоқларидан бири. Мазкур йўналишда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини ишлаб чиқариш, инвестициялар, ташқи савдо айланмаси, экспорт салоҳиятимизни мустаҳкамлаш ва бюджет даромадларини шакллантиришда алоҳида ўрни бор.

Аннотация

Мақолада нефть ва газ саноати корхоналарининг молиявий аҳволи, давлат бюджети билан ўзаро алоқаларнинг ҳозирги ҳолати, хусусиятлари ва соҳани янада такомиллаштириш масалалари таҳлил қилинган.

В этой статье проанализирована финансовая ситуация на рынке масла и газпром.

In this article analyzed the financial situation of oil and gas industry, nowadays condition of state communication budget, quality and developing the warning spere.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, нефть ва газ саноати корхоналарининг бу борадаги бюджет билан алоқаларини янада кучайтиришни эътиборга олиш керак. Зеро, бу жиҳат “Бюджетдан ташқари фондлар ҳисобидан молиялаштириш” кесимида кўриб чиқилганда ҳам яққол намоён бўлади. Бироқ нефть ва газ саноати корхоналарининг бюджет билан ўзаро алоқалари “Бюджетга тўловлар” ва “Бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар” кесимида кўриладиган бўлса, бу алоқаларнинг мустаҳкамлигига амин бўлиш мумкин. Масалан, 2001 йили бюджетга 261,7 миллиард сўмлик маблағ ўтказилган бўлса, бу кўрсаткич 2010 йилда 300,0 миллиард сўмдан ошиб

кетган. Худди шу тарзда 2001 йили бюджетдан ташқари фондларга 9,3 миллиард сўм ажратилган бўлса, унинг 2011 йилдаги даражаси қарийб 250,0 миллиард сўмга тенг.

Таҳлиллар жараёнида аниқландики, бюджетга тўловларнинг 2001-2011 йиллар оралиғидаги ўсиш суръати 103,0 фоиз (2007 йил)дан 199,7 фоиз (2004 йил)гача бўлган. Бундан кўриниб турибдики, нефть ва газ саноати корхоналарининг бюджет билан “Бюджетга тўловлар” йўналишидаги алоқалари айрим йилларда 1,5-2,0 баробаргача ўзгарган. Худди шу жиҳат “Бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар” кесимида кўрилганда унинг 87,2 фоиз

(2009 йил)дан 206,3 фоиз (2003 йил)гача тебранганлиги маълум бўлади. Бундай ҳолат (яъни бюджетдан ташқари фондларга ажратмаларнинг, айрим йилларда аввалги йилга нисбатан икки баробардан ортиқлиги ёки унинг паст даражада эканлиги) нефть ва газ саноати корхоналарининг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш йўналишида муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Тўғри, юқорида келтирилган маълумотлар давлат бюджети билан ўзаро алоқаларнинг нефть ва газ саноати корхоналаридаги молиявий аҳволга маълум даражада таъсир кўрсатаётганлигидан далолат бермоқда. Аммо ана шу таъсирга айнан нима-лар сабаб эканлиги саволлигича қоляпти.

Таҳлиллардан аён бўлишича, ҳозирги пайтда республикамиз нефть ва газ саноати корхоналари бюджетга тўлайдиган солиқлар таркиби, асосан, 10 турда бўлиб, улар орасида қўшилган қиймат солиғи, акцизлар, фойдадан олинадиган солиқ, мол-мулк солиғи, ердан фойдаланганлик учун солиқ кабилар муҳим аҳамиятга эга. Ва улар, бизнинг назаримизда, қуйидаги бир неча хулосалар учун етарлича асос бўла олади:

- корхоналардаги бюджетга тўланган солиқ суммаларида бўлган ўзгаришлар нуқтаи назаридан қаралганда, 2001-2011 йиллар давомида бу суммаларнинг йилдан-йилга муттасил ўсиб бориш тенденцияси кўзга ташланади. Умумий кўринишда бу суммаларга нисбатан бирор-бир истисно мавжуд эмас;

- шу даврда нефть ва газ саноати корхоналари бюджетга тўлайдиган солиқлар таркибини белгилашда қўшимча қиймат солиғи, фойдадан олинадиган солиқ, мол-мулк солиғи ва ердан фойдаланганлик учун солиқ ҳал қилувчи роль ўйнаган. Буни абсолют суммаларда келтирилган рақамлар ҳар бир йил бўйича тўлиқ тасдиқлайди;

- нефть ва газ саноати корхоналари бюджетга тўлайдиган солиқларнинг умумий суммаси таҳлил қилиниб, уларнинг солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда суммаси таққосланганда 2,0-5,0 барабар кўп сумма келиб чиқмоқда;

- масалага солиқ суммаларининг ўзгариш тенденциялари нуқтаи назаридан қаралса, уларнинг аксарияти 2001-2011 йиллар оралигида йилдан-йилга муттасил ошиб боргани кўзга ташланади. Шундай бўлса-да, бундай ошиб боришга изчил, дея нисбат бериб бўлмайди. Чунки айрим йилларда баъзи солиқлар бўйича суммаларнинг олдинги йилга нисба-

тан бир неча баробар ўсганлиги ҳам бор гап. Масалан, мол-мулк солиғи суммаси 2003 йилда аввалги йилга нисбатан 2,6 мартага, фойдадан олинадиган солиқ суммаси 2009 йилда 2008 йилга нисбатан 2,1 мартага, ер солиғи суммаси 2004 йилда 2003 йилга нисбатан қарийб 3,0 мартага ўсган. Бундай кўрсаткич барча солиқ турларида кўзга ташланади.

Бизнингча, тегишли маълумотларни таҳлил қилиш натижасида чиқарилган юқоридаги ҳар бир хулоса принципиал аҳамиятга эга. Шу маънода улар нефть ва газ саноати корхоналарининг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлашга доир тегишли қарорлар ёки илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиляётган пайтда, албатта, ҳисобга олинishi мақсадга мувофиқдир.

Ҳар қандай корхонанинг молиявий аҳволига бюджетга тўланадиган солиқлар таъсир кўрсатмай қолмайди. Табиийки, бу фикр нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига ҳам тааллуқли. Шу ўринда яна қайд этиш жоизки, корхоналар фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқлар таъсири, аксарият ҳолларда бир томонлама талқин қилинади. Яъни, одатда, корхоналар фаолиятидаги молиявий натижаларга бюджетга тўланадиган солиқларнинг салбий таъсири кўпроқ эътиборга олинади. Бизнингча эса корхоналар фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқларнинг таъсирини айти тарзда талқин этиш билан чегараланишнинг ўзи етарли эмас. Зеро, бу солиқларнинг таъсирчанлиги тор маънода талқин этилганлигини билдиради. Шунинг учун солиқларнинг рағбатлантирувчилик функциясини ҳам кўриб чиқиш лозим.

Қуйидаги таҳлилларда нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқлар таъсири умумий тарзда ифодаланган. Шу муносабат билан қайд этиш лозимки, нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг натижалари, энг аввало, соф фойда кўрсаткичида ўз ифодасини топади. Солиқларнинг таъсирини аниқлаш учун эса яна бир неча кўрсаткичлардан фойдаланишга тўғри келади. Ана шундай кўрсаткичлар қаторига:

- асосий фаолият бўйича маҳсулотлар реализациясидан олинган соф тушум;
- реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннари;
- маҳсулот реализациясининг натижаси;
- давр харажатлари;

- бошқа натижалар: фойда (+) ёки зарар (–)лар;
- фойдадан солиқлар тўлангунга қадар бўлган молиявий натижа;
- фойдадан тўланган солиқларни киритиш мумкин.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, фойда ҳисобидан тўланган солиқлар эвазига корхоналарнинг фойдадан солиқлар тўлагунга қадар бўлган молиявий натижаси тўлов суммасига тенг миқдорда камайган. Бироқ, бизнинг фикримизча, бу чиқарилган хулоса жуда оддий бўлиб, нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқларнинг таъсирини кўрсатиб бериш учун етарли эмас. Шунинг учун ҳам юқорида қайд этилган омилларни инобатга олиш керак. Хусусан, 2001-2011 йиллар оралиғидаги ҳар бир йил бўйича уларнинг олдинги йилга нисбатан ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқларнинг таъсирини кўрсатиб бериш жоиз. Масалан, 2002 йилда 2001 йилга нисбатан тегишли кўрсаткичларнинг ўзгаришига қараб, нефть ва газ саноати корхоналари фаолиятининг молиявий натижаларига бюджетга тўланадиган солиқларнинг таъсирини қуйидагича изоҳлаш мумкин. Яъни корхоналарда асосий фао-

лият бўйича маҳсулотлар реализациясидан олинган соф тушумнинг олдинги йилга нисбатан ўзгариши 2002 йилда 42,3 фоизни, реализация қилинган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи – 35,2 фоизни, маҳсулот реализациясининг натижаси – 63,7 фоизни, давр харажатлари – 47,9 фоизни ва бошқа натижалар – 22,7 фоизни ташкил этган бир пайтда фойда ҳисобидан тўланган солиқларнинг суммаси 84,5 фоизни ташкил этган. Фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг олдинги йилга нисбатан ўсиш суръати асосий фаолият бўйича маҳсулотлар реализациясидан олинган соф тушумнинг олдинги йилга нисбатан ўсиш суръатидан қарийб 2,0 марта, реализация қилинган маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ўсиш суръатидан 2,4 марта, маҳсулот реализацияси натижаларининг ўсиш суръатидан 1,3 марта, давр харажатларининг ўсиш суръатларидан 1,8 марта ва бошқа натижаларнинг ўсиш суръатидан 3,7 марта юқори бўлган. Бундан ҳам мураккаброқ вазият 2008 ва 2009 йилларда вужудга келган. Чунки шу йилларда фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг олдинги йилга нисбатан ўсиш суръати асосий фаолият бўйича маҳсулотлар реализациясидан олинган соф тушумнинг олдинги йилга нисбатан ўсиш суръатидан, мос равишда, 4,3 ва 2,6 марта, реализация қилинган маҳсулот ишлаб

чиқариш таннархининг ўсиш суръатидан, мос равишда, 3,7 ва 4,1 марта, маҳсулот реализацияси натижаларининг ўсиш суръатидан, мос равишда, 5,9 ва 1,6 марта, давр харажатларининг ўсиш суръатларидан, мос равишда, 4,1 ва 3,2 марта юқори кўрсаткични ташкил этган. Бундан кўриниб турибдики, фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг ўсиш суръатлари билан республикамиз нефть ва газ саноати корхоналари фаолияти натижаларини ифодаловчи тегишли кўрсаткичлар ўртасида узвий боғланиш мавжуд эмас.

Шундай қилиб, мамлакатимиз нефть ва газ саноати корхоналарининг 2001-2011 йиллардаги молиявий фаолияти натижаларига бюджетга тўланган солиқ суммаларининг таъсири масаласини таққослаб, тегишли маълумотларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги бир-биридан фарқ қилувчи бир неча якуний хулосаларга келиш мумкин. Яъни нефть ва газ саноати корхоналари молиявий фаолияти натижаларига бюджетга тўланган солиқлар таъсирининг биринчи йўналишига мувофиқ, шундай фаолият натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари билан фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг ўсиш суръатлари ўртасида пропорционал боғланиш мавжуд эмас. Бу корхоналарнинг молиявий фаолияти натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўсиш суръатларидан фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммалари ўсиш суръатларининг бир неча марта юқори эканлиги мавжуд солиққа тортиш механизми ҳамма вақт ҳам етарли даражада самарали ва таъсирчан фаолият кўрсатмаётганлигидан далолат бермоқда. Бундан ташқари, нефть ва газ саноати корхоналари молиявий фаолияти натижаларига бюджетга тўланган солиқлар таъсирининг иккинчи йўналиши ҳам шундай фаолият натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари билан фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг ўсиш суръатлари ўртасида пропорционал боғланиш йўқлигини кўрсатапти. Унга кўра, бу корхоналарнинг молиявий фаолияти натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари, 2001-2011 йилларнинг айримларида 18,8 фоиздан 35,6 фоизгача ўсган бўлишига қарамай, фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг ўсиш суръатлари, аксинча, 8,1 фоизга камайганлигини кўриш мумкин. Яъни бу ҳолатда мазкур корхоналардаги молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар тегишли йилда олдинги йилга нисбатан ижобий томонга ўзгаргани ҳолда

фойда ҳисобидан тўланган солиқларнинг суммаси салбий томонга ўзгаргани кўзга ташланмоқда. Шунини ҳам қайд этиш жоизки, республикамиз нефть ва газ саноати корхоналарини солиққа тортиш механизмида уларнинг молиявий фаолияти натижаларига бюджетга тўланган солиқларнинг таъсирига дахлдор захиралар ва улардан фойдаланиш имкони мавжуд. Бу жиҳат корхоналарнинг молиявий фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлардаги ўсиш суръатлари билан фойда ҳисобидан тўланган солиқ суммаларининг ўзаро мувофиқ суръатларда ўсганлиги орқали намоён бўлаяпти. Ва ниҳоят, нефть ва газ саноати корхоналари молиявий фаолияти натижаларига бюджетга тўланган солиқлар таъсирини ифодаловчи ва айрим ҳолларда бир-биридан кескин фарқ қилувчи юқоридаги уч йўналишнинг мавжудлиги яна бир муҳим хулосага асос бўлди: нефть ва газ саноати корхоналарини солиққа тортиш механизмининг такомиллаштириш бўйича тегишли қарорлар қабул қилинаётган ёки бу борадаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиляётган пайтда амалдаги солиққа тортиш механизмига хос юқорида қайд этилган ҳолатларни эътиборга олиш лозим.

Калит сўзлар: бюджетга тўловлар, солиқлар таркиби, маҳсулот таннархи, давр харажатлари, молиявий натижа, солиққа тортиш механизми.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Статистический сборник Информационной службы Госкомстата Республики Узбекистан на 2011. www.stat.uz
2. Слепов В.А. Шубина Т.В. «Финансы организаций» (предприятий). М.Инфра – М. 2011г.
3. Под редакцией доктора экономических наук проф. А.А. Володина «Управление финансами» Финансы предприятий. М. Инфра.

Ўзбекистон қадоқланган яхна чой бозори таҳлили, брендлар ва улар ўртасидаги рақобат

Ўзбекистон иқтисодиётининг барча реал изчил тармоқлари ривожланиб бормоқда. Мисол учун, сўнгги 3 йилда мамлакатимизда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми қарийб икки баробар ошди. Фақат ўтган йилнинг ўзида 455 та корхонада маҳаллийлаштириш дастури асосида 1 минг 140 та лойиҳа амалга оширилди. Бунинг натижасида ишлаб чиқариш ҳажми 1,2 баробар кўпайди ва импорт ўрнини босиш бўйича якуний самара 5 миллиард 300 миллион АҚШ долларини ташкил этди (1).

Шу жумладан, қадоқланган яхна чой бозори ҳам ўзининг юқори ўсиш суръатлари ва катта салоҳияти билан ажралиб турибди. Ўзбекистон яхна чой бозорининг ҳажми 38 миллион литрга тенг бўлиб, унинг ўсиш суръати йилига 8-10 фоизни ташкил қилмоқда. Ўзбекистонда яхна чой истеъмоли бир йилда киши бошига 1,3 литрни ташкил этиши мутахассислар томонидан паст кўрсаткич деб баҳоланмоқда. Бу кўрсаткич Венгрия, Словения, Хорватия каби давлатларда киши бошига 10 литрдан ортиқ бўлса, Австрия, Швейцария каби давлатларда эса 15 литрни ташкил этади. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, яхна чой бозори Ўзбекистон учун нисбатан ёш бозор тармоғи бўлиб, у ўринбосар рақобатчиси газланган ичимликлар бозори ҳисобига кенгайиб бормоқда. Газланган ичимликлар ва яхна чой, иккиси ҳам чанқоқ босувчи ичимлик, аммо истеъмолчиларнинг уларга муносабати ҳар хил. Газланган ичимликлар истеъмолчиларда ёшлик даврлари, ширин, лимонад, кока-кола, соғлиқ учун зарарли ичим-

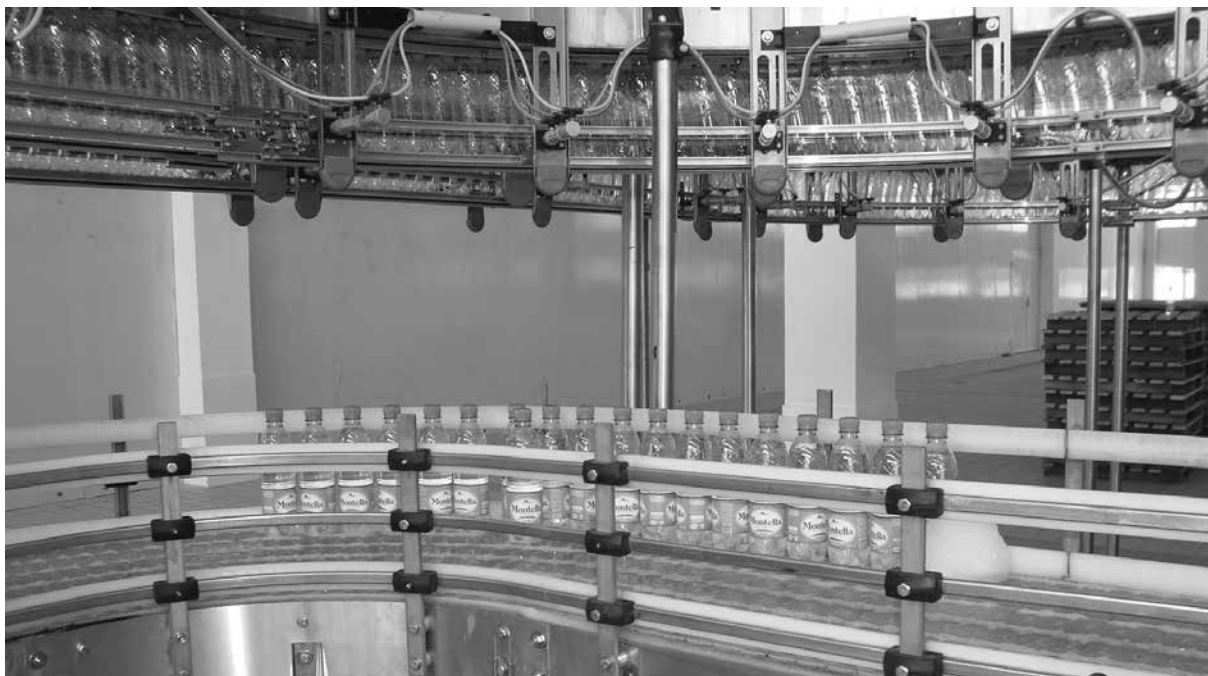
Отабек ҚОСИМОВ,
ТДИУ “ТИФ” кафедраси ассистенти.
Улуғбек ҚОСИМОВ,
Наманган муҳандислик-педагогика
институтини “менежмент” кафедраси ассистенти.

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон қадоқланган яхна чой бозори, ундаги рақобат, корхона ва брендларнинг мавқеи ва уларнинг бозордаги улуғи таҳлил қилинган. Илмий-методологик қисмда рақобатдаги устунлик, маркетинг инструментлари, бренд, ре-стайлинг, бенчмаркинг, дистрибуция каби маркетинг усуллари ва назарияларидан фойдаланилган. Таҳлиллар натижасида “Arktika Bottlers” компанияси ва “Arctea” брендининг нуфузи ва рақобатбардошлилигини ошириш юзасидан таклиф ва тавсиялар берилган.

В статье освещается рынок холодного чая Узбекистана, анализируется конкуренция, положение и доля компании и брендов. В научно-методологической части были использованы маркетинговые методы и теории, такие как конкурентное преимущество, инструменты маркетинга, бренд, ре-стайлинг, бенчмаркинг, дистрибуция и другие. Исходя из результатов анализа, даётся предложение по улучшению престижа и конкурентоспособности компании “Arktika Bottlers”, а также его бренда “Arctea”.

The article's highlights are ice tea market of Uzbekistan, competition analyzes, positions and shares of the companies and their brands. In the scientific-methodological part there were used marketing methods and theories, like competitive advantage, marketing tools, brand, re-styling, benchmarking, distribution and others. Based on the analysis were given suggestions on improving the company's competitiveness and prestige of “Arktika Bottlers”, as well as its brand “Arctea”.

лик каби фикр ва туйғуларни уйғотса, яхна чой анъанавий дамланган чой, чанқоқни яхши босувчи, мазали, салқинлантирувчи ичимлик каби фикр ва туйғуларни уйғотади. Шунинг учун ҳам яхна чой истеъмоли маданияти шаклланиб, газланган ичимликлар ҳисобига ушбу тармоқ кенгаймоқда. Бироқ нарх сиёсати сабабли газланган ичимликлар ҳамон етакчиликни сақлаб турибди.

“Фаол инвестиция сиёсати мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг энг муҳим шarti ва манбаи бўлоғи керак”, деб таъкидлайди Президент Ислom Каримов ўз нутқида (2). Ўзбекистон яхна чой бозорига маҳаллий ва хорижий ишлаб чиқарувчиларнинг қизиқиши катта. Ушбу тармоқни модернизация қилиш ва янгилаш, рақобатдаги устунликка эришиш мақсадида ишлаб чиқарувчилар томонидан фаол инвестицион фаолият олиб бoрилмоқда. Жумладан, 2013 йилда мазкур тармоққа хорижий инвестицияларни жалб қилиш натижасида жаҳонга машҳур брендлар “Lipton” ва “Fuse” савдо белгилари остида яхна чой ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. “Рақобатчиларингиздан ўрганинг, чунки у сиздан ўрганади”, деб таъкидлайди Жеффри О’Лири (3). У айтганидек, рақобатчиларни ўрганиш лозим, нафақат улар бизни ўрганишаётганлиги учун, балки ташқи муҳитнинг ҳолати, имкониятлари, тўсиқ ва хавф-хатарларни билиш, уларга олдиндан тайёrlаниб бoриш ва асосий қарорларни қабул қилишда

хато қилмаслик учун ҳам доимо кузатиш ва ўрганиб юриш лозим. Ҳозирги кунда яхна чой бозорда 15 тадан ортиқ маҳаллий ва хорижий брендлар ўзарo рақобатлашиб келмоқда. Ўзбекистонда яхна чой бозори шаклланиш бoсқичида уни ишлаб чиқарувчи корхоналар 4 тани ташкил қилган бўлса, ҳозирда уларнинг сони 15 тадан ортиқ. Яхна чой ишлаб чиқарувчи корхоналар ва брендлар йилдан-йилга кўпайиб, рақобат кучайиб бoрмоқда. Ўзбекистон яхна чой бозори асосчилари “Sibur” МЧЖ ҚК “Libertea” бренди билан, “Arktika Bottlers” МЧЖ ҚК “Arctea” бренди билан “Navruz International Corp” МЧЖ ҚК “Ays” бренди билан ҳозирги кунга келиб 85-90 фоиз яхна чой бозорига эгаллик қилишмоқда. Яна бир етакчи яхна чой ишлаб чиқарувчи “Narin Invest” қўшма корхонаси етакчиликни бой бeриб, рақобатдан чиқиб кетди, “Bayce” бренди остидаги яхна чой ишлаб чиқариш тўхтади. Бошқа категорияда фаолият юритадиган корхоналар ҳам ўз нигоҳини яхна чой категориясига қарата бошлади. Жумладан, “Шаффоф сервис” ҚК “Шаффоф” бренди остида қадоқланган сув ишлаб чиқариш бўйича танилган бўлса, “АБК” корхонаси “Кавсар” бренди остида газланган ширин ичимликлар ишлаб чиқариш бўйича танилган корхоналар ҳам яхна чой ишлаб чиқармоқда. Энг ажаблoнарни томони шундаки, “Зеленый чай” бренди остида кимёвий тозаловчи воситалар ишлаб чиқарувчи корхона шу ном билан яхна чой ишлаб чиқаришни бошлади. Марке-

тинг, бренд аураси ва ҳатто этика нуқтаи назардан ҳам бу икки бир-бирига зид категория маҳсулотларини бир хил ном ва бренд остида ишлаб чиқариш мантиққа тўғри келмайди. Натижада яхна чой категориясида бу бренд ўз ўрнини топмади.

Яхна чойларнинг лимон ва шафтоли таъмиги энг харидоргир чой ҳисобланади, шунинг учун барча ишлаб чиқарувчилар мазкур таъмли чойлар ишлаб чиқаришади. Кейинги ўринларда харидоргирлиги жиҳатидан ўрмон мевалари, олма таъмли чойлар туради. Каркаде, анор, малина, шиповник таъмли чойлар нисбатан кам бўлсада ўз истеъмолчиларига эга. 2012 йилда янги лайм+ялпиз таъмли яхна чой истеъмолчилар диққатини ўзига тортди. “Мохито” номи билан танилган ушбу таъм “Ays” брендида 2012 йилда кичик рақобатдаги устунликини таъминлади.

Филип Котлернинг фикрига кўра, маркетингдаги энг асосий тушунча бу бренд тушунчасидир. “Агар сиз бренд бўлмасангиз – демак сиз мавжуд эмассиз. Унда сиз ким? Сиз –оддий маҳсулотсиз” дейди у. Телереклама орқали яхна чойни тарғиб қилиш учун кучли брендни яратишга катта маблағлар сарфланмоқда. Хусусан, 2011 йилда Ўзбекистон бўйича 58945 АҚШ долларлик яхна чой рекламаси қўйилган бўлса, 2012 йилда бу кўрсаткич 113955 АҚШ долларга етди. 2013 йилда “Ays”(69,6 фоиз), “Зеленый чай”(19,2 фоиз), “Arctea”(7,8 фоиз) ва “Dinay”(3,4 фоиз) брендларини реклама қилинган бўлса, “Libertea” бренди телерекламага пул сарфламади, ҳолбуки, 2011 йилда асосий телереклама қилинган яхна чой “Libertea” чойи эди. “Sibur” МЧЖ ҚҚ “Pepsi” брендини франчайзинг йўли билан олганидан кейин бор эътиборини унга қаратди ва оқибатда “Libertea” бренди эътибордан четда қолиб ўзининг бозордаги мавқеини йўқотди. Унинг яхна чой бозоридаги улуши йилдан йилга камайиб борди. Бироқ 2013 йилдан корхона янги брендни франчайзинг йўли билан олиб кирди. “Pepsi” корхонаси билан ўрнатилган келишувнинг кейинги босқичи сифатида дунёга машҳур “Lipton” бренди остида яхна чой ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. “Lipton” нарх сиёсати бўйича рақобатчиларга қараганда қиммат маҳсулот бўлсада, у ўз истеъмолчиларини топмоқда. Аммо ҳозирда унинг бозордаги улуши кам.

Аксинча ҳолатни “Ays” брендида кўришимиз мумкин. “Ays” бренди 2008 йилдан бери 2 марта логотипи, этикеткаси, пластик қадоғини рестаилинг

қилди. Янгиланган дизайн, кенгайтирилган дистрибуция, савдо шохобчаларидаги “ПОС” (POSМ) материаллар, брендланган музлаткичлар, улгуржи савдони яхши йўлга қўйилганлиги, телереклама ва бошқа омиллар “Ays”нинг яхна чой бозоридаги улушини йилдан-йилга ошишига сабаб бўлмоқда.

Ҳозирда яхна чой категориясида “Arktika Bottlers” компанияси “Arctea” бренди билан етакчилик қилмоқда. “Arctea” бренди 0,5 ва 1,5 литрлик пластик идишларда чиқарилмоқда. Қора ва кўк чойлар инсон танасини тонусда ушлашга, салқинлаб олишига ёрдам беради. Яхна чойлар таркибида антиоксидант борлиги, газсиз ва ўта ширин эмаслиги унинг бошқа салқин ичимликлардан устун тарафи ҳисобланади. “Arctea” бренди ассортиментида “Лимон”, “Шафтоли”, “Олма”, “Ўрмон мевалари”, “Анор” каби таъмли чойлар мавжуд. Энг харидоргир таъмлар сифатида “Лимон”, “Шафтоли” таъмларини эътироф этиш мумкин. Ёшлар ва соғлом турмуш тарзи ҳақида ўйлайдиганлар асосий харидорлар ҳисобланади.

1-жадвал. Ўзбекистон яхна чой бозорининг брендлар ўртасидаги улуши

Брендлар	2010 йил	2011 йил	2012 йил
Arctea	37%	36%	37%
Libertea	35%	23%	19%
Ays	16%	22%	32%
Bayce	7%	13%	
Dinay	1%	2%	3%
Smile	1%	1%	1%
Jtea	1%	1%	1%
Бошқалар	2%	2%	7%

Манба: “De Facto Marketing” ва “More Info” агентликлари (4) (5)

“Arctea” бренди ҳам кучли рақобатда ўзининг етакчи мавқеини сақлаб келмоқда, бироқ улгуржи савдода, дистрибуцияда камчиликлар мавжуд. Агар бу каби камчиликлар бартараф этилмаса, бренд ўз етакчилик мавқеини бой бериб қўйиши ҳеч гап эмас. “Ays” бренди кучайиб бормоқда, “Libertea” брендида қайта эътибор ажратиладиган бўлса у ҳам аввалги мавқеини тиклашга қодир, премиум сегментда эса “Lipton” бренди ҳам пайдо бўлди. “Coca Cola Bottlers” ҚҚ ҳам Ўзбекистонда “Fuse” бренди остида яхна чой ишлаб чиқаришни бошлади. “Fuse” бренди ҳам “Lipton” сингари премиум сегментда

рақобат қилади. Унинг машхур брендлиги ва “Coca Cola Bottlers”нинг дистрибуция тизимидан фойдаланишини ҳисобга олсак яққол хавф туғдиради. Бу каби хавф-хатарлар “Arctea” брендининг етакчиликини ушлаб қолиши қийинлигидан далолатдир.

Шунинг учун корхона ўз мавқеини сақлаб қолиш ва рақобатбардошликни ошириш учун чор-тадбирларни амалга ошириши зарур. Хусусан, маҳсулот таннархини пасайтириш, янги таъмларни яратиш, хом ашё етказиб берувчилар билан боғлиқ хавфларни камайтириш мақсадида янги ҳамкорлар билан ишлаш лозим. Ҳозирда Германиянинг “Dohler”, “Wild” ва Швецариянинг “Givaudan” корхоналаридан концентратлар олинади, шу билан бирга, “Евроснаб”, “Союзснаб”, “Скарпио” каби корхоналарнинг таклифларини ҳам ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Маркетинг элементларидан унумли фойдаланишда ҳам камчиликларга йўл қўйилган. Ҳозирда корхона реклама ва маркетинг йўналишига харажатлар қилади, аммо уларнинг самарадорлиги юқори эмас. Ҳар бир рекламага сарфланган харажат келажакда инвестицияга ўхшаб ўз самарасини бериши лозим. Хусусан, маҳсулот савдосини ошириши, брендни шаклланиши, ўз харидорларига эга бўлишини таъминлаши лозим. Амалдаги натижа кутилганидек эмас. Ташвиқот фақат вилоят телевиденияси билан чегараланиб қолингани, реклама роликларнинг мақсадли гуруҳга йўналтиришда

камчиликлар мавжудлиги асосий муаммолардан ҳисобланади.

Маркетингнинг яна бир унумли элементи бу “бенчмаркинг”дир. Бенчмаркинг деганда, рақобатчиларнинг самарали ютуқларини ўрганиб, корхона фаолиятига татбиқ қилиш тушунилади. Тежамкорлик, маҳсулотнинг таннархини арзонлаштириш, харажатларни минималлаштириш ҳақида юқорида айтиб ўтгандик. Рақобатчилар айнан таннархини арзонлаштириш усули орқали кўпроқ фойда олишмоқда. Яхна чой категориясида рақобатчилар 1,25 литрлик форматда маҳсулот ишлаб чиқариб 1,5 литрлик формат нархида сотишмоқда. Натижада асосий рақобатчилар “Ays” ва “Liberte” ҳар бир шишадан 0,25 литрлик таннарх харажатни тежашмоқда. Шунинг учун корхона 1,5 литрлик форматдан 1,25 литрлик форматга ўтиши мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда бу кичик устунлик рақобатчиларга катта даромад келтириши мумкин. “Ays” брендининг такомиллашиб бораётганини турли йўналишларда кўришимиз мумкин. 2008 йилдан бери 2 марта логотипи, этикеткаси, пластик қадоғини рестайлинг қилган бўлса, “Arctea” бренди эса 2008 йилдан бери ҳеч қандай ўзгаришларсиз келмоқда. Маҳсулот устида ишламаслик унинг рақобатдаги устунликлардан воз кечиши билан баробардир. Ҳатто дунёга машхур “Coca Cola” ва “Pepsi” брендлари ҳам бир неча марта ўз логотип ва этикеткаларини рестайлинг қилишган ёки суб-брендларини чиқа-

ришган. Шунинг учун ҳам “Arctea” брендни рестайлинг қилиш ўринли. Бу бренд устида ишланаётганлиги, такомиллашиб бораётганлигидан далолатдир. Бир хиллик брендининг мавқеини мустаҳкамламайди, доимо янгиланиб туриш тавсия қилинади. “Arctea” яхна чойи корхонанинг байроқдори ҳисобланади, тармоқ юқорида айтиб ўтилганидек юқори ўсиш суръатига эга. Шунинг учун мазкур брендини кучайтириш учун маркетинг акцияларни, трейд акцияларни амалга ошириш, дистрибьюторликни, реклама ва ташвиқот ишларини тўғри йўлга қўйиш талаб қилинади. “Arktika Bottlers” компаниясининг маҳсулотларини савдо шохобчаларига етказиб бериш билан Тошкент шаҳрида “Distribution Line” корхонаси ҳамда вилоятлардаги дистрибьюторлар шугулланади. “Distribution Line” корхонаси Тошкент шаҳридаги салқин ичимлик сотувчи савдо шохобчаларининг катта қисмини “Arktika Bottlers” компаниясининг маҳсулотлари билан таъминлайди. Улгуржи савдо шохобчалари билан ишлашда муаммолар мавжуд. Баъзи вилоятларда компания ўз дистрибьюторларига эга эмас. Вилоятларга маҳсулотни вақтида етказиб беришда, логистикада камчиликлар бор. Аммо шундай бўлсада компаниянинг маҳсулотлари ўз категориясида етакчиликни сақлаб келмоқда ва харидорғирлиги бўйича яхши кўрсаткичларга эга.

Шунингдек, корхонани модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш зарур. Хусусан, корхонада сув тозалаш ускунасининг эскирганлиги, унинг сифати ҳозирги замон талабига тўлиқ жавоб бермаслиги сабабли янги “Осмос” инновацион ускунасини ўрнатиш мақсадга мувофиқ. Амалда қўлланилаётган сув тозалаш ускунасининг суви тоза бўлсада, унинг ютуми оғир, бошқа моддаларнинг таъми сувга сингиб кетган. “Осмос” инновацион ускунасининг афзал томони сувдаги барча микроэлементлар ва моддалардан тозалаб фақат H_2O ўзини қолдиради. Мазкур сувни кейин минераллар ва фойдали микроэлементлар билан бойитиш мумкин. Ҳозирда етакчи рақобатчи корхоналар, хусусан “Nestle Pure Life” ва “Hydrolife” айнан “Осмос” ускунасидан фойдаланишмоқда. “Осмос” ускунасини ишлаб чиқаришга жорий қилиш эса корхона рақобатбардошлигини оширади. Корхонанинг ишлаб чиқариш қувватидан максимал даражада унумли фойдаланиши учун янги қадоқлаш линиясини ўрнатиши лозим. Амалдаги 2 та линияда 5 та

категориянинг 40 дан ортиқ маҳсулоти қадоқланади. Бу қадоқлаш линияларнинг ишлашида тирбандликларнинг юзага келиши, бир категория маҳсулотидан иккинчисига линияларни мослаштириш учун қўшимча вақт йўқотилишига сабаб бўлмоқда. Янги линияни ўрнатиш орқали ишлаб чиқариш қувватини ошириш, ишлаб чиқариш унумдорлиги яхшилаш мумкин. Замоनावий, тежамкор, юқори ишлаб чиқарув қувватига эга “KHS” (Германия) ёки “SIPA” (Италия) ускуналаридан бирини ўрнатиш мақсадга мувофиқ. Юқорида келтирилган таклифлар амалга оширилса, корхона ва бренд ўз мавқеи ва рақобатбардошлилигини мустаҳкамлаб олишга эришади.

Калит сўзлар: бозор таҳлили, бозор конъюнктураси, рақобат, рақобатдаги устунлик, маркетинг инструментлари, бренд, ре-стайлинг, бенчмаркинг, дистрибуция, реклама, модернизация.

Ключевые слова: анализ рынка, конъюнктура рынка, конкуренция, конкурентное преимущество, инструменты маркетинга, бренд, ре-стайлинг, бенчмаркинг, дистрибуция, реклама, модернизация.

Keywords: market analysis, conjuncture of the market, competition, competitive advantage, marketing tools, brand, re-styling, benchmarking, distribution, advertising, modernization.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. И.А.Каримов. “2014 – йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” номли 2013 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2014 йилда мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // “Халқ сўзи”, 2014, 18 январь.

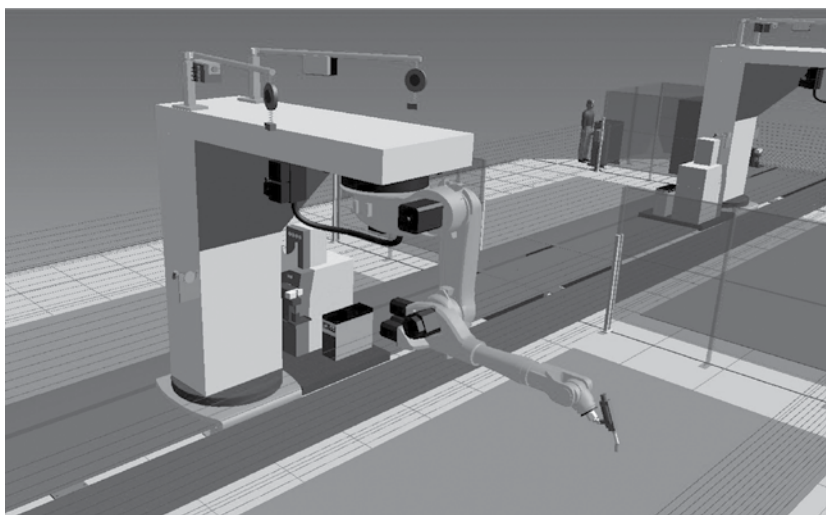
2. Каримов И.А. 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилда мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // “Халқ сўзи”, 2013, 19 январь.

3. www.business-citation.ru

4. www.defacto.uz

5. www.moreinfo.uz

Саноатни инновацион ривожлантириш — аҳоли турмуш фаровонлигини оширишнинг муҳим омили

**Нарзилло РУСТАМОВ,
Санжар ТЎРАЕВ,
Бухоро муҳандислик-
технология институти
талабаси.**

Аннотация

Мақолада саноатни инновацион ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва натижалари, устувор жиҳатлари, мамлакатимизда аҳоли турмуши даражаси оширишнинг кўрсаткичлари ва аҳоли турмуши даражасини оширишда саноат ривожланишининг таъсири ёритиб берилган.

В статье освещается влияние развития промышленности на повышение основных направлений и итогов инновационного развития промышленности, показателей роста уровня жизни населения нашей страны.

In the given article it is measured influences of development of the industry on increase of the basic directions and results of innovative development of the industry, indicators of growth of a standard of living of the population of our country.

Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланишига улкан ҳисса қўшиб келаётган соҳалардан бири саноатдир. Иқтисодиётнинг мазкур тармоғи юқори салоҳиятга эга бўлиб, унда аҳоли эҳтиёжларини қондириш учун зарур маҳсулотлар ишлаб чиқарилади ва саноат корхоналарида самарадорликнинг ошиши аҳоли турмуш даражаси яхшиланишини таъминлайди.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификация қилиш борасидаги туб ислохотларимиз амалга оширилиши саноат корхоналарининг иқтисодий, техник ва молиявий салоҳиятидан самарали фойдаланган ҳолда аҳоли турмуш даражасини оширишни талаб этади. Саноат корхоналарида самарадорликнинг ошиши бугунги кунда уларда инновацияларнинг қўлланилиши билан боғлиқ.

Инновация инсон тараққиётининг иқтисодиёт ривожланишига боғлиқ бўлган муҳим таркибий қисми бўлиб, у ишлаб чиқаришнинг моддий-техник ва технологик асосини ўзгартириб юбормоқда. Илм-фан бевосита ишлаб чиқаришнинг асосига айланиб, унинг ривожланишини таъминловчи етакчи кучга айланди. Ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш,

уларнинг самарадорлигини ошириш инновацияларнинг асосини ташкил этади. Инновация янги технологик даражаларга эришиш учун ташланган қадам бўлиб, илмий-техник тараққиёт ва саноатлашган иқтисодиётда муҳим ўрин тутати. Мамлакатимизда саноатни инновацион ривожлантириш бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, саноатни ривожлантириш бўйича турли дастурлар ишлаб чиқилиб, уларнинг асосида кўплаб лойиҳалар амалиётга татбиқ этилаётир.

Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек, “Юртимизда қабул қилинган 2011-2015 йилларда саноатни устувор даражада ривожлантириш дастури ва ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурларининг изчил амалга оширилиши натижасида саноат таркибида юқори қўшимча қийматга эга бўлган, рақобатдош маҳсулотлар тайёрлаётган қайта ишлаш тармоқларининг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 78 фоиздан ортиғи айнан ана шу тармоқлар ҳиссасига тўғри келмоқда. 2013 йилда юқори технологияларга асосланган машинасозлик ва металл қайта ишлаш саноати 121 фоизга, қурилиш материаллари саноати 113,6 фоизга, енгил саноат 113 фоизга ва озиқ-овқат саноати 109 фоизга ўсгани мисолида буни яққол кўриш мумкин. Телекоммуникация ускуналари, компьютер техникаси ва мобиль телефонлар, кенг турдаги маиший электроника маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган замонавий корхоналар ташкил этилмоқда. Иқтисодиётимизнинг деярли барча тармоқлари модернизация қилиниб, амалда технологик жиҳатдан янгиланмоқда. Ана шундай ўзгаришлар натижасида ялпи ички маҳсулот таркибида саноатнинг улуши ҳозирги вақтда 24,2 фоиздан зиёдни ташкил этмоқда. Бу кўрсаткич 2000 йилда 14,2 фоиздан иборат эди.” (1)

Ўзбекистоннинг ялпи ички маҳсулоти 2013 йилда 8 фоизга ошди, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 8,8 фоизга кўпайди, 2013 йилда жами 61105,8 млрд. сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. Мамлакатимизда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги, “2011-2013 йилларда саноат кооперацияси негизида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлашти-

риш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2012-2015 йилларда ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кенгайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ва бошқа қарорлари саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг маҳаллийлаштиришни янада ривожлантириш ва диверсификация қилишни, меҳнат унумдорлигини ўстиришни, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини изчил пасайтиришни, саноат маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширишни, энергия ва ресурсларни тежайдиган замонавий технологияларни жорий этишни, унумсиз сарф-харажатларни бартараф этиш ҳисобига саноат ишлаб чиқариш самарадорлигини муттасил ошириб боришни, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва импорт ўрнини босадиган саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ошириб боришни кўзда тутати. Шунингдек, мамлакатимизда саноатни ривожлантириш шу жиҳатдан муҳимки, мазкур тармоқ истеъмол бозорини шакллантириш ва уни тўлдириш, бозордаги зарурий мувозанатни таъминлаш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш, бугунги кунда мамлакатимиз учун ниҳоятда муҳим бўлган бандлик ва аҳоли даромадларини ошириш каби муаммоларни самарали ечишда етакчи тармоқ бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатимизда саноатни ривожлантиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 29 июлдаги ПҚ-1590-сонли “2011-2013 йилларда саноат кооперацияси негизида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг ижросини таъминлаш муҳим рол ўйнамоқда. Мамлакатимизда истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни тубдан ошириш бўйича ўз вақтида кўрилган чора-тадбирлар ҳам амалий самарасини бермоқда. 2013 йилда ана шундай товарлар ишлаб чиқаришнинг ўсиш ҳажми 14,4 фоизни ташкил этди ва ялпи саноат ҳажмида уларнинг улуши 35,5 фоизга етди. Бундай товарларнинг рақобатдошлиги нафақат ички бозорда, балки ташқи бозорда ҳам тобора ортиб бормоқда. Бу борада саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш кўламини кенгайтириш бўйича бажарган ишларимиз муҳим рол ўйнади. Сўнгги 3 йилда мамлакатимизда маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш

ҳажми қарийб икки баробар ошди. Фақат ўтган йилнинг ўзида 455 та корхонада маҳаллийлаштириш дастури асосида 1 минг 140 та лойиҳа амалга оширилди. Бунинг натижасида ишлаб чиқариш ҳажми 1,2 баробар кўпайди ва импорт ўрнини босиш бўйича якуний самара 5 миллиард 300 миллион АҚШ доллари ташкил этди.

Мамлакатимизда саноатни инновацион ривожлантиришда инвестиция дастурини амалга ошириш муҳим роль ўйнамоқда. 2013 йилда инвестиция дастурини амалга ошириш доирасида мамлакатимизда 13 миллиард доллар қийматидаги капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, бу 2012 йилга нисбатан 11,3 фоизга кўпдир. Ўзлаштирилган капитал қўйилмалар умумий ҳажмининг деярли ярмини, яъни 47 фоизини хусусий инвестициялар – корхоналар ва аҳолининг маблағлари ташкил этмоқда. Жалб этилаётган инвестицияларнинг асосий қисми – 70 фоиздан ортиғи, биринчи навбатда, ишлаб чиқариш объектиларини қуришга йўналтирилди, энг янги замонавий ускуналар харид қилишга сарфланган инвестициялар улуши эса қарийб 40 фоизни ташкил этди. 2014 йилда саноат соҳасида юксак технологияларга асосланган ва замонавий муҳим объектилар ва қувватларни ишга тушириш, инвестицияларни ошириш ва такомиллаштириш юқори бўлиши белгиланди. Молиялашнинг барча манбалари бўйича капитал қўйилмаларнинг умумий ҳажми 14 миллиард 300 миллион долларни ташкил этади ва бу кўрсаткичнинг ўтган йилга нисбатан 10,1 фоизга ўсиши таъминланади. Барча инвестицияларнинг 73 фоиздан ортиғи ишлаб чиқариш объектиларини барпо этишга, капитал қўйилмаларнинг қарийб 40 фоизи машина ва ускуналар сотиб олишга йўналтирилади. Бу каби амалга оширилиши белгиланаётган тадбирлар мамлакатимизда саноат ривожланишига хизмат қилади.

Аҳоли турмуш даражасини ошириш иқтисодий тармоқларининг ривожланиши билан bog'liq бўлиб, жумладан саноатни ривожлантириш, саноат корхоналарининг самарадорлигини ошириш халқимизнинг фаровон турмуш кечиришини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Аҳоли турмуш даражасини оширишга саноатни инновацион ривожлантириш орқали эришиш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Бунинг учун саноат корхоналарида мавжуд салоҳият ва ресурслардан самарали фойдаланиш зарур. Кенг истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кўпайтириб аҳоли турмуш даражасини яхшилаш лозим. Юқорида ай-

тилганидек, Ўзбекистонда саноат ривожланиб, саноат тармоқларида кўплаб янги корхоналар барпо этилмоқда. Мамлакатимизда иқтисодий ислохотлар чуқурлашиб бориши билан саноат корхоналарининг самарадорлиги ошиб, тармоқда янги иш ўринлари яратилмоқда ва аҳоли кўпроқ даромадга эга бўлиб, турмуш даражаси яхшиланиб бормоқда.

Аҳоли турмуш даражасини ошириш мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсади ҳисобланади. Инсонларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилиш, аҳолининг фаровон турмуш кечиришини таъминлаш Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишидир. Мамлакатимизда мустақиллик йилларида аҳоли турмуш даражасини ошириш бўйича маълум натижаларга эришилмоқда. Президентимиз таъбири билан айтганда: “Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар муваффақияти, аҳоли турмуш даражаси ва ҳаёт сифатини ошириш бўйича эришилган ютуқлар етакчи халқаро ташкилотлар ҳамда экспертлар ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилиб, ҳолисона баҳоланмоқда... Ижтимоий фаровонлик, жумладан, умр кўриш давомийлиги, oilаларнинг тинчлиги ва осойишталиги, ишсизлик даражасининг пастлиги, ижтимоий инфратузилмадан фойдаланиш даражаси бўйича ҳам Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўзгалар ҳавас қиладиган ўринни мустаҳкам эгаллаб турибди.”(2)

Ўзбекистонда 2012 йилда аҳолининг ялпи даромадлари олдинги йилга нисбатан 123, 5 фоизга, аҳоли реал даромадлари 115, 2 фоизга, аҳоли жон бошига ялпи даромад 121,7 фоизга ошди. Мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсатнинг аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини юксалтиришдаги таъсири ва натижаларидан кўриш мумкинки, 2013 йилда аҳолининг реал даромадлари 16 фоизга ошди, ўртача ойлик иш ҳақи, пенсия, ижтимоий нафақа ва стипендиялар 20,8 фоизга кўпайди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда пенсияларнинг ўртача миқдори ўртача иш ҳақиға нисбатан 37,5 фоизни ташкил этмоқда. 2014 йилда мамлакатимизда бу кўрсаткични 41 фоизга етказиш кутилмоқда. Oilалар даромадларининг таркиби ўзгармоқда – тадбиркорликдан олинаётган даромадлар аҳоли ялпи даромадларининг ярмидан кўпини ташкил этмоқда.

Ўзбекистонда энг паст ва энг юқори даромад оладиган аҳоли гуруҳлари ўртасидаги тафовут даражаси сўнгги йилларда 8 баробарга тўғри келмоқда. 2013 йилда 2000 йилга нисбатан аҳолининг истеъ-

мол харажатлари 9,5 баробар ошди. Сўнгги йилларда жон бошига тўғри келадиган энг муҳим озиқ-овқат товарлари бўйича истеъмом ҳажми муттасил ўсиб бормоқда, айни вақтда ноозиқ-овқат маҳсулотларни харид қилиш ва хизматлар учун тўланадиган сарф-харажатлар миқдори ҳам сезиларли равишда кўпаймоқда. Юртимиздаги оилаларни узоқ муддат фойдаланишга мўжалланган товарлар билан таъминлаш борасидаги аҳвол ҳам тубдан ўзгарди. Хонадонларни холодильник, кондиционер, шахсий компьютер, телевизор, мобиль телефон ва бошқа замонавий маиший техника воситалари билан таъминлаш даражаси ошмоқда. Айниқса, сўнгги йилларда аҳолининг ўзимизда ишлаб чиқарилган енгил автомобиллар билан таъминланиш даражаси ўсгани эътиборлидир. Агар 2000 йилда ҳар 100 та оиллага ўртача 20 та енгил автомобиль тўғри келган бўлса, бугунги кунда бу рақам 41,4 тага етди.

Мамлакатда аҳоли турмуш даражаси ва даромадларини оширишда янги иш ўринларини яратишнинг ҳам ўрни юқоридир. Мамлакатда янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича минтакавий дастурларнинг амалга оширилиши натижасида 2013 йилда қарийб 970 минг киши иш билан таъминланди. Бу иш ўринларининг 60,3 фоиздан ортиғи қишлоқ жойларда яратилди. Бу борада кичик корхоналар, микрофирмалар ва якка тартибдаги тадбиркорликни ривожлантиришдан 480 мингдан ортиқ, касаначиликни кенгайтиришдан 210 мингдан зиёд иш ўрни ташкил этилди. Мамлакатимиз парламенти томонидан тасдиқланган дастурга мувофиқ 2014 йилда салкам 1 миллионга янги иш ўрни ташкил этиш кўзда тутилмоқда.

Юқоридагилардан кўринаптики, мамлакатимизда саноатнинг инновацион ривожланиши аҳоли турмуш даражаси ошишига олиб келади. Буни макроектисодий жараён сифатида қуйидагича ифодалашимиз мумкин:

– Мамлакатда саноатни инновацион ривожлантириш тадбирларининг амалга оширилиши натижасида ишлаб чиқаришга янги техника ва технологиялар киритилиши билан саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва унумдорлик ошади.

– Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши аҳолининг импорт товарлар ўринини босадиган маҳаллий истеъмом товарларини сотиб олиш имкониятини оширади ва бу аҳоли турмуш даражаси ошишини таъминлайди.

– Саноат тармоқларида меҳнат унумдорлигининг ошиши саноат корхоналаридан ишловчилар оладиган иш ҳақи ва бошқа даромадларнинг ошишига олиб келади.

– Саноат корхоналарининг инновацион ривожланиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ошиши ва меҳнат унумдорлигининг ўсиши давлат бюджетига олинадиган солиқларнинг кўпайишига хизмат қилади.

– Давлат бюджетига тушадиган солиқларнинг кўпайиши натижасида қўшимча олинган маблағлар бюджетнинг қайта тақсимлаш функцияси орқали аҳолига трансферт тўловлари сифатида берилиши мумкин ва бу мамлакатда аҳолининг даромадлари ва турмуш даражаси ошишида муҳим аҳамият касб этади.

Демак, мамлакатимизда саноатни инновацион ривожлантириш бўйича амалга ошириладиган тадбирларни такомиллаштирилиб борилиши аҳолининг турмуш фаровонлиги ошишига хизмат қилади.

Калит сўзлар: саноат корхоналари, инновациялар, саноатни инновацион ривожлантириш, аҳоли турмуш фаровонлиги, саноатни инновацион ривожлантириш асосида аҳоли турмуш даражасини ошириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. И.А.Каримов “2014 йил – юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади”. // “Халқ сўзи”. 2014 йил 18 январь.

2. И.А.Каримов “Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш”. // “Халқ сўзи”. 2013 йил 19 январь.

3. Абдурахмонов Қ.Х. “Меҳнат иқтисодиёти”. Дарслик. – Т.: Меҳнат, 2009.

4. Ортиқов А. “Саноат иқтисодиёти”. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004 йил.

5. Турсунходжаев М.Л. “Инновационий менеджмент” – Т.: Меҳнат, 2003 йил.

6. Рустамов Н.И. “Саноат корхоналари самарадорлигининг аҳоли турмуш даражасига таъсирини баҳолаш”. Монография. – Т.: “Фан”, 2013 йил.

Иқтисодиётни инновацион ривожланиш шароитида ёшларни иш билан бандлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш

Бурхон БОЛТАЕВ,
СамДУ, мустақил тадқиқотчи.

Ёшлар меҳнат бозорида муносабатга киришар эканлар, ўзлари учун мақбул иш топиш, иш жойи, шарт-шароитлари, касб-кори, нуфузи, меҳнат жараёнининг интенсивлиги, давомийлиги билан боғлиқ ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий муаммоларга тўқнаш келадилар. Бугунги ёшларнинг бозор иқтисодиёти шароитларида жамиятда ўз ўрниларини топишлари, меҳнат бозори талабларига жавоб беришга тайёр эканликлари ўзига хос хусусиятларга эгадир.

Ахборот муҳитининг глобаллашуви, юқори турмуш даражаси андозаларининг тез ва кенг тарқалиши ёшлар ҳаётий эҳтиёжлари муттасил ортиб бораётгани ҳолда уларни қондириш имкониятларининг чекланганлиги сабабли ёшлар билан боғлиқ ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни янада ўткирлаштиради.

Айни пайтда ёшларда меҳнат мотивацияси жуда кучли бўлиб, улар иш ҳақи миқдори юқори бўлган хизмат вазифаларини бажариш учун қайта малака оширишга, компьютерда ишлашни мукамал эгаллаш, чет тилларни, автомобиль бошқаришга тайёрликлари билан ажралиб турадилар.

Ёшларнинг меҳнатга жалб этилиши жараёнида улар нуқтаи назаридан айрим касб ва ихтисосликларнинг нуфузи пасайганлиги ҳолда бошқалари, аксинча, анча юқорига кўтарилганлигини ҳам кўрсатиш даркор. Бу ерда гап умуман малакали меҳнат нуфузи пасайганлиги тўғрисида эмас, балки юқори малака талаб

Аннотация

Ёшларни иш ўринлари билан таъминлаш, меҳнат шароитларни яхшилаш ва иш ҳақи даражасини оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Иш берувчилар томонидан ёшларга берилаётган баҳо ҳар доим ҳам ёшларнинг ўз-ўзларига берилаётган баҳога мос келмайди. Айнан ушбу муаммо ёшларни иш билан таъминлашдаги асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Иш ўринлари билан таъминлашда ёшлар тўғрисида маълумот муҳим аҳамият касб этади.

Обеспечению молодежи рабочими местами, улучшению условий труда, росту заработной платы придается большое значение. Между оценкой качества рабочей силы молодежи работодателями и самостоятельной оценкой молодежи выявляются противоречия. Именно эта проблема обеспечения занятости молодежи считается одной из самых важных. Большое значение при обеспечении работой придается сведениям о молодежи.

A great importance is given now to the profitable work places for youth, the improvement of their work terms and especially to their wage push. There is a conflict between the youth work quality value made by employer and the youth itself. Particularly this problem of youth employment support is one of the most important. In the determination of youth employment, large value is attached to the data and information about the youth.

этувчи ихтисосликлар доирасида устуворликлар ўзгарганлиги ҳақида кетмоқда.

Ёшлар меҳнат фаолиятининг бошланиши уларнинг ҳаётида касбга кўникишлари билан боғлиқ бўлган ўзгаришларга сабаб бўлади. Бунга энг аввало, ёшлар келиб қўшилаётган меҳнат жамоасидаги муҳит, ижтимоий-касб қадриятлари, касб фаолиятининг туб жиҳатдан янги тури, ишлаб чиқариш муносабатлари хусусиятлари ва бошқа омиллар таъсир этади.

Ёшларда эса бўлажак иш ўрни, меҳнат шароитлари ва мазмуни, айниқса, иш ҳақи миқдорига талаб ниҳоятда катта бўлади. Бу – иш берувчининг ёшларга иш кучи сифатидаги баҳоси билан ёшларнинг ўзлари ўзларини баҳолашлари ўртасида зиддиятни юзага чиқаради. Худди ана шу ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлашдаги энг жиддий муаммолардан бири ҳисобланади.

Ёшларни иш билан таъминлашда уларнинг маълумоти катта аҳамиятга эгадир. Илм-фан жадал тараққий этаётган, ишлаб чиқаришга энг замонавий технологиялар жорий этилаётган бугунги кунда иш кучи маълумоти ва малакаси ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда.

1-жадвалда мамлакатимиздаги демографик кўрсаткичларнинг аҳоли ёши бўйича динамикаси келтирилган. Унга кўра кейинги 5 йил мобайнида меҳнатга лаёқатли ёшдан катта аҳоли сони 21,9 фоизга ошган. Бундай ҳолат ижтимоий таъминот билан боғлиқ масалаларни кучайтиришни талаб этади.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, Ғарбий Европа мамлакатлари миллий бойлиги таркибида асосий ишлаб чиқариш фондлари (бино ва иншоотлар, машина ва дастгоҳлар) ҳамда табиий ресурслар 23,2 фоизни, инсон капитали эса 74,0 фоизни ташкил этади.

Шу мезонлар нуқтаи назаридан Ўзбекистонда ҳам таълим даражаси жаҳонда энг юқорилардан бири ҳисобланади. Мамлакатда ҳар 1000 нафар иш билан банд кишига 948 нафар маълумотли, шу жумладан 127 нафар тўлиқсиз ўрта, 480 – ўрта, 199 – ўрта махсус, 142 нафар олий ва тўлиқсиз олий маълумотли тўғри келади.

Худудий меҳнат органлари томонидан ишсиз сифатида расмий рўйхатга олинганларнинг таҳлили меҳнат бозорида кафолатли ишга эга бўлишда олий ва ўрта махсус маълумотли мутахассисларнинг имкониятлари кенгрок эканлигидан далолат беради.

Меҳнат жараёнига жалб этилган ёшларнинг ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий манфаатлари қонун билан кафолатланади. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига, жумладан, 18 ёшга тўлмаган ёшлар учун қуйидаги қўшимча кафолатлар белгиланган:

– бу шахслар белгиланган минимал иш жойлари ҳисобидан иш жойларига ишга жойлаштириш тартибида маҳаллий меҳнат органи ва бошқа органлар томонидан юборилган тақдирда иш берувчи бу ёшларни ишга қабул қилиши шарт;

– бу шахслар меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларда катта ёшдаги ходимлар билан тенг ҳуқуқда бўладилар, қонун ҳужжатларида белгиланган қўшимча имтиёزلардан фойдаланадилар;

– бу шахслар меҳнатидан улар соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқ-одобига зиён етказиши мумкин, жумладан, меҳнат шароити ноқулай, ер ости ва бошқа ишларда фойдаланиш, белгилаб қўйилган нормадан ортиқ оғир юк кўтаришлари ва ташишларига йўл қўйилмайди; уларни тунги, вақтидан ташқари дам олиш кунларидаги ишларга жалб этиш тақиқланади;

– 16 дан 18 ёшгача бўлган шахслар иш вақтининг

1-жадвал. Ўзбекистон Республикасида демографик кўрсаткичлар (минг киши ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Йиллар					2012 йилда 2008 йилга нисбатан ўзгариши	
	2008	2009	2010	2011	2012	+, -	фоиз
Меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик аҳоли	8993.5	8982.9	9099.3	9051.1	9040.8	473.0	100.5
Меҳнатга лаёқатли аҳоли	16543.4	16953.6	17804.7	18184.6	18517.6	1974.2	111.9
Меҳнатга лаёқатли ёшдан катта аҳоли	1996.5	2064.9	2219.4	2319.7	2435.1	438.6	121.9

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тўзилган.

муддати ҳафтасига 36 соатдан, 15 дан 16 ёшгача бўлган шахслар (таътил даврида ишлаётган 14 дан 16 ёшгача бўлган ўқувчилар) учун эса ҳафтасига 24 соатдан ошмайдиган қилиб белгиланади;

– 18 ёшга тўлмаган шахсларнинг кундалик иш вақти қисқартирилган ҳолларидаги меҳнатига ҳақ кундалик иш вақти тўлиқ бўлган чоғда тегишли тоифадаги ходимларга бериладиган миқдорда тўланади;

– 18 ёшга тўлмаган шахсларга камида 30 календарь кунидан иборат йиллик таътил берилади;

– 18 ёшга тўлмаган ходимлар билан тузилган меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишга фақат меҳнат органининг розилиги билан йўл қўйилади¹.

Шу билан бир қаторда ишни таълим билан бирга қўшиб олиб бораётганлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда иш жойидан ҳақ тўланадиган қўшимча таътилга чиқиш, қисқартирилган иш ҳафтаси шароитида ишлаш ва бошқа имтиёзлар олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Ҳозирги иқтисодий шароитда ишчи кучининг сифати, унинг касбий малака даражасига юқори талаблар қўйилапти. Кадрлар тайёрлаш тизими ишлаб чиқаришни ривожлантириш, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш ва аҳолини самарали иш билан таъминлашнинг асосий омили бўлиб ҳисобланади. Кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий бўғини ҳисобланган касб-ҳунар таълим тизими меҳнат бозори конъюнктурасига ҳамда иш берувчиларнинг талаб ва эҳтиёжига қаратилган бўлиши керак.

Меҳнат бозорида ёшларнинг иш билан бандлиги кўп жиҳатдан шу ерда яшовчи ёшларнинг билим даражасига ва умумий савиясига боғлиқдир. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, юқори малакага эга бўлган кадрлар меҳнат бозорида юқори имкониятга эга бўладилар. Шу билан бирга, статистик маълумотлардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ишсизларнинг асосий қисмини малакаси ва билим даражаси паст бўлган иш кучи ташкил этади.

Меҳнат бозорида узоқ муддатли истиқболлаштиришнинг йўқлиги, билим юртлари ҳамда иш берувчилар ўртасидаги алоқаларнинг мустаҳкам эмаслиги, ишчи ва мутахассис-ходимлар тайёрлашда оптималтизм яратишни қийинлаштирмоқда. Меҳнат бозорида кўпгина мутахассисликларга талабнинг пастлиги, иш юритиш малакасининг йўқлиги, мустақил ҳаётга энди қадам қўяётган ёшлар учун иш билан бандликни таъминлашни анча жиддий муаммо ҳисобланади.

Олий ва ўрта махсус таълим тизимида кадрлар тайёрлаш стратегияси иш билан бандлик соҳасидаги жараёнларни ҳисобга олиши зарур. Меҳнат бозорини тадқиқ этиш орқали минтақадаги кадрлар тайёрлаш тизимини бозор иқтисодиёти муносабатларига мослаштириш йўллари аниқлаш керак.

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш мақсадида ҳамда охириги йилларда меҳнат бозорида юзага келган иқтисодиёт секторларида ишчи ва мутахассисларга бўлган талаб ҳажми, кадрлар тайёрлаш профилига ўртасида юзага келган номутаносибликни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон республикасида Кадрлар тайёрлаш миллий дастури 1997 йилда қабул қилинган.

Касб-ҳунар таълими тизимидаги билим юртларининг битирувчилари ўқиш муддати тугагандан

сўнг, аксарият ҳолларда иш билан бандлик муаммосига дуч келмоқдалар. Бунга сабаб битирувчиларнинг меҳнат бозорида тезда ўзларига иш топишларининг қийинлигидир.

Бу муаммони турлича ечиш мумкин: мустақил равишда керакли бўлган иш ахтариш, иш билан бандлик хизматларига мурожаат қилиш, турли кадрлар агентликлари ҳамда бошқа ташкилотларга мурожаат қилиш ва ҳоказо.

Шартномалар молиявий жиҳатдан барқарор, ривожланиш истиқболлари мавжуд ҳамда келажакда ишлаб чиқариш ҳажми кенгайтирилиши кўзда тутилган корхоналар билан тузилиб, жорий меҳнат қонунчилиги талаблари асосида олиб борилади.

Корхоналарни танлаш қуйидаги кўрсаткичлар асосида амалга оширилади:

- бўш иш ўринларининг мавжудлиги;
- ўқувчи-талабалар учун иш ўринларини ташкил этиш имкониятининг мавжудлиги;
- меҳнат бозорида рақобатбардош, юқори талабга эга мутахасссликка ўргатиш имкониятининг мавжудлиги;
- доимий иш ўринга қабул қилиш имкониятининг мавжудлиги;
- касб-ҳунар ўқитиш, малака ошириш шароитларининг мавжудлиги.

Ишсиз ёшларни вақтинчалик ёшлар иш ўринларига қабул қилишга розилик билдирган корхоналар билан ҳудудий меҳнат ва бандлик органлари вақтинчалик иш ўрни яратиш тўғрисида шартнома тузишади.

Шартномада қуйидаги ҳолатлар, яъни вақтинчалик ишга жалб этиладиган ишсизлар сони, ишсизлар ўқитилиши лозим бўлган касблар (мутахасссликлар) рўйхати, ишлаб чиқаришда кадрлар тайёрлаш намунавий дастуридан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир ишсизга оид индивидуал ўқув режаси ишлаб чиқиш ҳамда ёшларни касбий малака, билим ва кўникмалар билан таъминлаш мажбурияти ўз аксини топади.

Вояга етмаган ёшларни вақтинчалик иш ўринлари билан таъминлаш республика бюджети томонидан молиялаштирилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан вояга етмаганларни иш билан таъминлаш, шу жумладан, таътил вақтида иш билан таъминлаш ҳажми белгилаб берилади. Иш билан таъминлаш чора-тадбирлари шаҳар, туман ҳудудий бандлик марказлари томонидан амалга оширилади.

Бизнинг фикримизча, ёшлар меҳнат бўлими томонидан амалга ошириладиган тадбирлар қуйидагилардан иборат бўлиши зарур:

- касбий таркибнинг йиллик таҳлили;
- битирувчилар ва ёш мутахасссслар учун бўш иш ўринлари маълумотлар банкни шакллантириш;
- битирувчи ишсизлар сони ва уларни ишга жойлаштириш бўйича мониторинг ўтказиш;
- битирувчиларни ишга жойлаштириш юзасидан ўқув юртлари қошида ишга жойлаштириш жамғармасини ташкил этишга кўмаклашиш ва ҳамкорликни ўрнатиш;
- ёш мутахассссларга иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларида талабни истиқболлаштириш;
- янги очилаётган мутахассссликларга хулоса бериш.

Меҳнат қонунчилигига асосан, кундузги бўлимда таҳсил олаётган ёшлар иш билан банд ҳисобланишади, шундай ёшлар меҳнат бўлими талабаларни ёзги таътил даврида ҳамда ўқиш мобайнида вақтинчалик ва доимий иш билан таъминловчи ягона тузилма ҳисобланиши керак.

Ёшлар орасида тадбиркорлик тузилмаларини яратиш ҳамда ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи асосий муаммолардан қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш мумкин:

- корхонани ташкил этиш босқичида ёшлар катта молиявий ресурслар ва вақт тақчиллигига дуч келишади, бу, ўз навбатида, бошлангич капиталнинг миқдори у ёки бу тадбиркорлик турига қараб пропорционал равишда муаммоларнинг ҳам ҳажмини белгилайди. Натижада кўпгина ташаббускор ёшлар ўз бизнесини яратиш борасидаги ғояларини четга суриб қўйишади;
- сертификатлаш ва лицензиялашнинг қўшимча шакллариининг юритилиши;
- потенциал ҳамкорлар ҳамда бозорлар ҳолати тўғрисида маълумотларнинг йўқлиги.

Иш билан бандликка кўмаклашувчи нодавлат ташкилотларининг камлиги ҳамда улар тақлиф этаётган хизматлар қўламининг кичиклиги ёшларнинг иш билан бандлигига таъсирини пастлиги.

Қуйидагиларни хулоса ўрнида айтиб ўтиш мумкин:

1. Ўзбекистон Республикасида касб-ҳунар таълими тизими юқори савияда ташкил этилган. Билим юртларининг кенг миқёсда барпо этилганлиги аксарият ёшларнинг истаган йўналишлари бўйича билим олишларига яхши шароит туғдирмоқда.

2. Ишчи ва мутахассислар тайёрлаш дастури ҳамда меҳнат бозоридаги талаб ўртасида номунасиблик мавжуд. Бу масаланинг ечими республика меҳнат ва бандлик органлари, корхона ва ташкилотлар ҳамда ўқув юртлари томонидан юқорида қайд этилган муаммо бўйича бир келишувга эришишдир.

3. Ёшларни иш билан таъминлашни яхшилашнинг қўшимча имкониятларини нодавлат ташкилотларини персонални танлаш ва уларни иш билан таъминлашда фаол қатнашишга даъват этиш орқали ошириш мумкин.

Юқоридагиларни инобатга олиб, минтақада ёшларнинг иш билан бандлигини оширишда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таклиф этилади:

– иқтисодиёт тармоқларининг истиқболли ривожланиш режаларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар тайёрлаш тизими йўналишлари, ҳажмларини келишилган ҳолда тузиш. Узоқ муддатли истиқболда зарур бўлган мутахассисликларга ўқитишни превентив тарзда ва бу йўналишларга касбий йўналиштиришни амалга ошириш. Республика учун янги бўлган мутахассисликларни, тор ихтисосликлар бўйича ишчиларни мақсадли шартномалар асосида республиканинг бошқа ҳудудларига йўланмалар бериш орқали ўқитишни ташкил этиш. Бу меҳнат бозорида ёшлар иш кучига бўлган талабга таъсир қилиш имконини беради;

– ёшларнинг меҳнат бозоридаги вазият тўғрисидаги маълумотларни эркин олишларини таъминлаш зарур. Корхоналар билан шартнома тузиш орқали ёшларни амалиётга юбориш ва бу билан иш кучи таклифига таъсир ўтказиш;

– мутахассисларни тайёрлаш тизими, айниқса, олий таълим тизимида иқтисодиёт соҳаларининг ривожланиш истиқболларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар тайёрлаш ҳажми ҳамда дастурлари келишилган ҳолда олиб борилишини таъминлаш зарур. Олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш катта маблағ талаб этади. Ҳам давлат томонидан ҳам талаба оиласи томонидан, шундай ихтисосликлар бўйича мутахассислар тайёрлаш лозимки, улар меҳнатига меҳнат бозорида талаб мавжуд бўлсин. Шу муносабат билан касб-ҳунар таълимида тизимини кенг миқёсда ислохотларни олиб бориш зарур, биринчи навбатда, бу ўқишга қабул қилиш тамойиллари ҳамда кадрлар тайёрлашнинг сифати ва йўналишларига тааллуқдир.

Корхоналарнинг йўланмаси орқали мақсадли шартномалар асосида ўқишга келаётган талабалар сонини ошириш, таълим олишда махсус грантлар тизимини жорий қилиш, таълим гранти олиш механизмлари енгиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Таянч сўзлар: ёшлар меҳнат бозори, ёшлар иш билан бандлиги, кадрлар тайёрлаш стратегияси, ёшлар меҳнат мотивацияси, ёшлар ишчи кучига бўлган талаб.

Ключевые слова: рынок труда молодежи, занятость молодежи, стратегия подготовки кадров, мотивация труда молодежи, спрос на рабочую силу молодежи.

Keywords: youth labor market, employment of youth, strategy of a professional training, motivation of youth labour, youth labor demand.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.:Ўзбекистон, 2010.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонуни. (янги таҳрирда). -Т.: 1998.
3. Қ.Х.Абдурахмонов. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”. Дарслик. – Т.: “Фан ва технологиялар”, 2012.
4. Қ.Х.Абдурахмонов ва бошқалар. “Инсон таъриқиёти”. Дарслик. – Т.: “Фан ва технологиялар”, 2013.
5. Қ.Х.Абдурахмонов ва бошқалар. “Ижтимоий соҳа иқтисодиёти”. Дарслик. –Т.: “Иқтисодиёт”, 2013.
6. А.Б.Хайитов, Г.А.Адилова, Н.У.Арабов. “Хорижда иш ҳақини ташкил этиш”. Ўқув қўлланма. –Т.: “Иқтисодиёт”, 2011.
7. www.stat.uz. (Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси).
8. www.Uza.uz (Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги).

¹ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. – Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”, 2010.

Ўзбекистонда пул-кредит сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари

Учкун ЎРОҚОВ,
ТМИ катта ўқитувчиси,
Шерзод ҲАМРОЕВ,
ТДИУ магистранти.

Аннотация

Мазкур мақолада мамлакатимизда пул-кредит сиёсатининг устувор йўналишлари, уни амалга ошириш усуллари ва воситалари назарий жиҳатдан ёритилган. Шунингдек, мақолада пул-кредит сиёсати инструментларининг самарадорлигини ошириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар берилган.

В данной статье с теоретической точки зрения рассмотрены приоритетные направления денежно-кредитной политики в нашей стране, методы и средства ее реализации. Кроме того, даны практические рекомендации по повышению эффективности инструментов денежно-кредитной политики.

In this article from a theoretical point of view, the priorities of monetary policy in our country, methods and means of its implementation are discussed. In addition, practical recommendations on improving the efficiency of monetary policy instruments are given.

Хар қандай мамлакат иқтисодиётининг таянадиган асосий устунларидан бири молиявий жиҳатдан мустаҳкам ва барқарор фаолият кўрсатувчи банк тизими ҳисобланади. Шунинг учун давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси ва келажакдаги тараққиёти аввало, мазкур мамлакатда барпо этилган ва мунтазам равишда такомиллаштирилиб бориладиган банк тизимининг фаолиятига бевосита боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтиш жараёни кўпгина муҳим иқтисодий ислохотларнинг таркибий қисми сифатида банк-молия тизимида ҳам чуқур ўзгаришларни амалга оширилишини ва иқтисодиётни пул-кредит воситалари орқали тартибга солишнинг бир бутун механизмнинг яратилишини тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов сўнгги йилларда мамлакатимиз банк тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг ижобий натижаларига тўхталиб, қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтди: “Ўтган йили банк тизимини ривожлантириш ва

ислоҳ этиш масаласи ҳам эътиборимиз марказида бўлди. Банкларнинг ресурс базаси кенгайиб, мустақамланмоқда, улар томонидан кўрсатилаётган хизматлар сифати яхшиланмоқда. 2013 йилда иқтисодийнинг реал секторига ажратилган кредитларнинг ялпи ҳажми 30 фоизга ошди. Ўтган йили тижорат банкларининг жами капитали 25 фоизга, 2000 йилга нисбатан эса 46 баробардан ортиқ кўпайди. Натижада бугунги кунда банкларимиз капиталининг етарлилик даражаси 24,3 фоизни ташкил этмоқда, бу эса банк назорати бўйича Базел қўмитаси томонидан 8 фоиз этиб белгиланган талабдан уч баробар кўпдир. Банк тизимининг ликвидлиги 65 фоиздан зиёд бўлиб, бу жаҳон амалиётида умумий тарзда қабул қилинган, “юқори” деб аталадиган кўрсаткичдан 2,2 баробар ортиқдир. Кредит портфели жами маблағларининг 80 фоизга яқини ички манбалар улушига тўғри келмоқда” (1).

Таъкидлаш лозимки, банк тизимида қўлга киритилаётган мазкур ютуқларнинг замирида албатта, мамлакатимизда амалга оширилаётган самарали пул-кредит сиёсати ётади.

Пул-кредит сиёсати деганда, одатда, тўла бандлик шароитида жами маҳсулотни ишлаб чиқаришга инфляциянинг таъсирини камайтириш ёки бартараф этиш мақсадида муомаладаги пул миқдорини ўзгартириш тушунилади. Унинг ёрдамида ҳар қандай давлатда иқтисодий барқарорликни таъминлаш мумкин бўлади. Бошқача айтганда, пул-кредит сиёсати ҳукуматнинг пул муомаласи ва кредит соҳасида олиб борадиган бош йўли ва мамлакат иқтисодий барқарорлигини ва унинг самарали фаолиятини таъминлашга, пул тизимини лозим даражада мустақам сақлаб туришга қаратилган чора-тадбирлар йиғиндиси.

Пул-кредит сиёсати давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, уни амалга ошириш ҳуқуқи фақатгина Марказий банкка берилган ҳамда бу сиёсат Марказий банкнинг энг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади. Марказий банк келгуси йил учун Ўзбекистон Республикаси пул-кредит сиёсатининг асосий йўналишларини ишлаб чиқади ва ҳар йили кейинги молия йили бошланишидан камида ўттиз кун олдин Олий Мажлис Сенатига бу ҳақда ахборот беради. Пул-кредит сиёсатининг асосий йўналишлари иқтисодий конъюнктуранинг таҳлили ва истиқбол кўрсаткичларини, муомалада бўлган пул массасининг иқтисодий жиҳат-

дан асосланган чегараларини, Марказий банк ички активларининг ўзгариши, валюта ҳамда фоиз сиёсатининг асосий йўналишларини, пул-кредит соҳасини тартибга солишга доир ҳаракатларнинг аниқ мақсадли асосий кўрсаткичларини ўз ичига олади (2).

Пул-кредит сиёсати бевосита ва билвосита восита(инструмент)лар орқали амалга оширилади. Бевосита воситалар – молиявий институтлардаги молиявий активлар нархлари (фоиз ставкалари)ни ёки улар ҳажмини тўғридан-тўғри бошқариш орқали олиб борилади. Марказий банк томонидан тижорат банкларидаги мавжуд депозит кўринишидаги пулларни ҳамда улар томонидан бериладиган кредитлар нархлари ва ҳажми назорат қилинади. Билвосита воситалар эса Марказий банк томонидан молиявий институтлар ресурсларига бозор механизмлари (мажбурий захира талаблари, очиқ бозордаги операциялар, тижорат банкларини қайта молиялаш ва Марказий банкнинг ҳисоб ставкаси, тижорат банкларидан депозитларни қабул қилиш ва бошқалар) орқали иқтисодийдаги пул массасига таъсир кўрсатади.

Аксарият мамлакатларда қўлланилиб келаётган пул-кредит сиёсатининг воситаларидан бири бу тижорат банкларининг мажбуриятларига нисбатан мажбурий захира талаблари меъёридир. Пул-кредит сиёсатининг бу воситаси қўлланилиш жиҳатидан содда бўлиб, тижорат банкларининг тўловга қобилиятлиги даражасига таъсир қилади. Шунинг учун ҳозирда, айниқса, ривожланаётган мамлакатларда пул-кредит сиёсатининг билвосита усуллари-дан айнан шу воситаси кенг қўламда қўлланилмоқда, шу жумладан, Ўзбекистонда энг самарали восита (инструмент) ҳам айнан шу воситадир. Мажбурий захира талаблари бу ўз мажбуриятларига нисбатан тижорат банкларининг Марказий банкда сақлашлари шарт бўлган депозитнинг мажбурий даражаси (меъёри)дир. Мажбурий захира меъёрини ўзгартириш орқали Марказий банк мамлакатдаги пул массаси ҳажмига ва тижорат банкларининг кредит бериш салоҳиятига ҳамда тижорат банкларининг тўловга қобилиятлигига таъсир кўрсатади. Марказий банк мажбурий захира ставкасини оширган тақдирда тижорат банкларининг кредит бериш салоҳияти пасаяди, бу эса, ўз навбатида, мамлакатда пул таклифи ҳажмини пасайтиради ва аксинча, мажбурий захира ставкаси камайтирилганда банкларнинг кредит бериш салоҳияти ортади.

1-жадвал. Марказий банкнинг мажбурий захира талаблари (фоизда)

Амал қилиш муддати	Юридик шахсларнинг талаб қилиб олингунча ва 1 йилдан ортиқ бўлмаган муддатли депозитлари учун	Юридик шахсларнинг муддати 1 йилдан 3 йилгача бўлган муддатли депозитлари учун	Юридик шахсларнинг 3 йилдан ортиқ муддатли депозитлари учун	Юридик шахсларнинг чет эл валютасидаги депозитлари учун
1994 йил 1 майдан	30		10	30
1995 йил 1 январдан	25		10	25
1996 йил 1 июлдан	25		10	
1997 йил 1 декабрдан	20		10	
2000 йил 1 майдан		20		
2005 йил 1 февралдан		15		5
2005 йил 1 августдан		15		8
2007 йил 1 сентябрдан			13	
2008 йил 1 ноябрдан			15	
2009 йил 1 сентябрдан ҳозирги кунгача	15	12	10,5	Чет эл валютасидаги депозитлар учун ҳам шу меъёрлар ўрнатилган

Манба: <http://www.cbu.uz> (Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг расмий сайти).

Марказий банк ўзи белгиланган энг кам миқдорда резервлар сақлаш тўғрисида банкларга кўрсатма беради. Марказий банкда депозитга ўтказиладиган мажбурий резервларнинг энг кам миқдори Марказий банкнинг норматив ҳужжатлари билан белгиланиб, у омонатларнинг ҳажми, тури, муддати, банкларнинг бошқа мажбуриятларига боғлиқ бўлади. Мажбурий резервларнинг миқдорлари жалб этилган маблағлар ва омонатларнинг ҳар бир тоифаси бўйича барча банклар учун бир хилдир.

Мажбурий резервлар Марказий банкда нақд пул ёки омонатлар кўринишида, Марказий банк белгилайдиган тартибда депозитга ўтказилади.

Мажбурий резерв талабларининг нормативлари ёки таркиби белгилангани ёки ўзгартирилгани тўғрисидаги кўрсатмаларда камида бир ойлик муддат кўрсатилади, резервларнинг таркиби ёки миқдорига доир янги нормативларни банклар ана шу муддатгача бажаришлари шарт. Ўз навбатида, Марказий банк мажбурий резервлар бўйича фоизларни тўлаш тўғрисида қарор қабул қилади.

Қуйида келтириляётган 1-жадвалда мамлакатимизда Марказий банк мажбурий захира ставкасининг динамикасини кўришимиз мумкин.

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, 2014 йилда ҳам инфляция ва пул массасининг белгиланган прогноз кўрсаткичларидан келиб чиқиб ҳамда тижорат банкларида узоқ муддатли ресурс базасини янада кенгайтириш мақсадида диверсификацияланган мажбурий захира нормалари қўлланилиб, тижорат банклари томонидан жалб қилинган юридик шахсларнинг талаб қилиб олингунча ва 1 йилгача бўлган муддатли депозитлари учун – 15 фоиз, 1 йилдан 3 йилгача бўлган депозитлар учун – 12 фоиз, 3 йилдан ортиқ бўлган депозитлар учун – 10,5 фоиз миқдорида ўзгартирилмасдан қолдирилди. Қайд этиш лозимки, мамлакатимизда тижорат банкларининг Марказий банкдаги мажбурий захиралари ҳажми 2014 йил 1 январь ҳолатига қарийб 2500 млрд. сўмни ташкил этади. Бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 25,2 фоизга кўпдир.

Пул бозоридаги фоиз ставкаларини бошқаришда ҳамда иқтисодий ўсиш жараёнларини рағбатлантириш мақсадида пул-кредит сиёсатида қўлланиладиган асосий инструментлардан яна бири қайта молиялаш сиёсатидир. Қайта молиялаш сиёсати бу – Марказий банкнинг тижорат банкларига берадиган кредитнинг фоиз ставкаси ҳисобланади.

Қайта молиялаш сиёсатини қўлаганда Марказий банк ставкани ошириши ёки тушириши мумкин. Агар Марказий банк пул массасини камайтиришни режалаштирса, унда у қайта молиялаш ставкасини юқори қилиб қўяди, бунда тижорат банклари ўзларининг кредит ресурсларини Марказий банкдан оладиган ссуда ҳисобига эмас, балки аҳоли қўлидаги пуллар ҳисобига кўпайтириши мумкин, ва аксинча. Агар Марказий банк пул массасини оширишни хоҳласа ставкани пасайтиради ва тижорат банклари учун ресурс базасини кўпайтириш учун энг самарали манба бу – Марказий банк томонидан берилган ссудалар ҳисобланади.

Қуйида келтирилаётган 2-жадвалда Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасининг динамикасини кўришимиз мумкин.

Инфляция даражаси, пул массаси ҳажмининг, иқтисодийнинг кредит ресурсларига бўлган талабини етарли даражада қондириш ва бошқа макроеқтисодий кўрсаткичларнинг 2013 йилга белгиланган мақсадли параметрларидан келиб чиқиб, Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси 2013 йил мобайнида йиллик 12 фоиз миқдориди сақлаб турилди. 2014 йилда қайта молиялаш ставкасининг 10 фоизга туширилиши пул бозорида молиявий ресурсларга бўлган талаб ва таклифнинг мувозанатини сақлашга, реал сектор корхоналарининг инвестицион имкониятини оширишга, иқтисодий кредитлаш ҳажмини янада кенгайтириш ва айти пайтда тижорат банклари ресурс базасининг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Пул-кредит сиёсатида пул миқдорини тартибга солишда очиқ бозор операцияларидан, яъни қимматбаҳо давлат қоғозларини таклиф қилиш усулидан ҳам кенг фойдаланилади. Ушбу операцияларни Марказий банк асосан нуфузи катта банклар гуруҳи билан биргаликда амалга оширади. Марказий банк қимматли қоғозларни бозорда сотиш ёки харид қилиш йўли билан пул таклифига таъсир этади, яъни пул бозоридаги талаб ва таклиф мувозанатини таъминлайди. Дейлик, пул бозорида муомалада пул миқдори ортиқчаллиги мавжуд. Табиийки, Марказий банк ортиқча пул массасини камайтириш ёки йўқ қилишга ҳаракат қилади. Бунинг учун, у ўз қимматли қоғозларини очиқ бозорда аҳоли ва банкларга таклиф этади, улар эса уни харид қила бошлайдилар. Давлат қимматбаҳо қоғозларининг (сотиш ёки харид қилиш йўли билан) таклифи ошиб борган сари, унга бўлган баҳоси пасаяди,

2-жадвал. Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси (фоизда)

Амал қилиш мuddати	%
01.01.2014 — ...	10
01.01.2011 — 31.12.2013	12
15.07.2006 — 31.12.2010	14
21.12.2004 — 14.07.2006	16
05.07.2004 — 20.12.2004	18
10.09.2003 — 04.07.2004	20
16.07.2003 — 09.09.2003	24
01.01.2002 — 15.07.2003	30
01.07.2000 — 31.12.2001	24
01.06.2000 — 30.06.2000	27,6
01.05.2000 — 31.05.2000	28,8
01.04.2000 — 30.04.2000	30
01.01.1998 — 31.03.2000	36
01.11.1997 — 31.12.1997	30
01.01.1997 — 31.10.1997	39,6
01.08.1996 — 01.12.1996	48
01.07.1996 — 31.07.1996	60
01.08.1995 — 30.06.1996	84
01.07.1995 — 31.07.1995	120
20.03.1995 — 30.06.1995	300
01.02.1995 — 19.03.1995	250
01.10.1994 — 31.01.1995	225
02.05.1994 — 30.09.1994	150

Манба: <http://www.cbu.uz> (Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий сайти).

ўз навбатида, унга бўлган фоиз (яъни, қимматли қоғозларини сотиб олганларга фоиз шаклида ҳақ тўланади) ошади, бу эса унга бўлган талабни оширади. Банклар ва аҳоли қимматли қоғозларни кўпроқ харид қила бошлайди, пировард натижада банкларнинг захиралари қисқаради, ўз навбатида, бу ҳол пул таклифининг банк мультипликаторига тенг нисбатда қисқаришига олиб келади. Бу эса банк захира ва пул таклифининг ортишига сабаб бўлади (3).

Амалда Марказий банк юқоридаги учта асосий инструментлардан ташқари дисконт сиёсати, таргетирлаш ва бошқа усуллардан ҳам фойдаланиши мумкин.

Республикаимизда барқарор иқтисодий ўсиш

суръатлари ҳамда Марказий банк томонидан қатъий монетар сиёсатининг юритилиши, ўз навбатида, мамлакатимизнинг пул ва молия бозорларидаги фоиз ставкалари динамикасида, жумладан, тижорат банкларининг кредитлари ва депозитлари бўйича ҳамда банклараро кредитлар бўйича фоиз ставкаларида ўз аксини топмоқда. Хусусан, 2013 йил давомида аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлар даромадининг ошиши ҳисобига республикаміздаги молия институтлари ресурс базасининг кенгайиши банклараро пул бозоридаги ресурслар таклифининг кўпайишига ва ўз навбатида, молиявий ресурслар нархининг арзонлашишига сабаб бўлмоқда.

Жумладан, 2012 йил давомида банклараро пул бозоридаги операциялар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаси йиллик ҳисобда 10,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2013 йилда ушбу кўрсаткич 9,9 фоизга тенг бўлди. Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг ва унга мос равишда аҳоли даромадларининг йилдан-йилга юқори суръатлар билан ўсиши, банк тизимига бўлган ишончнинг ортиб бориши ҳамда иқтисодиётдаги инфляцион кутилмаларнинг пасайиб бориши каби омиллар таъсирида 2013 йил

да банк депозитлари бўйича фоиз ставкаларининг пасайиши кузатилди. Хусусан, жисмоний шахсларнинг тижорат банкларидаги жами депозитлари бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаси 2012 йилдаги ўртача йиллик 7,7 фоиздан 2013 йилда 7,1 фоизгача пасайди. Юридик шахсларнинг жамғарма ва муддатли депозитлари бўйича ўртача тортилган фоиз ставкалари эса 2012 йилдаги ўртача йиллик 6,2 фоиздан 2013 йилда 6,0 фоизгача пасайди (4).

Шунингдек, банклараро пул бозоридаги операциялар ҳамда депозитларни жалб қилиш бўйича фоиз ставкаларининг пасайиши натижасида тижорат банкларининг актив операциялари бўйича, жумладан, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини кредитлаш бўйича фоиз ставкалари ҳам сезиларли миқдорда пасайди. Жумладан, тижорат банклари томонидан иқтисодиётнинг реал сектори субъектларига ажратилаётган кредитлар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаси 2012 йил декабрь ойида 13,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2013 йилда 13,0 фоизгача пасайди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, давлат томонидан амалга оширилаётган пул-кредит сиёсати мамлакатда ЯИМ, бандлик ва баҳолар даражаси-

га бевосита таъсир кўрсатади. Шу боис, бундан кейин ҳам ички ва ташқи молия бозорларидаги ўзгаришларни инобатга олиб, монетар сиёсатнинг тегишли бозор инструментларини кенг қўллаган ҳолда қатъий пул-кредит сиёсатини юритиш лозим. Бунда монетар сиёсат инструментларининг самарадорлигини янада ошириш ва кўрилатган чора-тадбирларнинг пул бозори ҳолатига таъсирини кучайтириш бўйича аниқ мақсадли ишлар олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Фикримизча, бу борада қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширилиши мамлакатимизда пул-кредит сиёсатининг самарадорлигининг янада ошишига хизмат қилади:

1. Марказий банк томонидан банк тизими ликвидлигини доимий равишда мониторинг қилиш орқали тижорат банкларининг вакиллик ҳисобварағидаги ва бошқа юқори ликвидли активларининг ҳаракати таҳлилини қилиб бориш ва уларнинг энг мақбул даражада бўлишини таъминлаш;

2. Мажбурий резервлар нормаси банк тизимининг ликвидлик даражаси пул массаси ва тижорат банклари кредит қўйилмаларининг ўсиш суръатларидан келиб чиққан ҳолда белгилаш ҳамда зарур ҳолларда ўзгартириб бориш;

3. Банк тизимида вужудга келиши мумкин бўлган ортиқча ликвидликнинг инфляцион босимининг олдини олиш ҳамда пул массасини тартибга солиш мақсадида тижорат банкларининг бўш турган пул маблағларини Марказий банкдаги турли муддатли депозитларга жалб қилиш орқали стерилизация операцияларини ўтказиб бориш;

4. Банк тизимида вақтинчалик ликвидлик етишмовчилиги юзага келган ҳолларда Марказий банк томонидан ликвидлик билан таъминлаш инструментларидан, хусусан, Марказий банк томонидан тижорат банкларидан хорижий валютани (АҚШ доллари, евро, япон иенаси ва фунт стерлинг), белгиланган муддат ва алмашинув курсида қайта сотиш шarti билан, сотиб олиш операциялари – валютавий СВОП операцияларидан фойдаланиш;

5. Шунингдек, ички валюта бозоридаги барқарорликни ва сўмнинг алмашув курсининг белгиланган коридор доирасида бўлишини таъминлаш мақсадида Марказий банк банклараро валюта бозорида олди-сотди операцияларини амалга ошириш;

6. Банк тизими ликвидлигини тартибга солиш тизимини бозор тамойиллари асосида янада та-

комилаштириш, фоиз сиёсатининг самарадорлигини ошириш ва пул бозорида фоиз хатарларини пасайтириш.

Фикримизча, мамлакатимиз банк тизимини янада ривожлантириш, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш ва иқтисодиёт тармоқларини кредитлашни янада кенгайтириш мақсадида қатъий ва самарали пул-кредит сиёсатини юритиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг мажбурий резервлар талаблари ва қайта молиялаштириш ставкаларидан оқилона фойдаланишни давом эттириш мақсадга мувофиқдир.

Таянч сўзлар: банк тизими, пул-кредит сиёсати, пул-кредит сиёсатининг воситалари, мажбурий захира талаблари, пул массаси, тўловга қобилиятлилик, қайта молиялаш ставкаси, дисконт сиёсати, актив операциялар.

Ключевые слова: банковская система, денежно-кредитная политика, средства денежно-кредитной политики, нормы обязательных резервов, денежная масса, платежеспособность, ставка рефинансирования, дисконтная политика, активные операции.

Keywords: banking system, monetary policy, tools of monetary policy, reserve requirements, money supply, solvency, refinancing rate, discount policy, active operations.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2014 йил 17 январдаги 2013 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2014 йил 18 январь.

2. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрда “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонуннинг 3, 23-моддалари.

3. Раҳимова М.Р. “Хорижий мамлакатлар иқтисодиёти” - (ўқув қўлланма) – ТДИУ, 2007, – 234-бет.

4. <http://www.cbu.uz> (Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг расмий сайти).

Жисмоний шахсларнинг МОЛ-МУЛК СОЛИҒИНИ ҳисоблаш усулини такомиллаштириш масалалари

Шухрат МУСАЛИМОВ,
Тошкент Молия институтининг
илмий изланувчиси.

Республикамызда мол-мулк солиғи ер солиғи билан бирга маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда мол-мулк солиғи юридик ва жисмоний шахслардан ундирилиб, у жорий этилгандан бошлаб ҳисоблаш тартибида бир неча марта туб ўзгаришлар юз берди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида юридик шахсларни солиққа тортишда 1998 йилга қадар амал қилган “Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисида”ги қонун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилган. Мазкур қонунга асосан мол-мулк солиғи солинадиган объекти асосий ишлаб чиқариш фондларининг ўртача йиллик қиймати белгиланган. Бунда асосий фондлар ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фондларига бўлинган. Асосий ишлаб чиқариш фондлар сифатида бевосита ишлаб чиқаришда банд бўлган машина, ускуна, бино ва жиҳозлар қиритилган, ноишлаб чиқариш фондларига ишлаб чиқаришда бевосита банд бўлмаган коммунал, маданий-маиший бинолар қиритилган. Мол-мулк солиғига ишлаб чиқаришда банд бўлган асосий воситалар тортилган бўлса-да, уй-жой, коммунал ва ижтимоий-маданий соҳа объектлари, табиатни муҳофаза қилиш, санитария-тозалаш ва ёнғинга қарши мақсадларда фойдаланиладиган объектлар ва қишлоқ хўжалиғи маҳсулотларини етиштириш, сақлаш ва селекцияси учун, балиқ овлаш ва қайта ишлаш учун фойдаланиладиган мол-мулклар мол-мулк солиғи бўйича имтиёзга эга бўлган. 1991 йилда юридик шахслар учун мол-мулк солиғи ставкаси 0,5 фоизни ташкил этган бўлса, 1992 йилда 1 фоизга, 1994 йилда 2 фоизга тенг бўлган, 1997 йилда 3 фоизга оширилган. Жисмоний шахсларни мол-мулк солиқ солишининг ҳуқуқий асослари бўлиб “Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар тўғрисида”ги ва “Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи солинадиган солиқлар тўғрисида”ги қонунлар хизмат қилган. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи объекти сифатида турар-жойлар, квартиралар, боғдорчилик ва узумчилик ширкатлари аъзоларининг боғ уйлари, гаражлар ва ўзга иморатлар, бинолар ҳамда иншоотлар, шунингдек, моторли қайиқлар, верто-

Аннотация

Ушбу мақолада иқтисодиётнинг етакчи соҳа ва тармоқларини модернизация қилиш ва диверсификациялашда мол-мулк солиғининг тутган ўрни ва аҳамияти очиқ берилган. Хусусан, жисмоний шахсларни инвентаризация қийматида эга бўлмаган мол-мулкларга нисбатан қўлланиладиган шартли қийматларнинг ўзгариши таҳлиллари ўрин олган.

В данной статье раскрыты роль и значение налога на имущество в модернизации и диверсификации ведущих направлений (сфер) экономики и отраслей. В частности, проанализированы изменения условной стоимости, применяемой по отношению к инвентаризационной стоимости имущества физических лиц.

This article reveals the place and the role of property tax in diversification and modernization of the leading branches of fields of the economy. In particular, the analysis of the changes brought by the notional value of the property used against the individual not having the cost of inventory.

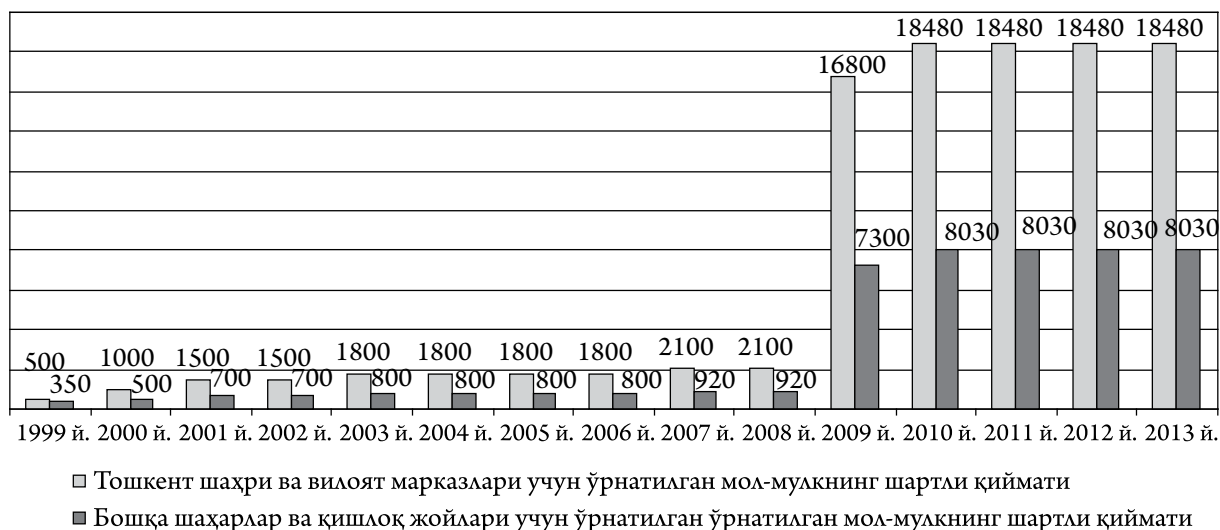
лётлар, самолётлар ва бошқа транспорт воситалари киритилган, лекин автомобиль ва мотоцикллар учун алоҳида транспорт воситалари эгаларидан олинadиган солиқ солинган¹. 1998 йилда дастлабки Солиқ кодекси қабул қилингунга қадар жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкасида деярли ўзгаришлар бўлган эмас. Мазкур солиқ 1994 йилда жорий этилганда жисмоний шахсларнинг мол-мулки бўлган уй-жойлар, квартиралар, боғдорчилик ва узумчилик ширкатлари аъзоларининг боғ уйчалари, фуқаролар ва бошқа иморатларга нисбатан қўлланиши белгилаб қўйилди ва ставкаси инвентаризация қийматининг 0,25 фоизи миқдорида, инвентаризация бўлмаган ҳолларда эса кўрсатилган объектларнинг мажбурий давлат суғуртаси бўйича суғурта суммасининг 2,5 фоизи миқдорида тасдиқланди. Масалан, 1995 йилда суғурта суммалари энг кам иш ҳақидан келиб чиқиб хусусийлаштирилган квартиралар учун 10 минимал иш ҳақи, бошқа қурилишлар учун 15 минимал иш ҳақи миқдорида белгиланган.

1998 йилда Солиқ кодексининг қабул қилиниши натижасида мол-мулк солиғини ҳисоблаш тартиби ва ставкаларининг табақаланиши юз берди. Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғини ҳисоблаш объекти сифатида асосий воситалардан ташқари номоддий активлар ҳам киритилди. 2002 йилдан бошлаб мол-мулк солиғи солинадиган объектларнинг ўртача йиллик қолдиқ қийматидан келиб чиқиб солиқ ҳисобланиши тартиби ўрнатилиши билан бирга асосий воситаларни қайта баҳолаш шартлиги белгилаб қўй-

илди. 2003 йилдан бошлаб мол-мулк солиғи солиш объектига муддатида тугалланмаган қурилиш объектлари қиймати киритилган бўлса, 2005 йилдан бошлаб муддатида ўрнатилмаган ускуналар қиймати ҳам солиқ объектига киритилди. Бу даврда жисмоний шахсларни мол-мулк солиғига тортиш объектида катта ўзгаришлар бўлгани йўқ. Солиқ кодексига асосан транспорт воситаларидан олинadиган солиқ мол-мулк солиғи таркибига киритилган эди, лекин 2002 йилдан бошлаб транспорт солиғи ўрнига жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизель ёнилғиси ва газдан фойдаланганлик учун солиқ жорий этилди. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкаси 1998 йил 1 январь ҳолатига кўра, қайта баҳоланган квартираларнинг инвентаризация қийматидан 0,1 фоиз, қайта баҳоланмаганларидан 1,5 фоиз миқдорида белгиланди. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкларини баҳолашни рағбатлантириш ҳамда баҳоланмаган мол-мулкларга нисбатан солиқларнинг таъсир доирасини кучайтириш мақсадида 1999 йилдан бошлаб баҳоланмаган мол-мулклар учун шартли қийматлар жорий этилди, яъни жисмоний шахслар мол-мулклари қиймати мавжуд бўлмаган тақдирда солиқ Тошкент шаҳри ва вилоят марказлари ҳамда бошқа шаҳарлар ва қишлоқ жойларидаги мол-мулклар учун ўрнатилган шартли қийматлардан келиб чиқиб мол-мулк солиғи ҳисобланиши белгилаб қўйилди.

2008 йилда янги таҳрирдаги Солиқ кодекси жорий этилгандан сўнг жисмоний шахсларни солиққа

1-диаграмма. Жисмоний шахсларни инвентаризация қийматига эга бўлмаган мол-мулкларга нисбатан қўлланиладиган шартли қийматларнинг ўзгариш динамикаси (минг сўмда).

тортишда баҳоланмаган мол-мулклар учун шартли қийматларнинг миқдорини белгилашда туб ўзгаришлар юз берди, 2009 йилга келиб бундай шартли миқдорлар Тошкент шаҳри ва вилоят марказлари учун 8 бараварга ошган бўлса, бошқа шаҳарлар ва қишлоқ жойлари учун ўрнатилган мол-мулкнинг шартли қиймати 7,9 баробарга ошди².

Маълумотларидан кўриниб турибдики, 1999-2003 йиллар даврида асосан жисмоний шахслар мол-мулк солиғини ҳисоблашда инвентаризация қийматига эга бўлмаган мол-мулкларга нисбатан қўлланиладиган шартли қиймат ошиб борган, 2004-2006 йиллар давомида ўзгаришсиз қолган, 2007 йилда ушбу шартли қиймат сезиларсиз даражада ошиб, 2008 йилда ўзгармаган. Лекин 2009 йилга келиб шартли қийматнинг кескин оширилганлигини кузатишимиз мумкин, 2010 йилда олдинги йилга нисбатан 10 фоизга ошган бўлса-да, кейинги йилларда ушбу шартли қиймат ўзгаришсиз қолган. Шартли қийматларнинг йилдан-йилга бундай оширилишининг асосий сабаби, жисмоний шахсларнинг мол-мулкларини бозор нархларига яқинлаштиришдир.

Шунга қарамай, 2011 йилдан бошлаб жисмоний шахсларнинг солиқ ставкаларида кескин ўзгаришлар юз берди ҳамда мол-мулкнинг майдонига қараб табақалаштирилган ставкалар жорий этилди:

Йилдан-йилга жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкалари оширилишининг асосий сабабларидан бири аҳолининг ортиқча пул маблағларини ишлаб чиқаришга, тадбиркорлик билан шуғулланишга инвестиция қилишга йўналтириш кўзда тутилганлиги билан бирга шаҳар жойларда дабдабали уйлар қуришнинг олдини олишга ҳам қаратилгандир. Таъкидлаш жоизки, агар жисмоний шахсларга нотураржой объектлари тегишли бўлса, жисмоний шахсдан мол-мулк солиғи юридик шахсларга белгиланган мол-мулк солиғи ставкалари бўйича ундирилади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда мол-мулк ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни рағбатлантирувчи иқтисодий чора-тадбирларнинг ишлаб чиқиладиганлиги иқтисодиётни модернизациялашда муҳим аҳамият касб этмоқда. Жисмоний шахсларнинг бюджет даромадларидаги ҳамда жами мол-мулк солиғидаги улуши сўнгги йиллар давомида кескин ошганлиги сўзимизнинг тасдиғи бўлиб хизмат қилади:

Маълумотларнинг кўрсатишича, таҳлил этиладиган даврда жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғининг бюджет даромадларидаги ҳамда жами мол-мулк солиғидаги улуши мунтазам ўсиш тенденциясига бўлиб, мазкур солиқнинг бюджет даро-

1-жадвал. 2011-2013 йилларда жисмоний шахслар мол-мулк солиғи ставкаларининг табақалашини³

Солиққа тортиш объекти	2011 йил учун солиқ ставкаси	2012 йил учун солиқ ставкаси	2013 йил учун солиқ ставкаси
Турар-жойлар, квартиралар (шаҳарларда жойлашган 200 кв. м ортиқ умумий майдонга эга бўлганлардан ташқари), дала ҳовли ва боғ уйчалари, гаражлар ва бошқа иморатлар, хоналар ва иншоотлар уларнинг қийматидан келиб чиқиб	0,75	0,9	1,04
Шаҳарларда жойлашган турар-жойлар, квартиралар умумий майдонига нисбатан:			
200 кв. м.дан ортиқ 500 кв.м.гача	0,9	1,1	1,25
500 кв. м.дан ортиқ	1,13	1,35	1,55

2-жадвал. Ўзбекистон Республикасида 2007-2013 йилларда бюджет даромадларини шакллантиришда мол-мулк солиғининг улуши (фоизда)⁴

№	Кўрсаткичлар	Йиллар						
		2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.	2011 й.	2012 й.	2013 й.
I.	Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ	100	100	100	100	100	100	100
I.1.	Бюджет даромадларидаги улуши, фоиз	0,2	0,1	0,6	0,6	0,7	0,9	1,0
I.2.	Жами мол-мулк солиғидаги улуш, фоиз	5,1	5,8	18,0	17,9	21,9	25,5	24,5

мадлларидаги улуши 5 баробар ошган бўлса, жами мол-мулк солиғидаги улуши 4,8 баробарга ошган. Бунинг асосий сабабини 2009 йилдан бошлаб жисмоний шахслардан мол-мулк солиғи ундиришда инвентаризация қийматини ҳисоблашдаги коэффициентларнинг кескин оширилганлиги ва инвентаризация қийматига эга бўлмаган мол-мулклар бўйича қўлланиладиган шартли қийматлар миқдорини деярли 8 баробарга ошганлиги билан изоҳлаш мумкин. Шунингдек, ушбу солиқ ставкасининг 2 баравардан кўп (2007 йилдаги 0,5 фоиздан 2013 йилда 1,04 фоиз) ошганлиги ҳамда шаҳарларда жойлашган турар-жойлар, квартиралар умумий майдонига нисбатан табақалаштирилган ставкаларнинг жорий этилганлигини ҳам келтириш мумкин.

Республикада жисмоний шахсларни мол-мулкига солиқ солишнинг амалиётдаги ҳолатини умумлаштирган ҳолда мазкур солиқни келгусида такомиллаштириш бўйича қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

- шаҳарларда жойлашган турар-жойлар, квартиралар умумий майдонига нисбатан мол-мулк солиғининг табақалаштирилган ставкаларини қўллаш самарадорлигини ошириш мақсадида битта жисмоний шахсга тегишли бўлган жами мол-мулклар битта объект сифатида қаралиши ҳамда шундан келиб чиқиб ставкаларни қўлланиши мақсадга мувофиқ;

- солиқ қонунчилигига мувофиқ жисмоний шахслар томонидан тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланилган ёхуд улар юридик шахсга ёки яқка тартибдаги тадбиркорга ижарага берилган тақдирда, шунингдек жисмоний шахсларнинг мулкида бўлган яшаш учун мўлжалланмаган жойлар бўйича жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ юридик шахслар учун ўрнатилган ставкада ҳисобланиши белгилаб қўйилган. Демак ушбу ҳолатда жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи юридик шахслар мол-мулк солиғига тенглаштирилган, шундан келиб чиқиб жисмоний шахслар мол-мулкдан тадбиркорлик фаолиятида фойдаланганда юридик шахслар учун белгиланган имтиёزلардан фойдаланиш ҳуқуқини татбиқ этилиши мақсадга мувофиқ;

- шаҳар жойларда жисмоний шахсларнинг баҳоланмаган, техник инвентаризациялаш бюросидан (ТИБ) рўйхатдан ўтмаган уй-жойларнинг умумий майдонининг аниқлаш имконияти бўлмаган шароитларда табақалаштирилган ставкаларни қўллаш бўйича муаммолар юзага келмоқда. Ушбу муаммони бартараф этиш ҳамда солиқларнинг таъсир чо-

расини кучайтириш мақсадида бундай ҳолатларда жисмоний шахслар учун белгиланган энг юқори ставканинг қўлланиши ижобий самара беради, деган фикрдамиз.

Таянч сўз ва иборалар: асосий ишлаб чиқариш фондалари, мол-мулк солиғи ставкаси, инвентаризация қиймати, шартли қиймат, табақалаштирилган ставка, ўсиш тенденцияси.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Т.: “Адолат”, 2008 й.
2. “Ўзбекистон Республикасининг 2013 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 25 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2014 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2099-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4609-сонли Фармони.
5. “Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 28.12.1993 й. № 994-ХП.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент-2013 й. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Хаёт нашр” МЧЖ. №291 25.12.2013й. www.stat.uz

¹ “Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 28.12.1993 й. № 994-ХП.

² Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикасининг 25.12.2007 й. ЎРҚ-136-сон Қонуни билан тасдиқланган.

³ “Ўзбекистон Республикасининг 2013 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги Қонуни.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Йиллик статистик тўплам. Тошкент-2013 й. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси Тезкор матбаа бўлими “Хаёт нашр” МЧЖ. №291 25.12.2013 й. www.stat.uz

Қишлоқ меҳнат бозорида

ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш бўйича хорижий ёндашувлар

Сирожиiddин ҚУРБОНОВ,
катта илмий ходим-изланувчи,
СамДУ.

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида ишчи кучи рақобатбардошлигини таъминлаш энг муҳим миллий устуворликлар қаторида туради. Хусусан, АҚШ, Франция, Германия, Россия ва бошқа ривожланган давлатларда ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Дунёнинг кўплаб мамлакатларида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш таълим тизимини ислоҳ қилиш, инсон капиталини ривожлантириш дастурларининг амалий татбиғига боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан ҳозирги кескин рақобат шароитида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш соҳасида янгича бўлган ёндашувларни ишлаб чиқиш ва уни қўлаш долзарб масала бўлиб бормоқда. Бу эса Ўзбекистон Республикасида интеграциялашган иқтисодий тизим хорижий мамлакатларда ишчи кучларининг рақобатбардошлигини ошириш бўйича ёндашувларни ва уни ташкил этувчи компонентларни ўрганишни ҳамда уларни юртимизда кенг жорий этишни талаб этади.

Қишлоқ меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини шакллантириш элементлари бўлиб, инсон капитали, унинг имкониятлари, ҳаётини кўникмалари, тажрибаси, лаёқатлилиги ва бошқалар ҳисобланади. Амалдаги ишчи кучини баҳолаш усуллари асосида юқоридаги элементлар ётади. Хорижий ёндашувларни ўрганиш ва уларнинг таҳлили ҳам мазкур элементлар ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш элементлари эканлигини кўрсатмоқда. Улар юқоридаги элементлар асосида ишчи кучининг рақобатбардошлик даражаси натижалари асосида баҳоланади.

Аннотация

Ўзбекистон Республикасида интеграциялашган иқтисодий тизим хорижий мамлакатларда ишчи кучларининг рақобатбардошлигини шакллантириш бўйича ёндашувларни ва уни ташкил этувчи компонентларни ўрганишни ҳамда уларни мамлакатимизда кенг жорий этишни талаб этади. Ўзбекистон Республикасида меҳнат бозорида татбиқ этиш ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишининг асосий омилларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Интегрированная экономическая система Республики Узбекистан требует изучения и широкого внедрения опыта формирования конкурентоспособности рабочей силы и составляющих компонентов зарубежных стран. Изучение зарубежного опыта и внедрение на рынке труда Республики Узбекистан является одним из главных факторов повышения конкурентоспособности рабочей силы.

The integrated economic system of the Republic Uzbekistan demands studying and wide introduction of experience of formation of competitiveness of labor and its components of foreign countries. Studying of foreign experience and introduction in labor market of the Republic of Uzbekistan are one of the main factors of increasing of competitiveness of work force.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “2013 йилда таълим-тарбия соҳасида ислохотларни янада чуқурлаштириш, таълим стандартлари ва дастурларини такомиллаштириш, мактаблар, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини янада мустаҳкамлаш масалаларига катта эътибор берилди”. (1)

Қишлоқ меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини шакллантирувчи элементларни қамраб олувчи усуллардан бири АҚШда ишлаб чиқилган “PATTRN” (Planning Assistance Through Technical Relevance Number) усули ҳисобланади. (2) Ушбу усул мураккаб жараёнларни миқдорий баҳолаш натижаларини олиш учун ҳамда ишчи кучини турли хил иқтисодий омилларининг илмий асосларини излаб топиш, қарорларни қабул қилиш учун фойдаланилади.

“PATTRN” усулидан фойдаланиш ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш муаммолари ечими учун сўнгги қарорларни қабул қилишда ишлатиладиган мезонларнинг бир томонлама таъсирини баҳолашда мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

“PATTRN” усулини қўллаш кўп ўлчовли ўртача усулдан муҳим миқдорий мезонларни баҳолашни билан фарқ қилади ва у қуйидаги формула билан аниқланади:

$$H_i = X_{ij} / X_{imax}, \quad (1);$$

Бунда, баҳолаш мезонлари ($i = 1..n$); j – таҳлил қилинадиган j вариантнинг альтернатив рақами ($j = 1, \dots, m$); X_i – нормалашган i мезонининг миқдори; X_{ij} – j альтернатив вариантлари бўйича i мезонининг жорий миқдори; X_{imax} – i мезонининг энг қулай варианты.

Ўртача кўп ўлчамли усулга биноан нормалаштириш жараёни қуйидаги формула билан аниқланади:

$$H_i = X_{ij} / X_{ici}, \quad (2);$$

Бунда, X_{icr} – i мезони ўлчамининг ўртачаси.

Бундай мезонлар кўп миқдорда бўлиши мумкин, буларга: касбий квалификацияси кўникмаси ва билим даражаси; касб бўйича иш стажи; ташаббускорлиги; бошқаларни ўз ортидан эргаштира олиш сифати; бажарадиган иши бўйича жавобгарлиги; мустақил қарорлар қабул қила олиш; стресс ҳолатида ўзгармаслиги; муваффақиятли мунозара қила олиши; муомала қила олиш кўникмаси; ташкилотчилик қобилияти; жамоада ишлай олиш; юқори натижаларга эришишга мақсаднинг йўналтирилганлиги; касбий маҳорати ва ўз устида ишлаши; мижозга хизмат қилиши; ижодий ёндашиши; ишби-

лармонлиги; ўз бириктирилган вазифани бажариши ва бошқа омиллар ишчи кучининг рақобатбардошлигини оширишга бевосита таъсир қилади.

Ишчи кучини рақобатбардошлигини ошириш бўйича хорижий ёндашувларни ўрганишда энг аввало, унинг рақобатбардошлик элементи сифатида ишчи кучининг индивидуал қиймати моделига эътиборни қаратиш лозим. Бу модель асосида Мичиган университети олимлари таклиф этган ишчи кучини сотиш қиймати ва шартли ётади. Ушбу моделга асосан ишчи кучининг индивидуал қадр-қиймати у томондан ишлаётган ташкилотга кўрсатган хизматлари ҳажми билан белгиланади. (3)

Ишчи кучининг қадр-қиймати унинг маълум бир вақт давомида ўз қобилиятини намоён қилиши, кутилган натижаларга эришиши билан белгиланади, у икки элемент билан, яъни ишчининг кутилган қийматни яратиши ва иш жойида унинг ишлаш эҳтимоллиги билан аниқланади. Математик нуқтаи назардан бу қуйидаги формула билан аниқланади.

$$PC = UC \times P(O), \quad (3);$$

$$P(T) = 1 - P(O), \quad (4);$$

$$AIT = UC - PC = PC \times P(T). \quad (4)$$

Бунда, UC ва PC – кутилатган шартли ва ўз қобилиятини намоён қилиш қиймати; $P(O)$ – ишчи кучининг маълум вақтдан сўнг ташкилотда ишда қолиш эҳтимоллиги; $P(T)$ – ишчининг ташкилотдан ишдан кетиш эҳтимоллиги ёки қўнимсизлиги; AIT – альтернатив қўнимсизлик харажатлари. (4)

Агар ишчи кучини ҳамма вақт ҳам тўлиқ қувват билан ишлай олмаслигини, унинг иш жойига фойдаси тегмаслиги кабиларни инобатга олсак, инсон ресурслари қийматининг тахминан прогноزلаштириш учун фойдалидир. (5) Бу ҳолат шундан далолат берадики, инсон ресурслари қиймати эҳтимолли миқдорда бўлади (яъни ишчи кучининг иш жойида қанча муддатда ишлашини белгилаш имконияти бўлмайди, чунки бунга кўплаб омиллар таъсир кўрсатади).

И.Фишер инсон капиталини баҳолашда бирмунча бошқача ёндашган. Унинг фикрича, капиталдан фойдаланиш бу универсал шакли сифатида даромад (фоиз) олишни билдиради (яъни иш ҳақи, фойда, рента). Бўлажак даромаднинг дисконт суммаси қўлланиладиган капитал миқдорини ташкил этади. Дисконт коэффиценти орқали бўлажак даромадни ҳақиқий даромадга, яъни давр даромадига айлантириш мумкин.

$$1 / (1+i)^t, \quad (5);$$

Бунда, i – жорий фоиз ставкаси; t – йиллар.

Умумий кўринишда дисконтлаштириш қуйидаги формула билан ҳисобланади:

$$Dc = Dt / (1+i)^t, \quad (6);$$

Бунда, Dc – ҳозирги давр даромад миқдори; Dt – келажакдаги даромад миқдори; i – жорий фоиз ставка; t – йиллар.

Dc – бу t йил давомида i фоиз нормаси билан Dt миқдорда ўсувчи маълум пул суммаси.

Dc ҳозирги Dt суммаси аналоги бўлиб, t йилдан сўнг фоиз нормаси билан i йиллик суммани ташкил этади. (6)

Қишлоқ меҳнат бозорида рақобатбардошлик элементини шакллантирувчи баҳолашнинг ушбу методикасида фақат келажакда шаклланадиган даромад ифодаланади, шу сабабли ушбу усул бирмунча чегараланган, шунингдек, унда инсон капиталига йўналтирилган инвестиция, профессионал даража баҳоси, ишчи кучининг маълумот даражаси, илмий ишланмаларга сарфлар, соғлиқни сақлаш ва бошқа мезонлар инобатга олинмаган.

Хулоса қилиш мумкинки, иш жойи томонидан ҳам, ишчи кучи томонидан ҳам, ишчи кучини рақобатбардошлигини шакллантириш ва ошириш асосий ҳаракатлантирувчи омил ҳисобланади. Бу ҳолда ишчи натижалар бўйича бошқарувдан фойдаланади, яъни иш жойида маълум талабларни қўяди, бу талаблар ишчи кучи учун маълум даражадаги талаблар бўлиб, унга эришиш лозим бўлади.

Иш жойларда маълум бир объект ўз ишчи кучларига эътибор қаратишни муҳимлигини тушуниб етганидан сўнг ўзининг иқтисодий ривожланиши учун капитални шакллантириш бўйича турли хил чора-тадбирларни қабул қилади. Оқибатда корхона ва ишчининг даромади ҳам юқори бўлади. Мисол учун, Г.Беккер фикрича инсон капиталининг қиймати қуйидаги формула билан аниқланади:

$$Va = \sum_{t=a}^n (B - C) (1+i)^{-t}, \quad (7);$$

бунда, Va – a иш бўйича инсон капитали баҳоси; B – умумий иш ҳақи; C – меҳнатга мос келувчи иш ҳақининг бир қисми; n – инсоннинг фаол меҳнат фаолиятини тугаллаш ёши; i – фоиз ставкаси. (7)

Г.Беккер Б.Чисуик билан биргаликда инсон капитали эгалари учун ҳам жисмоний капитал учун ҳам даромадларни ҳисоблашнинг ягона формуласини ишлаб чиқишган. Уларнинг фикрича, инсон капитали эгаси учун ҳар қандай ишчи кучининг умумий иш ҳақи “инсон капиталига инвестициялаш

туғаллангандан сўнг, инсон капиталининг дастлабки давридаги меҳнат ҳақи ва инвестициялашга йўналтирилган даромад суммасига тенг”. (8) Улар томонидан таклиф қилинган формула қуйидагича:

Даромадларни ҳисоблаш учун қуйидаги кўринишга эга:

$$Ei = Xi + \sum_{j=1}^m rij \times Cij, \quad (8);$$

Бунда, Ei – маълум кишининг даромади; Xi – маълум кишининг дастлабки капиталдан самараси; j – маълум ҳажмдаги инвестиция; i – фоиз ставкаси; rij – кишини унга қилинган инвестициясидан даромад нормаси; Cij – шу инвестицияларнинг қиймати.

Мазкур методиканинг ижобий томонларидан бири инсон капиталига ёки рақобатбардош ишчи кучига қилинган инвестиция даромади ҳам, иш ҳақи ҳам ҳисобга олинади.

М.Фридмен тадқиқотларида инсон капиталини пул капиталига альтернатив актив шаклида талқин қилинади. (9) Ушбу методиканинг хусусияти шундаки, у орқали индивиднинг мол-мулкнинг умумий даромадини ҳисобга олишга имкон беради. Аммо унда инсон капитали таҳлили учун фойдаланадиган кўплаб кўрсаткичлар инобатга олинмайди, шунингдек, инсон капиталига қилинадиган қўшимча сарфлар ҳам ҳисобга кирмайди.

Теодор Витстейн инсонни асосий фондлар сифатида талқин қилади ва инсон капиталини баҳолашда У.Фарр (капиталлашган иш ҳақи) ва Э.Энгель (ишлаб чиқариш баҳоси) томонидан ишлаб чиқилган ёндашувлардан фойдаланади. У индивиднинг ҳаёти давомидаги иш ҳақи миқдори, унинг яшаши ва таълим олиши учун зарур бўлган сарфлари йиғиндисидан иборат деб айтади. Уни қуйидаги формула билан ҳисоблашни таклиф этади:

$$C_n^1 = aR_0 \frac{L_0}{L_n} r^n - aR_n, \quad (9);$$

$$C_m^2 = X \cdot R_N \frac{LN}{L_n} \cdot P^{N-n} - aR_n, \quad (10);$$

Бунда, a – бир ишчи кучини маълум касбни эгаллаши учун таълим сарфини қўшган ҳолдаги йиллик истеъмол сарфи:

$$r = (1 + i), \quad (11);$$

бунда, i – бозор фоиз ставкаси;

$$P = 1/r, \quad (12);$$

Бунда, n – n ҳаёт жадвалида ёши катта одамлар

сони; – бир ёшли n катта ёшли одамлар қатламининг толетор қиймати миқдори; X – маълум касбли бир инсонга тўғри келадиган келажак даромади миқдори; N – инсон меҳнат ҳаётига киришиши ёши.

Т.Витстейн ҳисоблашни соддалаштириш учун а ва X ларни инсоннинг ҳаёти давомида доимий деб ҳисоблаган.

Ишчи кучининг рақобатбардошлиги элементини шакллантиришни баҳолашдаги ушбу ёндашув оптимал ҳисобланмайди, чунки унда инсон капиталини тавсифловчи кўплаб кўрсаткичлар ҳисобга олинмаган, шунингдек, ушбу методика бирмунча қарама-қаршидир. Мисол учун, ундаги асосий ҳолатларни қониқарсизлиги, яъни инсонни ҳаёт давридаги иш ҳақи ва унинг ҳаёти учун сарфини тенглиги. Реал амалиётда бундай ҳолат бўлиши мумкин эмас.

Маълум ёшдаги инсонни пулдаги қийматини белгилаш учун қуйидаги формула таклиф этилади:

$$V_a = \frac{P_0}{P_a} \left[\sum_{x=a}^{\infty} V^{x-a} P_x (Y_x \cdot E_x - C_x) \right] \quad (13);$$

А.Лотка ва Л.Дублин тадқиқотлари бўйича а дан Са гача ёшдаги инсонни ишлаб чиқариш (тарбиялаш) учун қуйидаги формула қўлланилади:

$$C_a = \frac{1}{P_a} \left[\sum_{x=0}^{a-1} V^{x-a} P_x (C_x - Y_x E_x) \right] \quad (14);$$

Бу формуланинг қуйидаги кўринишда соддалаштириш мумкин:

$$C_a = V_a - \frac{1}{P_a \cdot V^a} \cdot V_0. \quad (15);$$

Ўз навбатида, инсонни а ёшгача ишлаб чиқариш қиймати ва туғилган вақтдаги қадрига кўпайтирилади.

$$(1+i)^a / P_a \cdot (16);$$

Бу Э.Энгель усулининг такомиллашган вариантидир.

Г.Н.Тугускиннинг фикрича, Л.Дублин ва А.Лоткалар томонидан иш ҳақини капиталлашуви таҳлили услуби ушбу услублар орасида бирмунча такомиллашган услуб ҳисобланади. Аммо аниқ

ишчи кучининг пул қийматини аниқ натижаларига эришиш, яъни ишчи кучининг маълум ёшда рақобатбардошлик қийматига эришиш учун аниқ маълумотлар зарур. Бундай аниқ маълумотлар олиш аниққиса, кўп минг кишилик иш жойларда бирмунча мураккабдир.

Я.Фитценц инсон капиталини қўшилган қиймат билан боғлайди ва уни қуйидагича ифодалайди:

$$\begin{aligned} \text{Инсон капиталини қўшилган қиймати} = \\ = [\text{Фойда} - (\text{Харажатлар} - \text{Иш ҳақи} + \\ + \text{Имтиёзлар})] / \text{Тўлиқ бандлик эквиваленти} \end{aligned} \quad (17);$$

Хорижий тажрибаларни ўргана туриб, ишчи кучини рақобатбардошлигини шакллантирувчи компонентларни аниқладик. Буларга ишчи кучи рақобатбардошликни оширувчи коачинг, тренинг ва бевосита ўқитиш каби элементлар киради.

Коачинг (инг. coaching – ўқитиш, машқ қилиш) – бу замонавий консультация усули бўлиб, мижозларни ўз олдига қўйган мақсадларига самарали эришиш йўлидир. Коачинг стандартларини Халқаро коачерлар федерацияси (International Coach Federation) ҳамда профессионал жамият ва коачерлар ассоциацияси томонидан тақдим этилади.

Уни қўллаш кўлами бўйича карер коачинг, бизнес-коачинг, шахсий самарадорлик коачинг, лайф-коачингларга фарқланади. Сўнгги вақтларда карер коачинг карер консультация деб ҳам юритилмоқда. Бундан консультациялар жараёнида касбий имкониятларга баҳо бериш, карьерани ривожлантириш бўйича маслаҳатлар бериш, ривожланиш йўналишини аниқлаш, иш жойларини қидириб топишда қабилар амалга оширилган. Коачингни муҳим элементи эса ишчи кучи ўз фаолиятининг мазмун-моҳиятини тушуниб етиш ҳисобланади. Тушуниб етиш – иш жараёнига боғлиқ бўлган фактлар ва ахборотларни муҳимлигини тушуниш ҳамда улардан энг зарурларини танлаб олишдир. Шунингдек, жавобгарлик ҳам коачингнинг муҳим мақсади ва концепциясидир.

Ишчи кучининг рақобатбардошлигини оширишнинг яна бир усули бу – тренингдир. Тренинг (инг. training, train – ўргатмоқ, тарбияламоқ) – фаол ўқитиш усули бўлиб, билим, кўникма, ижтимоий кўрсатма, тўғри қарор қабул қилиш каби хусусиятларни ривожлантиради. Ҳозирги вақтда тренинг тез-тез қўлланади, чунки ахборотлар оқими жуда катта,

илмий янгиликлар кўплиги боис уларни тушуниб етишда ва амалиётга қўллашда унинг аҳамияти катта.

Хедхантинг (инг. “head” ва “hunter” сўзларидан олинган бўлиб, “бош” ва “овчи” маъносини беради) – бу ноёб ва муҳим мутахассислик бўйича ишчи кучини излаб топиш йўналишидир. Амалиётда кўп ҳолларда бош бухгалтерлар, ҳуқуқшунослар, раҳбарлар, тор йўналишдаги мутахассислар хедхантерлар диққат марказида бўлади. (10)

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз қишлоқ меҳнат бозорини янада ривожлантириш учун қишлоқ жойларида стратегик аҳамиятга эга бўлган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш лозим. Бу эса, ўз навбатида қишлоқ меҳнат бозорида иш жойларига бўлган тақлифнинг ўсиши ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишга олиб келади.

Таълим олиш, юқорида таъкидланганидек, меҳнат унумдорлиги ошишига ёрдам беради. Бу эса, албатта, тадбиркорлар учун манфаатли ҳолат ҳисобланади. АҚШда, масалан, ишчи кучи сифатининг оширилиши реал миллий даромад 14 фоизга ўсишига олиб келганлиги аниқланган.

Ишчи кучи сифатининг яққол кўрсаткичи маълумот даражаси ва ишлаб чиқариш тажрибаси ҳисобланади. Таққослаш учун АҚШда ишчи кучининг маълумот даражасини келтириш мумкин. Бунда ишчиларнинг бешдан тўрт қисми минимум ўрта маълумотга эга. Улардан 22 фоизи тугалланмаган олий ва олий маълумотли, 6 фоизи бошланғич маълумотли. Таълим олиш АҚШ аҳолисининг кенг қатламлари учун имконият даражасида бўлиб бормоқда. Кадрларга таълим бериш мамлакатда иқтисодий ўсишининг муҳим омилidir.

Корхонанинг персонални бошқариш тизими олдида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш соҳасида қуйидаги вазифалар туради:

- малакали кадрларни шакллантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;
- алоҳида ўқитиш турлари бўйича кадрларни ўқитиш бўйича эҳтиёжни аниқлаш;
- кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш шакл ва усулларини тўғри танлаш;
- ўқитиш сифатининг муҳим шарти сифатида ўқув жараёнининг дастурий-услубий ва моддий-техникавий таъминотини танлаш;
- барча шаклдаги ўқитиш турларини молиялаштириш учун маблағ излаб топиш каби вазифаларни қайд этиш мумкин.

Таянч сўзлар: қишлоқ меҳнат бозори, ишчи кучи, ишчи кучи рақобатбардошлиги, инсон капитали, ишчи кучи рақобатбардошлигини баҳолаш.

Ключевые слова: сельский рынок труда, рабочая сила, конкурентоспособность рабочей силы, человеческий капитал, оценка конкурентоспособности рабочей силы.

Keywords: rural labor market, work force, competitiveness of labor, human capital, estimation of competitiveness of labor.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. // “Халқ сўзи” газетаси, 2014 йил 18 январь. № 13 (5943).

2. Царев В.В., Евстратов А.Ю. «Выбор наиболее конкурентоспособного кандидата на вакантную должность с помощью методов Паттерн и многомерной средней» // Управление персоналом. – № 20. – 2008. – с.53.

3. Тугускина Г.Н. «Методика оценки человеческого капитала предприятий» // Управление персоналом. – № 5. – 2009. – с.42.

4. Ўша ерда.

5. Евстратов А.Ю. «Аналитическая оценка методов и оценки стоимости кадрового потенциала индивидуального работника и предприятия в целом» // Управление персоналом. – № 21. – 2008. – с.52.

6. Тугускина Г.Н. «Методика оценки человеческого капитала предприятий» // Управление персоналом. – № 5. – 2009. – с.42.

7. Гойло В.С. Современные буржуазные теории воспроизводства рабочей силы. М.: Наука, 1975.

8. Тугускина Г.Н. «Методика оценки человеческого капитала предприятий» // Управление персоналом. – № 5. – 2009. – с.42.

9. Усоскин В.М. Денежный мир Милтона Фридена. М.: Мысль, 1989.

10. Беленко П. «Хедхантер – это сваха для вашей компании» // Служба кадров и персонал. – № 9. – 2005. – с.21.

УДК: 63.631.11.333.01

Кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкил этиш ва унинг ҳудудий хусусиятлари

Халиқназар ҚАЛИМБЕТОВ,
ҚДУ катта илмий ходим-
изланувчиси.

Республикамизда мустақиллик йилларида аграр соҳада амалга оширилган иқтисодий ислоҳотлар мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштирувчи деҳқоннинг моддий манфаатдорлиги ва иқтисодий эркинлигини таъминлаш орқали мавжуд ер ва сув, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилганлигини кўриш мумкин. Аҳолининг ерга, мол-мулкнинг ҳақиқий эгасига айланиб бориши замирида биринчи навбатда, мамлакат аҳолисининг тобора ўсиб боровчи эҳтиёжларини ички имкониятлар ҳисобига сифатли ва нисбатан арзон озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш масаласи мужассам.

Маҳсулот яратувчи фермерни ҳақиқий мулкдорга айлантириш орқали қишлоқ хўжалигида тадбиркорлик асосидаги ижодкор меҳнатни рағбатлантириш билан биргаликда, аграр ресурслардан фойдаланишда бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берувчи усуллар, иқтисодий, ҳуқуқий база ва механизмлар шакллантирилди. Фермер хўжаликлари турли йўналишлардан хизматлар кўрсатувчи инфратузилма субъектларини ривожлантириш мамлакат раҳбариятининг алоҳида эътиборида бўлмоқда.

Қишлоқ хўжалиги субъектларини замонавий техника воситалари билан қуроллантиришга қаратилаётган эътибор туфайли бугунги кунда фермер хўжаликлари учун имтиёзли асосдаги техникалар лизинг тизими орқали улар қишлоқ хўжалиги техникаларини харид қилишмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонунларининг қабул қилиниши соҳада асосий хўжалик юритиш шакли сифатида фер-

Аннотация

Ушбу мақолада мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ислоҳотлар самараси ва тизимдаги долзарб масалалар ёритилган. Хусусан, материалда жойлардаги фермер хўжаликларининг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишда кўп тармоқли ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш усуллари ҳақида сўз боради. Тадқиқотчи муаллиф бу борадаги устувор йўналишларни белгилаш юзасидан қатор аниқ мисол ва тавсиялар қайд этган.

В данной статье освещены важные сельскохозяйственные проблемы и эффективность проводимых реформ.

В частности, в материале говорится об установлении многоотраслевого производства и использование экономического потенциала фермерских хозяйственных на местах.

Автором-исследователем в этой связи отмечен ряд примеров и предложений по установлению приоритетных направлений.

In given to the article important problems are lighted up conducted in a country in agricultural and efficiency of the conducted reforms. In particular, in material talked at establishment of the diversified production and use of economic potential farmer economic on places. By an author in it bring together researchers the row of examples and suggestions is marked on establishment of priority directions.

мер хўжаликларининг қарор топиши учун муҳим ҳуқуқий асос яратиб берди.

Кейинги босқичда эса самарасиз фаолият юритувчи ширкат хўжаликлари негизда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари билан фермер хўжаликлари ташкил этила бошланди. Бу даврда фермер хўжаликлари фаолият юритиши билан боғлиқ бўлган кўплаб ҳуқуқий, иқтисодий, молиявий ва ташкилий механизмлар шаклланди ва такомиллашиб борди. Натижада 2004-2007 йиллар давомида республиканинг барча ҳудудларида ширкат хўжаликлари ўрнида 215 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари фаолият юрита бошлади.

Аммо, ўтказилган тажрибалар фермер хўжаликлари сони ортиб, экин майдонлари ҳажми кичиклашиб кетиши туфайли ер майдонларидан самарасиз фойдаланилаётганлиги, баъзи фермер хўжаликларининг молиявий-иқтисодий жиҳатдан аҳволи оғирлиги, моддий-техник ресурслар билан таъминлаш борасида қатор муаммолар тўпланиб бораётганлигини кўрсатди. Бу эса, ўз навбатида, пахта ва ғаллачилик, боғ, узумчилик, сабзавотчилик, полизчилик ва чорвачилик йўналишларидаги фермер хўжаликлари ер участкаларини мақбул ўлчамларини аниқлаш заруратини келтириб чиқарди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4478-сонли Фармони қабул қилиниши эса кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш учун ҳуқуқий асос яратиб берди.

Бугунги кунда фермерлар фақатгина хомашё етиштириб берувчи эмас, балки уни қайта ишловчи, қишлоқларга саноатни олиб кириб, кўплаб янги иш ўринларини яратаётган ишбилармонга айланмоқда.

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариши билан биргаликда уларни қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига сервис хизмати кўрсатиши билан кўзга кўринмоқда.

Кўп тармоқли фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришнинг қўшимча тармоғи асосий тармоқ билан боғлиқ ҳолда ёки асосий тармоқ билан боғлиқ бўлмаган соҳаларда ташкил этилиши мумкин.

Қўшимча тармоқни асосий тармоқ (қишлоқ

хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва уни қайта ишлаш соҳалари) билан боғлиқ бўлмаган соҳаларда ташкил этиш йўналишлари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- Суратхоналар ташкил қилиш;
- чўмилиш ҳавзалари;
- гўзаллик салони;
- дам олиш уйлари фаолиятини йўлга қўйиш;
- турли тўй ва бошқа маросимлар уйи фаолиятини ташкил қилиш;
- умумовқатланиш шохобчалари;
- халқ ҳунармандчилиги билан шуғулланиш;
- экотуризмни ташкил қилиш;
- автомобилларга техник ёрдам кўрсатиш;
- пойабзал таъмирлаш ва тикиш;
- ёғочни қайта ишлаш ва қуриштиш;
- қурилиш материаллари ишлаб чиқариш;
- мебель ясаш ва таъмирлаш;
- телерадио, видео, аудио аппаратларини сошлаш устaxonалари ташкил қилиш;
- тижорат, савдо-сотиқ корхоналари;
- яримтайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш (озиқ-овқат маҳсулотлари, ип, калава ва бошқалар) ва ҳоказо.

Умуман, кўп тармоқли фермер хўжалигининг асосий хусусиятлари ишлаб чиқаришни ташкил қилишдаги муҳим шартлардан бири бу – ҳар қандай фермер хўжалиги ўз даромадини (соф фойда) ошириш мақсадида ўз хоҳишига кўра ихтиёрий равишда қўшимча тармоқларни ташкил этган ҳолда кўп тармоқли фермер хўжалигига айланиши мумкинлигидир.

Маълумки, Қорақалпоғистон Республикаси Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган энг шимолий минтақаси ҳисобланади. Бу эса, фермер хўжаликлари иқтисодини юксалтиришда қўшимча тармоқларни ташкил қилишда ҳам ўзига хосликларни талаб қилади. Масалан, жанубий ҳудудларда икки марта ҳосил олиш имконияти мавжуд бўлса, шимолий ҳудудлар учун бундай имконият анча чекланган. Ёки Орол экологик муаммоси туфайли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш жараёнида экологик омилларнинг салбий таъсири Қуйи Амударё ҳудудлари учун юқори ҳосил олишда кўпроқ меҳнат қилишни талаб қилади.

Бугунги кунда Қорақалпоғистон Республикасида жами 3390 дан ортиқ фермер хўжаликлари мавжуд бўлиб, уларга 544 минг гектар ер майдони

бириктириб берилган. Шундан 2632 та фермер хўжалиги (77,5%) пахтачилик ва ғаллачилик йўналишида, 322 таси (9,5%) чорвачилик, 42 таси (1,2%) балиқчилик йўналишида, 140 таси (4,1%) сабзавот-полид маҳсулотлари етиштириш бўйича, 152 таси (4,5%) боғдорчилик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган.

Улар томонидан 2013 йили 162 минг тонна бугдой, 201 минг тонна полид маҳсулотлари, 209 минг тоннадан кўпроқ пахта хомашёси ишлаб чиқарилган. Айни пайтда фермер хўжаликлари томонидан қўшимча тармоқларни ривожлантириш ҳисобига ердан ва бошқа ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги ортмоқда. Жумладан, 2013 йилда 1653 та фермер хўжалиги кўп тармоқли субъекти сифатида фаолият юрита бошлаган ва улар томонидан яратилган қўшимча тармоқларда 10 мингдан ортиқ янги иш ўринлари ташкил этилганлиги эътиборга лойиқ.

Ҳозирги пайтда фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган мавжуд ер-сув, меҳнат ресурслари, нефть маҳсулотлари, минерал ўғитлар, техника воситалари, бино ва иншоотлар каби воситалардан унумли фойдаланган ҳолда фермер хўжалигининг оладиган фойдаси миқдорини ошириш масаласи кўзда тутилмоқда.

Қуйи Амударё ҳудудлари асосан табиий яйловлар, чўл ва яримчўллардан иборат эканлиги чорвачилик соҳасини ривожлантириш учун қулай ҳисобланади. Минтақада нафақат илгаридан фойдаланиб келаётган ер майдонларида, балки янгидан ўзлаштирилаётган ерларда ҳам чорвачиликни ривожлантириш имконияти пайдо бўлмоқда. Масалан, Орол денгизининг қуриган тубида шўрлаишга ва қурғоқчиликка чидамли ўсимликларни етиштириш орқали чорва молларини кўпайтириш имкониятлари ортмоқда.

Етиштирилган чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш тизимини ривожлантириш орқали сутни қайта ишлаб творог, пишлоқ, сметана, қаймоқ ва бошқа сут маҳсулотларини ишлаб чиқариш мумкин. Бу билан бошқа соҳалардаги фермер хўжаликлари учун иқтисодий мустаҳкамланиш имкониятлари кенгайди. Бу эса, ўз навбатида, мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъмин этишда катта аҳамиятга эга бўлган чорвачилик соҳасини ривожлантириш ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини оширишга имкониятлари ҳам ортади.

Бугунги кунда фермер хўжаликларининг са-

лоҳиятидан фойдаланишда ҳудудий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда қўшимча тармоқларни ташкил этиш ва ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш масалалари маҳаллий давлат идораларининг муҳим вазифаларидан бири бўлиши лозим.

Шунингдек, ҳудудий хусусиятларни эътиборга олган ҳолда фермер хўжаликларининг салоҳиятидан фойдаланишда кўп тармоқли ишлаб чиқаришни ташкил этишдаги устувор йўналишларни илмий асослаш, фермер хўжаликларининг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишда кўп тармоқли ишлаб чиқаришни давлат томонидан ҳуқуқий ва молиявий томондан қўллаб-қувватлаш йўналишларини тақомиллаштириш, жумладан, иқтисодий ёрдам модернизациялаш шароитида фермер хўжаликларининг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишда қўшимча тармоқларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилашда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- фермер хўжаликларида қўшимча тармоқларни ташкил қилишда қўшимча ер майдонларини ажратиш ёки асосий йўналиш учун фермерларга мақсадли ажратиб берилган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг маълум қисмида (5-10%) бозор талаби юқори бўлган бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш имконияти яратишнинг ҳуқуқий асосларини тақомиллаштириб бориш;

- ҳудудий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда фермер хўжаликларида қўшимча тармоқларни ташкил этиш учун зарур бўладиган замонавий техник ва технологик ускуналар, воситаларни харид қилиш имкониятларини кенгайтириш;

- табиий-иқтисодий омилларни ҳисобга олиб фермер хўжаликлари салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш борасидаги хорижий тажрибаларни кенг қўламда жорий этишни рағбатлантириб бориш каби омиллар соҳа тараққиётига хизмат қилади.

Юқорида тилга олинган йўналишлардаги масалаларни ҳал этиш фермер хўжаликлари иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш имкониятлари ортишига ҳам замин яратиб беради.

Таянч сўзлар: қишлоқ хўжалиги, фермерлик фаолияти, кўп тармоқли, қўшимча фермер хўжаликлари, иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш, ер майдонлари, ҳудудий хусусиятлар, устувор йўналишлар, ишлаб чиқариш.

Модернизациялаш жараёнларида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг зарурати

Мамлакатимиз иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини амалга оширишда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти катта.

Чунки, хорижий инвестициялар орқали иқтисодиётимизга илғор технологияларни татбиқ этиш, янги иш ўринларини яратиш ва шу асосда мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва бир маромда ривожланишини таъминлаш, жаҳон ҳамжамиятининг фаол иштирокчисига айлантириш имконияти ву-жудга келади.

Олиб бораётган тадқиқотлар натижа-ларидан кўринадики, хорижий инвестицияларни жалб қилиниши нафақат ривожланаётган балки, ривожланган давлатларнинг ҳам юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлган. Бугунги кунда юртимизда фаолият кўрсатаётган корхоналарни жадал модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлашни таъминлаш, юксак технологиялар асосида ишлашини таъминлаш мақсадида фаол инвестиция сиёсати олиб борилмоқда ва устувор йўналишлар белгиланмоқда.

Хусусан, Президентимиз таъкидлаганларидек, “Биз оддий бир ҳақиқатни доимо эсда тутишимиз даркор. Яъни, сармоясиз

Г. ЖУМАЕВА,
ҚММИ “БХваА” кафедраси доценти, и.ф.н.
Р. РАШИДОВ,
ҚММИ “БХваА” кафедраси ассистенти.

Аннотация

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш ҳамда техник ва технологик жиҳатдан янгиланишда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти катта. Хорижий инвестицияларни жалб этишнинг кенг тарқалган қулай усулларида бири бу ҳамкорликда қўшма корхоналарни таъкидидир.

Қашқадарё вилояти республикада инвестицион жозибдорлик бўйича биринчи гуруҳ таркибига киради. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар салмогини янада ошириш ва улар билан манфаатли ҳамкорликни доимий таъминлашда корхонанинг инвестиция сиёсатини қайта кўриб чиқиш орқали ҳудудий инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Иностранные инвестиции имеют большое значение в модернизации экономики и технико-технологическом обновлении страны. Одним из методов привлечения инвестиций является создание совместных предприятий.

Кашкадарьинская область входит в состав первой группы республики по разнообразию иностранных инвестиций. В целях постоянного обеспечения выгодного сотрудничества и повышения эффективности деятельности предприятия с иностранными инвестициями рекомендуется разработка региональной инвестиционной политики.

Foreign investments are of great importance in modernization of economy and technical-technological country updating. One of methods attraction of investments is creation of joint ventures.

Kashkadarya region is a part of the first group of Republic on a variety of foreign investments. With a view of constant maintenance of favorable cooperation and increase of efficiency of activity the enterprise with foreign investments is recommended working out of a regional investment policy.

тараққиёт йўқ, ишлаб чиқаришни ва умуман, мамлакатимизни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашни инвестицияларсиз тасаввур этиб бўлмайди”.(1)

Чунки, инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни ва моҳиятини кўриб чиқишда шуни таъкидлаш лозимки, “инвестициялар” атамасини кенг маънода тушуниш мақсадга мувофиқ. Айнан инвестициялар асосий капиталга маблағлар қўйиш билан биргаликда номоддий активларга ҳам, интеллектуал мулкка ҳам, айланма активларга, шу жумладан, молиявий воситаларга ҳам тегишлидир.

Биргина 2013 йилнинг ўзида Инвестиция дастурини амалга ошириш доирасида мамлакатимизда 13 миллиард доллар қийматидаги капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, бу 2012 йилга нисбатан 11,3 фоизга кўпдир.

Мамлакатимизда модернизация жараёнларининг жиддат билан бориши жалб этилаётган инвестицияларнинг қарийб 70 фоиздан ортигини биринчи навбатда ишлаб чиқариш объектларини қуришга ҳамда энг янги замонавий ускуналар харид қилишга сарфланган бўлиб, 2013 йилда мамлакатимиз иқтисодиётига инвестиция киритиш ҳажми ялпи ички маҳсулотга нисбатан 23 фоизни ташкил қилган. Маълумотлардан кўринадики, 2012 йилда ўзлаштирилган умумий капитал қўйилмалар ҳажмининг 3 миллиард доллардан ортигини хорижий инвестициялар ташкил этган, унинг 72 фоиздан зиёди ёки 2 миллиард 200 миллион доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳиссасига тўғри келган.

Мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган инвестициялар манбалари ва улардан фойдаланиш борасида ижобий сифат ўзгаришлари рўй бермоқда.

Хусусан, ўтган йилда ўзлаштирилган капитал қўйилмалар умумий ҳажмининг 47 фоизини хусусий инвестициялар, яъни корхоналар ва аҳолининг шахсий маблағлари ташкил этган. Ушбу ҳолатни ижобий баҳолаш мумкин. Чунки, Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек, “...агар ўзимиз ҳаракат қилмасак, четдан сармоя ва инвестицияларнинг мамлакатимизга, ўлкамизга кириб келиши учун қулай шароит ва имтиёзлар ташкил этмасак, керак бўлса, айтиш мумкинки, буни йўналишда астойдил, бутун вужудимиз билан ишламасак, бундай рақамларни тушимизда ҳам кўрмасдик”(2). Зеро, мамлакатимизда яратилаётган қулай инвестицион муҳит

ҳамда имтиёзлар хорижий ҳамда маҳаллий инвесторлар учун қўлдошлар ва молиявий енгилликлар кўламини кенгайтирмоқда.

Аммо олиб бораётган тадқиқотларимиз натижалари баъзи ҳолларда жалб этилаётган хорижий инвестицияларнинг барчасидан ҳам самарали фойдаланилмаётганлигини асослайди. Маълумки, хорижий инвестицияларни жалб этишнинг кенг тарқалган қулай усулларида бири бу ҳамкорликда қўшма корхоналарни ташкил этишдир. Ўзбекистон Республикасида қўшма корхона деганда, низом капиталининг камида 30 фоизи хорижий инвесторларга тегишли бўлган ва хорижий инвестор фақат юридик шахс бўлган, низом капиталининг энг кам миқдори 150 минг АҚШ доллари тенг бўлган эквивалент суммани ташкил этган корхоналарга айтилади. Хорижий инвестиция иштирокидаги корхона низом жамғармасининг 150 минг АҚШ долларида кам бўлмаслиги сифатсиз маҳсулотларнинг олди-сотдиси ва уларни республикага импорт қилиш ишлари билан шуғулланишга ихтисослашган кичик қўшма корхоналарнинг керагидан ортиқча кириб келишининг олдини олиш мақсадида белгиланган. Бироқ республикамизнинг аксарият вилоятларида хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш ҳолати кутилган даражадан паст бўлиши билан биргаликда уларнинг таркибида ўз фаолиятини тўхтатган корхоналар сонининг ошиб бориш тенденцияси кузатилади. Масалан, 2011 йилнинг 1 октябрь ҳолатига кўра, республикамиз бўйича хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар сони жами 4575 тани ташкил қилган бўлиб, шундан фаолият олиб бораётган корхоналар сони 4203 тани ёки 91,8 фоизини ташкил этган.

1-жадвал. Қашқадарё вилоятида хоржий сармоя иштирокидаги корхоналарнинг асосий кўрсаткичлари таҳлили³

	2013 й. Ташқи савдо айланмаси, минг АҚШ. долл.	2012 й. январь- декабрга нисбатан фонзда	2013 й. Экспорт, минг. АҚШ. долл.	2012 й. январь- декабрга нисбатан фонзда	2013 й. Импорт, минг. АҚШ. долл.	2012 й. январь- декабрга нисбатан фонзда	Хоржий сармоя иштирокидаги корхоналар			
							Рўйхатга олинганлар сони, бирлик	шу жумладан, фаолият кўрсатганлари, бирлик	экспорт ҳажми, минг АҚШ. долл.	ҳисобот даврида ташкил этилди, бирлик
Жами	733955,4	97,8	308414,5	89,9	425585,0	104,4	59	51	63551,7	7
шаҳарлар:										
Қарши	322899,9	164,0	71623,0	110,3	251321,0	1,9м	25	22	62008,3	-
туманлар:										
Ўзур	101036,9	106,1	35434,5	78,9	65602,4	130,3	3	2	31,0	1
Дехқонбод	29172,3	32,5	23353,8	36,3	5818,5	22,8	1		-	-
Қамаш	21468,4	118,0	20597,4	116,7	871,0	159,3	2	1	-	-
Қарши	28311,5	131,0	21860,8	101,2	6450,7	104,0	6	6	183,2	1
Косон	32732,4	116,1	31849,3	112,9	883,1	74,8	1	1	-	-
Китоб	5069,5	139,9	1716,0	120,6	3353,5	152,3	6	5	214,7	-
Миришкор	15312,2	108,3	15275,0	109,1	37,2	26,4	1	1	-	-
Муборак	78456,2	49,0	7071,2	68,3	71385,0	47,6	2	2	-	1
Нипон	29576,3	55,2	18612,5	90,8	10963,8	33,1	1	1	-	-
Касби	25242,6	102,0	25190,5	103,3	52,1	14,6	2	2	-	2
Чироқчи	10488,3	136,4	8794,2	127,5	1694,1	2м	1	1	-	-
Шахрисабз	17410,5	100,2	14743,6	106,3	2666,9	76,1	7	6	-	2
Яккабўғ	12634,1	117,1	12156,6	122,6	477,5	54,4	1	1	1114,4	-
Жисм, шахслар	1782,5	144,0	136,1	66,7	1646,4	159,2	-	-	-	-
Бошқалар	2361,8	39,3м	0,0	0,0	2361,8	39,3м	-	-	-	-

Ушбу ҳолат кутилаётган самаранинг пасайишига олиб келади. Биз қуйида тадқиқот объекти бўлган Қашқадарё вилояти бўйича хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини таҳлил қиламиз (1-жадвал).

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2013 йилда вилоят ташқи савдо айланмаси 733955,4 минг АҚШ долларини ташкил этиб, бу кўрсаткич 2012 йилга нисбатан 97,8 фоизни ташкил этган. Бунда экспорт ҳажми 308414,5 минг АҚШ долларини ташкил қилган ва бу кўрсаткич 2012 йилга нисбатан 89,9 фоизни ташкил этган. Аммо импорт ҳажми 425585,0 минг АҚШ долларига тенг бўлиб, бу кўрсаткич 2012 йилга нисбатан 104,4 фоизни ташкил қилган. Бугунги кунда вилоят бўйича хорижий инвестициялар иштирокидаги 59 та корхона рўйхатга олинган бўлиб, айтилган даврда 51 таси фаолият кўрсатмоқда. Таҳлиллардан кўринадики, вилоятдаги рўйхатга олинган 59 та корхонанинг 42,4 фоизи ёки 25 таси Қарши шаҳри ҳиссасига тўғри келади. Аммо, ушбу корхоналарнинг ҳам 3 таси ўз фаолиятини тўхтатган корхоналардир. Вилоятнинг Қарши туманида 6 та хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ташкил этилган бўлиб, бугунги кунда уларнинг барчасини фаолият кўрсатётганлиги ижобий ҳолат ҳисобланади. Шунингдек, Шаҳрисабз туманида бундай корхоналар сони 7 тани ташкил қилиб, 6 таси фаолият кўрсатмоқда. Вилоятнинг Китоб туманида 6 та, Ғузор туманида 3 та, Қамаш, Муборак, Касби туманларида 2 тадан, Косон, Миришкор, Нишон, Чироқчи, Яккабоғ, Деҳқонобод туманларида биттадан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ташкил этилган. Аммо ушбу корхоналардан баъзилари ўз фаолиятини тўхтатган. Маълумки, Қашқадарё вилояти республикада инвестицион жозибadorлик бўйича ўзининг табиий-иқтисодий салоҳияти, инфраструктураси, жумладан, транспорт ва ахборот коммуникацияларининг ривожланиш даражаси бўйича биринчи гуруҳ таркибига киради.

Шундай экан, вилоятда бугунги кунда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар салмоғини янада ошириш ва улар билан манфаатли ҳамкорликни доимий таъминлаш учун ҳар бир корхонанинг инвестиция сиёсатини қайта кўриб чиқиш асносида ҳудудий инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки, 2013 йилнинг 1 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2013-2015 йиллар

даврида Қашқадарё вилоятида туризм соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида”ги Қарори қабул қилинган бўлиб, ушбу ҳужжатда ушбу вилоятда туристик салоҳиятни оширишга доир қатор чора-тадбирлар белгилаб берилган. Дастурга мувофиқ, Қашқадарёдаги тарихий-маданий обидаларни асраб авайлаш, улардан туризм ривожига фойдаланиш самарасини ошириш, таъмирлаш, ҳудудда янги меҳмонхоналар ва туристик объектлар қуриш, транспорт инфраструктураси ва туристларга хизмат кўрсатиш соҳаси ишини тубдан яхшилаш кўзда тутилмоқда (3). Хусусан, Қашқадарё вилояти Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш бўйича давлат дастури қабул қилинган учинчи вилоят бўлди (олдин Хоразм ва Тошкент вилоятларида туризмни ривожлантириш дастурлари қабул қилинган эди). Ушбу ҳужжат ижроси, шак-шубҳасиз вилоятнинг хорижий инвесторларга нисбатан янада жозибadorлигини янада ошириш имконини яратади.

Калит сўзлар: модернизациялаш, қайта қуrolлантириш, хорижий инвестиция, илгор технологиялар, юксак технологиялар, инвестиция сиёсати, инвестициялар, капитал қўйилмалар, қўшма корхоналар, инвестицион жозибadorлик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР РЎЙХАТИ:

1. И.А. Каримов. Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. // “Халқ сўзи”, 2014 йил 18 январь.

2. И.А. Каримов. Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. // “Халқ сўзи”, 2014 йил 18 январь.

3. Қашқадарё вилоят статистика бошқармаси маълумотлари.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2013-2015 йиллар даврида Қашқадарё вилоятида туризм соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида”ги Қарори. 2013 йил 1 ноябрь. www.Qashqadaryo.uz

Ялпи озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли ва унга таъсир этувчи омиллар

Ўзбекистонда иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида унинг таъминлари тўла-тўқис амал қилишга катта эътибор берилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, аҳолининг бозор шароитида ишлаш ва яшаш тартиб-қоидалари тўғрисидаги тасаввурларини ҳам ўзгариб боришига олиб келмоқда. Шу билан бирга, бозор иқтисодиётининг асосий ғоялари таъминлари, талабларини амалга ошириш имкониятлари ҳам кенгайиб бормоқда.

Республикамызда бозор товарлар билан тўйиниб, бозорнинг барқарор тузилмаси ва инфратузилмаси шаклланиб келмоқда, хўжалик субъектларининг мустақиллиги кенгайиб, тадбиркорликнинг ривожланишига қулай муҳит яратилмоқда. Буларнинг ҳаммаси бозор муносабатларининг объектив қонунийлик ва демократик асосларининг кучайиб бориши ва натижада бозорнинг янги босқичига ўтиш учун шарт-шароит яратилаётганидан далолат беради. Бозорнинг бу янги босқичи харидор бозори ва сифат бозори бўлиб, бу босқичда тўла мазмундаги товар истеъмоличлар тасаввурига мос келадиган тушунчалар билан баҳоланади. Товарни истеъмолчи сифатли деб қабул қилган тақдирда унинг харид қилиниши содир бўлади.

Истеъмолчи аниқ товар сифати, ўзи учун муҳим бўлган алоҳида хоссаларини бошқа ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг айнан бир хил товарнинг худди шундай хоссалари билан таққослаб, унинг аҳамияти, қадр-қиммати тўғрисида ҳулоса чиқаради. Бу эса корхона, фирма учун энг катта ютуқ ҳисобланади.

Шундай қилиб бозор, ишлаб чиқарилган, таклиф этилаётган ва сотилаётган товарлар замонавий талабга нақадар мос, уларга сарф қилинган харажатлар нақадар фойдали эканлигини баҳоловчи асосий мезондир. Пре-

Илҳомжон УМАРОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт
университети, “Макроиқтисодиёт”
кафедраси катта ўқитувчиси,
С. САИДКАРИМОВА,
иқтисод фанлари номзоди
ТДИУ талабаси.

Аннотация

Мақолада ялпи озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли ва унга таъсир этувчи омиллар келтирилган. Шунингдек, аҳолининг истеъмол харажатлари 9,5 баробар, жон бошига тўғри келадиган энг муҳим озиқ-овқат товарлари бўйича истеъмол ҳажми муттасил ўсиб бормоқда, айти вақтда ноозиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш ва хизматлар учун тўланадиган сарф-харажатлар миқдори ҳам сезиларли равишда ўсмоқда.

В статье рассматриваются валовое потребление продуктов питания и факторы, влияющие на него. В частности, потребительские расходы населения возросли в 9,5 раза, объемы среднедушевого потребления важнейших видов продуктов питания показали неуклонный рост при значительном увеличении расходов на приобретение непродовольственных товаров и оплату услуг.

The article considers the gross consumption of food products and the factors affecting it. In particular, consumer spending grew 9.5 times, the volume of per capita consumption of major food showed strict growth with a significant increase of expenditures on non-food goods and services.

зидент Ислон Каримов айтганларидек, “...бугун бозор қонунларига асосланувчи янги иқтисодиёт яратаяпмиз. Бунда маҳсулот талаб ва таклифни ҳисобга олган ҳолда, рақобатбардош бўлиши ва у умум қабул қилинган стандартларга жавоб беришини назарда тутган ҳолда ишлаб чиқарилиши лозим”. [1] Жумладан, “...ҳалқимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлашга замин туғдирди, керак бўлса, уларни чет мамлакатларга экспорт қилишга имкон бермоқда. Хусусан, ғалла етиштириш 2000-йилга нисбатан 2 баробар, картошка – 3,1 марта, сабзавот – 3,2 баробар, узум – 2 марта, гўшт ва сут – 2,1 карра, тухум – 3,4 баробар ошди”. [2]

Шу боисдан ҳар бир корхона, фирма, тадбиркор ўз фаолиятини ана шу талаблар нуқтаи назаридан ташкил этиши ва амалга ошириши, республика иқтисодиётида маркетинг элементларидан самарали фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, У.Брэдик маркетинг стратегиясининг қуйидаги элементларини қайд қилади:

- харидорларнинг эҳтиёжларини аниқлаш;
- рақобатчиларнинг стратегиясини тушуниш;
- маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларнинг бозори;
- нарх-навоининг ҳосил бўлиши;
- товарлар ҳаракати; таъминлаш.[4]

Шунингдек, К.Бэрри, А.Пулфордлар маркетинг стратегиясининг қуйидаги жиҳатларини кўрсатиб ўтадилар: бозорлар истеъмолчилар, куч-рақобат

устунлиги, фаолият кенглиги, мақсади, ресурслар, вақт. [5]

Ҳар қандай маҳсулот ва хизматларга бўлган талабнинг шаклланишига бир неча омиллар таъсир кўрсатади. Шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотига бўлган талабнинг шаклланишига ҳам қуйидаги омиллар мавжуд:

1. Демографик омиллар – аҳоли сони, унинг таркиби, жинси, ёши, оила сони ва уларнинг ўртача кўрсаткичларининг ўзгариши ва ҳ.к.

2. Иқтисодий омиллар – аҳолининг пул даромадлари ва уларнинг ижтимоий гуруҳларга тақсимланиши, чакана савдо баҳолари, товарлар таклифи ҳажми ва таркиби, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш фондлари, аҳолининг шахсий хўжаликларидан олаётган маҳсулотлари ва бошқалар.

3. Табиий иқлим шароитлари – йил давомида фаслларнинг узун-қисқалиги, ҳудуднинг рельефи ва бошқалар.

4. Ижтимоий омиллар – аҳолининг ижтимоий ва мамлакатлар бўйича таркиби, уларнинг билим ва маданий савиялари, тарихий урф-одатлари, анъаналари, миллий байрамлари ва бошқалар.

Одамнинг яшаши ва комил инсон бўлиб етишиши учун улар турли нарсаларга эҳтиёж сезишади. Баъзи бир эҳтиёжларнинг камайиши билан уларнинг ўрнига бошқа бир янги нарсага эҳтиёж пайдо бўлади. Шунингдек, озиқ-овқатга бўлган эҳтиёж аҳоли сонининг ўсишига ҳам боғлиқ, бу эса, демографик омиллар сирасига киради.

1-жадвал. Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланиш даражаси (1 кишига йил давомида, кг.)

Маҳсулотлар	Истеъмолнинг меъёрий даражаси	Йиллар				Меъёрга нисбатан 2012 й., фоиз	2012 йилда 1999 йилга нисбатан, фоиз
		1999	2004	2008	2012		
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	38,7	35,1	38	46,7	49,2	127,1	140,2
Сут ва сут маҳсулотлари	242	163	163	196,9	198,2	81,9	121,6
Тухум (дона)	219	44	71	88,2	91,1	41,6	207,0
Нон ва нон маҳсулотлари	91,1	167,0	155,0	122,1	118,1	129,6	70,7
Картошка	49,6	34	34,1	50,7	52,6	106,0	154,7
Мева ва узум	73,2	30	54,4	52,3	57,6	78,7	192,0
Полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари	116,9	130	148,6	192,4	201,3	172,2	154,8
Ўсимлик мойи	6,5	11,3	8,2	10,5	12,4	190,8	109,7
Шакар	19,4	13,6	7,4	9,2	10,7	55,2	78,7

Аҳоли сонининг ўсиши озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжнинг ўсишига олиб келмоқда. Шунинг учун Ўзбекистон Республикасининг аҳоли талаби, асосан, маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашга қаратилган. Шу нуқтаи назардан, мақоладаги асосий вазифалардан бири сифатида озиқ-овқат маҳсулотларининг меъёрга нисбатан истеъмолини ўрганиш ва унга таъсир кўрсатувчи омилларни таҳлил қилишга қаратилиши лозим (1-жадвал) [6,7].

1999-2012 йилларда аҳолининг гўшт ва гўшт маҳсулотларини истеъмол қилиши 40,2 фоизга, сут ва сут маҳсулотлари 21,6 фоизга, тухум 2,0 мартага, картошка 54,7 фоизга, мева ва узум 92,0 фоизга, полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари 54,8 фоизга, ўсимлик мойи истеъмоли 9,7 фоизга ўсган, аммо нон ва нон маҳсулотлари истеъмоли 29,3 фоизга, шакар истеъмоли 21,3 фоизга қисқарган. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган истеъмол меъёрларига нисбатан истеъмол даражаси таҳлил қилинганда: гўшт ва гўшт маҳсулотлари 27,1 фоиз, нон ва нон маҳсулотлари 29,6 фоиз, полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари 72,2 фоиз, картошка 6,0 фоиз, ўсимлик мойи 90,8 фоизга ошган. Лекин, истеъмолининг минимал меъёрий даражасига нисбатан сут ва сут маҳсулотлари 18,1 фоиз, тухум 58,4 фоиз, мева

ва узум 21,3 фоиз ҳамда шакар 44,8 фоизга кам истеъмол қилинган.

Умуман, бугунги кунда мамлакатимизнинг озиқ-овқат саноатида тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган бир қанча маҳсулотлар табиийлиги, арзонлиги, қулайлиги ва сифати билан ажралиб туради. Бирок, бу мамлакатимиз озиқ-овқат саноати тармоқларида муаммолар йўқ ва ҳамма имкониятлар ишга солинди, дегани эмас. Чунки, мазкур маҳсулотларни мамлакатимиз аҳолисига сотиш билан бирга, хорижий мамлакатларга ҳам экспорт қилинади. Зеро, экологик тоза, сифатли маҳсулотларга жаҳоннинг барча давлатларида ҳам эҳтиёж катта. Фақат уларга маҳсулотни етказиб бериш механизмларини йўлга қўйиш кифоя. Бу эса, соҳани янада жадал ривожлантириш учун катта имкониятдир. Ишдаги таҳлилий натижалар шуни кўрсатадики, озиқ-овқат саноатида тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши ҳисобига вилоятда меҳнат ресурсларини янги иш ўринлари билан таъминлаш янада ортади. Бугунги кунда бу соҳада меҳнат қилаётган ишчи-ходимлар сони ҳам сезиларли даражада кўпайиб бормоқда. Шунингдек, 2012 йилда озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқарувчи ходимларнинг йиллик ўртача сони акциядорлик жамиятларида 15,7 фоиз, қўшма корхоналарда 0,9 фоиз, кичик корхоналарда 25,3 фоиз, микрофирмаларда 16,5

2-жадвал. Айрим турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни истеъмол даражасини тайм-тренд усули асосидаги таҳлили

Маҳсулот гуруҳлари	$Y_t - Y_0$ Базавий йилга нисбатан	$Y_t - Y_{t-1}$ Занжирли боғланиш бўйича	$I_p = Y_t / Y_0$ Базавий йилга нисбатан	$I_p = Y_t / Y_{t-1}$ Занжирли боғланиш бўйича
	Ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати (минг т)		Ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати (коэффициент)	
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	9,9	2,7	1,041	1,043
Сут ва сут маҳсулотлари	53,4	14,4	1,037	1,038
Полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари	169,0	37,8	1,101	1,102
Ун маҳсулотлари	-27,2	-2,7	0,987	0,979
Нон ва нон маҳсулотлари	2,9	-1,0	0,971	0,975
Макарон маҳсулотлари	-1,9	-0,99	0,792	0,799
	Ялпи истеъмол (млн.сўм)		Истеъмолини ўсиш суръати (коэффициент)	
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	35494,4	5182,6	1,173	1,298
Сут ва сут маҳсулотлари	2102,9	225,0	1,019	1,196
Полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари	9851,2	1534,8	1,066	1,163
Ун маҳсулотлари	10788,3	1318,5	1,061	1,154
Нон ва нон маҳсулотлари	10330,3	1225,0	1,178	1,211
Макарон маҳсулотлари	1739,0	-60,1	0,912	0,953

фоиз, якка тартибда ва лицензиясиз фаолият кўрсатувчиларда 41,1 фоиз ҳамда ёрдамчи хўжаликларда эса 0,5 фоизни ташкил этган. Юқорида келтирилган рақамлар озиқ-овқат саноатида тадбиркорлик фаолияти муҳим ўрин эгаллаб бораётганлигидан далолат беради.

Андижон вилояти мисолида ялпи озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни истеъмол даражасини тайм тренд усули асосида таҳлил қилганимизда унга таъсир этувчи омиллар қуйидагича акс этди. Таҳлил маълумотларига кўра, 1999-2012 йилларда тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган гўшт маҳсулотлари истеъмол ҳажми баҳосининг ўртача нисбий ўсиш суръати 17,3 фоизга, йилларга нисбатан таққосланганда ўсиш суръати 29,8 фоизга ошган.

Андижон вилоятининг сут маҳсулотларига бўлган йиллик эҳтиёжи 446,5 минг тоннани ташкил этади. Ҳозирги кунда сут маҳсулотлари асосан ишлаб чиқарувчилар ва савдо шохобчалари билан тўғридан-тўғри алоқалар ёки воситачилар орқали реализация қилинмоқда [7]. Шунингдек, вилоятда сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми базис йилга нисбатан 2012 йилда 34,8 фоизга ўсган.

Бунга сабаб, кейинги йилларда маҳсулот ишлаб чиқариш таннарни ва сотиш баҳоси ўртасидаги мутаносиблик тамойилларига амал қилмаслик жараёнининг давом қилаётганлиги чорвачилик хўжаликларини оғир молиявий ҳолатга тушиб қолишига олиб келаётганлигидан далолат бермоқда.

Таҳлил натижасига кўра, кўриб чиқиладиган даврда сут ишлаб чиқаришнинг ўртача нисбий ўсиш суръати 3,7 фоизга, занжирли ўсиш суръати эса 3,8 фоизга тенг бўлган. Сут маҳсулотларининг ялпи истеъмол ҳажми баҳоси 1999 йилга нисбатан 2012 йилда 4,18 мартага ортган. Йиллар бўйича таҳлил қилинганда, сутни ялпи истеъмол ҳажми қийматининг ўсиши базис йилга нисбатан 2003 йилда 6,6 мартага, 2010 йилда 4,5 мартага ошганлигини кўриш мумкин (2-жадвал).

Полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми базис йилига нисбатан 2012 йилда 2,16 баробарга ўсган. Бунга сабаб, Андижон вилоятида охириги йилларда деҳқон ва фермер хўжаликларида мева етиштирилаётган боғ майдонлари қисқариб бораётганлиги туфайлидир. Жумладан, 2000 йилда барча хўжалик тоифалари бўйича мева етиштирилаётган боғ

майдонлари 22 минг гектардан, 2010 йилда 18,3 минг гектарга тушиб қолган. Айниқса, меванинг ялпи ҳосилида салмоқли 82,4 фоизлик улушга эга бўлган деҳқон хўжаликлари майдонлари, шу йилларда мевачиликда 12 минг гектардан 8,6 минг гектаргача ёки 28,3 фоизга қисқарган. Йиллар бўйича кўрганда полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари истеъмол ҳажмининг энг юқори ўсиши фақатгина 2002 йилда 44,2 фоизга тенг бўлган. Кейинги йилларда эса камайиш юз бериб, охирги икки йилда яна ўсган. Шунингдек, ўртача ялпи истеъмол ҳажми баҳосини ўсиши базис йилга нисбатан олинганда 6,6 фоизга, йиллар кетма-кетлигига нисбатан олинганда 16,3 фоизга ошган.

Тадбиркорлик субъектлари томонидан етиштирилаётган полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларни етиштириш ва сотиш давридан эмас, балки истеъмолчи талабини ҳисобга олган ҳолда, экинлар селекциясини яратиш ва уларни экиш вақтидан охирги истеъмолчига етиб боришигача бўлган бўгинлари яратилиши керак. Бунинг учун бозорга тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотларини етказиб бериш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарур:

- табиий-иқлим шароитлари ва ташкилий-иқтисодий салоҳиятдан етарли даражада самарали фойдаланиш;
- полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш бўйича ихтисослашган хўжаликлар ва улгуржи бозорлар ташкил этиш;
- полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотлари сақлаш учун замонавий музлаткичлар билан таъминлаш;
- полиз экинлари ва сабзавот маҳсулотларини етиштиришнинг интенсив технологиясига ўтиш ҳамда технологик хусусиятларга эга бўлган юқори ҳосилли, касалликка чидамли, механизациялашган қайта ишловга яроқли навларни яратиш.

Таҳлил натижаларидан келиб чиқиб, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва истеъмолни кўпайтириш билан боғлиқ муаммолар қуйидагилардан иборат:

- қишлоқ хўжалик субъектларида етиштириладиган хом ашё маҳсулотлари етказиб беришдаги узилишларнинг кўплиги;

- озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган истеъмолчилар талаби етарли даражада ўрганилмаганлиги;
- озиқ-овқат саноати корхоналари замонавий ишлаб чиқариш техника-технологиялар билан таъминланиши талаб даражасида эмаслиги ва бошқалар.

Таянч сўзлар: *истеъмол, тайм тренд, ишлаб чиқариш, бозор, озиқ-овқат маҳсулотлари, талаб, таклиф, инфратузилма, қулай муҳит, рақобат, рақобатбардошлик, маҳсулот, нарх-наво.*

Ключевые слова: *потребление, тайм-тренд, производство, рынок, продукты питания, спрос, предложение, инфраструктура, благоприятная среда, конкуренция, конкурентоспособность, товар, прайс-лист.*

Key words: *consumption, time trend, production, market, food products, demand, supply, infrastructure, favorable environment, competition, competitiveness, goods, price-list.*

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. И.А.Каримов. 2014-йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. – Т.: “Ўзбекистон”. 2014. – 64 б.
2. И.А.Каримов. “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” Т., “Ўзбекистон” 1995 й. 213 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-қўлланма. – Т.: “O’qituvchi” НМИУ. - 2013. – 373 бет.
4. Брэддик У. Менеджмент в организации. – М.: ИНФРА-М, 1997. с. 64.
5. Смитт П., Бэрри К., Пульфорд А. Коммуникации стратегического маркетинга. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2001. С.112.
6. Ўзбекистон иқтисодиёти: Ахборот таҳлилий шарҳ 1999-2012 йй. –Т.: Ўзбекистон 2013.
7. Йиллик статистик тўплам. – Тошкент, 2013.

Узоқ муддатли молиявий ресурсларни шакллантиришда “уzun пуллар”нинг аҳамияти (халқаро амалиёт)

Барно ШАКИРОВА,
ТМИ мустақил изланувчиси.

Бозор иқтисодиёти шароитида “уzun пуллар” мамлакатнинг узоқ муддатга мўлжалланган стратегик режаларини амалга оширишда барқарор молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Кейинги пайтларда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари, айниқса, Россия иқтисодий нашрларида “уzun пуллар” мазмунидаги атама тез-тез қўлланилмоқда.

“Уzun пуллар” тушунчаси ривожланган хорижий мамлакатларда анча йиллар олдин вужудга келган бўлиб, унинг маъноси инвесторлар томонидан молиявий маблағларни узоқ муддатга жойлаштиришни англатади. Ғарбий Европа мамлакатларида “уzun пуллар” сифатида 5 йилдан 10 йилгача жойлаштирилган узоқ муддатли ва 2 йилдан юқори муддатга йўналтирилган қисқа муддатли инвестициялар назарда тутилади. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида эса бу муддат анчагина кам бўлиб, бир йилгача жойлаштирилган инвестициялар қисқа муддатли ва ушбу муддатдан юқорилари бўлган, асосан, 5 йилгача бўлганлари эса узоқ муддатли инвестициялар, яъни “уzun пуллар” ҳисобланади.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки “уzun пуллар”нинг етарли даражада мавжудлиги бевосита миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини талаб этади. Демак, миллий иқтисодиёт етарли даражада барқарор ривожланмаса мамлакатда “уzun пуллар” миқдори ҳам етарли бўлмайди. Бундан кўриниб турибдики, улар бир-бирига ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирган ҳолда ривожланиш тенденциясига эга.

Аннотация

Мақолада узоқ муддатли ресурсларнинг асосий манбаси ҳисобланган “уzun пуллар” тушунчасининг иқтисодий моҳияти, иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти ўрганилган, шунингдек, уни шакллантириш манбалари тадқиқ этилган ҳамда тавсиялар берилган.

В статье изучено экономическое содержание, место и значение в экономике понятие «длинные деньги», как основного источника долгосрочных ресурсов, также, исследованы источники их формирование, даны соответствующие рекомендации.

The article studied the economic content, place and importance in the economy the concept of “long money” as the main source of long-term resources also investigated the sources of their formation are given appropriate recommendations.

“Уzun пуллар”нинг миллий иқтисодиётни ривожлантириш имкониятларига эътибор қаратдиган бўлсак, унинг аҳамияти жуда бекиёсдир. Хусусан, халқаро молиявий экспертлар ва мутахассисларнинг фикрига кўра, иқтисодиётда “уzun пуллар”нинг улуши мамлакат ЯИМга нисбатан 25-30 фоизни ташкил этиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади¹.

Иқтисодиётда “уzun пуллар”нинг ҳажми бўйича ушбу мезоннинг таъминланган шароитида банкларнинг узоқ муддатли ресурсларга бўлган талабини қондириш, миллий иқтисодиётнинг инвестициялар билан қондирилиши ва бошқа ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ечимини таъминлашда ке-

скин зиддиятлар пайдо бўлмайди. Бироқ, иқтисодиётда “уzun пуллар”нинг етарли даражада мавжуд эмаслиги, шу билан бирга, уларни самарали жойлаштирилмаслиги қатор зиддиятли ҳолатларни келтириб чиқаради.

Буни кейинги йилларда, айрим ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида рўй бераётган иқтисодий тангликлар, шунингдек, иқтисодиёти ўтиш даврини кечираётган давлатлардаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларда ҳам кузатиш мумкин. Айниқса, тижорат банкларида узок муддатли маблағлар, яъни “уzun пуллар” билан боғлиқ танглик ҳолатларининг вужудга келиши мамлакат иқтисодиётининг ривожини, иқтисодий ўсиши ва бошқа жабҳаларининг ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Хусусан, хўжалик юритувчи субъектларнинг узок муддатли пул ресурсларига бўлган талаби тўлиқ қондирилмайди, банкларнинг узок муддатга кредитлаш имкониятлари пасаяди, узок муддатли инвестицион дастурларни молиялаштиришда молиявий ресурслар тақчиллиги пайдо бўлади.

Маҳаллий иқтисодий адабиётларда “уzun пуллар” хусусида сўз кетганда, молиявий муассасалар, хусусан, тижорат банклари барқарор ресурс маблағлари “узок муддатли ресурслар” тарзида қўлланилишининг гувоҳи бўлиш мумкин. Албатта, бу иқтисодий жиҳатдан масаланинг моҳиятига жиддий таъсир кўрсатмасда, халқаро амалиётда мавжуд атамаларнинг кенгрок қўлланилиши ва маҳаллий иқтисодий адабиётларнинг имкониятларини чегаралайди.

Классик назариячи А.Смит ўзининг “Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари тўғрисидаги тадқиқот” асарида “Инсонларнинг жамғаришга бўлган интилиши жамиятда капитални ортишини таъминлайди, жамғарма эса инвестициялашнинг зарурий манбасидир”, дея таъкидлайди. Шунингдек, “уzun пуллар”ни миллий бойликнинг ўсишида асосий омил сифатида эътироф этади.

Бизнинг назаримизда, инвестиция жараёнларининг янада ривожланишига нафақат жамғармаларнинг шаклланиш омили, балки молиявий маблағларининг манбалари, уларни амал қилиш муддатлари ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, жамғармаларнинг шаклланиши бевосита муомаладаги пул массасининг миқдорига боғлиқдир.

Классик мактаб вакилларида яна бири Д.Рикардо шу масалага тўхталиб, “Пул массасининг

ортиши – товарлар нархини ортишидан бошқа натижа бермайди. Тажриба шуни кўрсатадики, чекланмаган миқдорда қоғоз пулларнинг чиқарилиши давлат ва банклар томонидан эмиссия қилиш ҳуқуқини суиистеъмол қилишига олиб келади”³, дея таъкидлайди.

Фикримизча, Д.Рикардонинг таълимоти очик иқтисодиётга ўтаётган мамлакатлар пул-кредит сиёсатида мос келади, бироқ иқтисодиёт ривожланишининг маълум босқичида унинг таълимоти ўзининг аҳамиятини йўқотади. Чунки, иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун зарур бўлган пулларни муомалага чиқарилмаслиги пул тақчиллигига олиб келади.

“Уzun пуллар”ни “ишлаб чиқарувчи”лар мулкый ва ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан турлича бўлиб, уларнинг асосийлари сифатида монетар институтлар, суғурта, инвестиция ва пенсия фондлари, тижорат банклари ва бошқа молиявий муассасаларни киритиш мумкин. Шуни таъкидлаш жоизки, иқтисодиётда узок муддатли молиявий ресурслар салмоғини ортишида Марказий банкнинг қайта молиялаш сиёсати алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур сиёсат “уzun пуллар”ни “ишлаб чиқарувчи”ларни бевосита молиявий маблағлар билан таъминлаш манбаси бўлиб ҳисобланади.

Халқаро молия – банк амалиётидан маълумки, молиявий ресурсларнинг асосий манбалари сифатида ҳукуматнинг Марказий банкка сотган узок муддатли қимматли қоғозлари, тижорат банкларининг узок муддатга чиқарилган субординациялашган қарз мажбуриятлари, суғурта компаниялари ва жамғариб бориладиган нодавлат пенсия жамғармаларининг пул маблағлари ҳисобланади. Агар хорижий мамлакатлар иқтисодиётидаги инвестициялар таркибига жиддийроқ эътибор берадиган бўлсак, инвестициялар таркибида узок муддатли молиявий ресурслар улуши салмоқли ўринни эгаллайди.

Халқаро амалиётда ва ўтиш иқтисодиёти давлатларида “уzun пуллар”ни шакллантириш бора-сида турли ёндашувлар мавжуд бўлиб, бу мазкур мамлакатларнинг ривожланиш модели билан бевосита боғлиқдир. Жумладан, Россия Федерацияси тажрибасига назар ташласак, молиявий муассасаларда “уzun пуллар” ҳажмини ошириш мақсадида узок муддатга жалб қилинган депозитларга нисбатан имтиёзли захира меъёрларини қўлланилиши ёки молиявий инқироз шароитида

Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкалари-ни пасайтириш каби ҳолатларни кузатиш мумкин. Бугунги кунда эса нодавлат пенсия жамғармалари ва суғурта ташкилотлари каби нобанк молия институтларини ривожлантириш орқали “уzun пуллар”ни шакллантириш муаммосини ҳал қилишга ҳаракат қилинмоқда.

Халқаро амалиётда иқтисодиётга “уzun пуллар”-ни таклиф этувчи асосий молиявий муассасалар сифатида ҳукумат, Марказий банкнинг монетар инструментлари, тижорат банклари, нобанк кредит ташкилотлар, суғурта компаниялари, пенсия ва инвестиция фондлари ҳамда бошқа молиявий ташкилотлар ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида суғурта муносабатлари мамлакат молиявий тизимининг муҳим бўғинларидан ҳисобланади, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда мазкур молиявий муассасаларнинг маблағлари салмоқли улушни ташкил этади, айниқса, Франция суғурта компанияларининг молиявий маблағлари деярли мамлакат ЯИМ даражасида ва айрим ҳолларда эса ундан ҳам юқори кўрсаткични ташкил этади.

Ўтиш даври иқтисодиёти мамлакатларида суғурта компаниялари маблағлари бошқа молиявий муассасалар маблағлари сингари сезиларсиз даражани ташкил этганлигини кўриш мумкин. Хусусан, Польша, Украина ва Россияда суғурта компанияларининг маблағлари мамлакат ЯИМга нисбатан жуда паст даражани ташкил этади.

Назаримизда, бунинг асосий сабаби ушбу мамлакатларда “уzun пуллар”ни яратувчи молиявий муассасалар фаолияти етарли даражада ривожланмаган. Айни пайтда ушбу давлатларда суғурта компаниялари шаклланиш, ривожланиш ва такомиллашиш жараёнларини бошидан кечи-раётган молиявий бўғинлар ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида “уzun пуллар”ни молиявий бозорларга таклиф этувчи суғурта компаниялари ва шунга ўхшаш бошқа молиявий субъектларнинг катта ҳажмдаги маблағларга эга бўлиши учун жуда кўп вақт зарур бўлади. Шу боис мазкур молиявий муассасаларнинг фаолияти ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз шароитида мамлакат иқтисодиётига йирик миқдорда “уzun пуллар”ни таклиф этиш имкониятига эга эмаслар.

Таҳлиллар ва ўрганишлар бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодиётга “уzun пуллар”ни таклиф этувчи яна бир молиявий муассасалардан бири но-

давлат пенсия фондлари эканлигини кўрсатмоқда. Нодавлат пенсия фондлари биринчидан, корхона ва компанияларнинг маблағлари ҳисобидан шакллантирилади ва ходимларни пенсия маблағлари билан таъминлайди. Иккинчидан, узок муддатда фойдаланилмасдан турган ушбу йирик миқдордаги пул маблағлари тижорат банклари орқали иқтисодиётни молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтирилади.

Польша, Украина ва Россияда “уzun пуллар”ни таклиф этувчи нодавлат пенсия фондлари фаолияти деярли ривожланмаганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Айниқса, бу борада Украина ва Россияда нодавлат пенсия фондларини ривожлантириш билан боғлиқ қатор муаммолар мавжуд.

Бундан хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, марказдан бошқариш тизимидан иқтисодий механизмлар орқали бошқариладиган тизимга ўтиш даврини бошидан кечи-раётган мамлакатларда “уzun пуллар”ни таклиф этувчи молиявий муассасалар ва субъектлар фаолиятини ривожлантиришда зиддиятли ҳолатлар мавжуд бўлиб, мазкур масалаларни ечимини топишга қатор ижтимоий-иқтисодий омиллар таъсир кўрсатмоқда.

Таянч сўзлар: молиявий ресурслар, “уzun пуллар”, узок муддатли инвестициялар, қисқа муддатли инвестициялар, банклар.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, «длинных денег», долгосрочные инвестиции, краткосрочные инвестиции, банки.

Keywords: financial resources, “long money”, long-term investments, short-term investments, banks.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Зевин А.З. Глобализм и регионализм в контексте экономического роста. //Мировая экономика и международные отношения. – М.: 2009. №6, -С. 43-53.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. /Антология экономической классике. Т.1. –М.:, 1993. – С. 117.
3. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения./Антология экономической классике. Т.1.–М.:, 1993. – С. 88-89.

Меҳнат бозорида иш билан бандлик инновацион турининг шаклланиши

Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бандлик соҳасидаги ўзгаришларнинг муҳим йўналишларидан бири аҳоли иш билан бандлигининг таркибий тузилиши ҳисобланади.

Максуда АТАНИЯЗОВА,
Тошкент Давлат иқтисодиёт
университети тадқиқотчиси.

Аннотация

Мазкур мақолада меҳнат бозорида бандлик инновацион турининг шаклланиш жараёнлари бора-сида фикр юритилади, унинг аниқланиши ва ривожланиши омиллари кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, Хоразм вилоятидаги 2006-2010 йилларда аҳолининг иш билан бандлиги ҳолати тармоқ таркиби бўйича таҳлил қилинади.

В этой статье обсуждаются процессы формирования инновационного вида занятости на рынке труда, показаны факторы его определения и равнотия. А также анализируется состояние занятости населения в Хорезмской области за 2006-2010 годы по отраслевой структуре.

This article describes formational stages of innovative methods of employment in labor market, also examines influences to its development and determination. Moreover, article examines employment of people of Horazm region in 2006-2010 by industry level.

Иш билан бандликнинг янги тури ҳисобланган инновацион иш билан бандликнинг таркибий таҳлиliga мурожаат қилиш, бизга унинг умумий шаклланишини чуқурроқ тушуниш, мураккаблиги, қайтимлилиги, эгилувчанлигига онд турли даражаларининг ўзаро боғлиқлиги мавжудлигини аниқлаш, таркибий тузилишидаги ўзгаришларни тадқиқ этиш ва баҳолаш, бандлик тузилишида бўлаётган объектив сабабларни аниқлаш имконини беради.

Иш билан бандликнинг янги турини шаклланиши ижтимоий меҳнатнинг тақсимланиши асосида аниқланади ва иқтисодиётнинг мавжуд таркибий ҳолатидан келиб чиқиб ривожланади. У меҳнат ресурсларини тармоқлараро, тармоқ ҳамда фирма ичида тақсимланишини ифодалаб, муайян мутаносибликда ўзаро алоқаларни таъминлайди. Бу – кўп қатламли ва кўп даражали комплекс бўлиб, умумий яхлитликни ва табақалаштиришни акс эттиради.

Инновацион турдаги иш билан бандлик тузилишини таҳлил қилишда қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

иш билан бандлик тизимини ташқи муҳит ўзгаришларига таъсири ташқи сигналлар билан эмас, балки унинг таркибий тузилиши билан аниқланади;

таркибий тузилманинг турли бўғинларини ташкил этиш тезлиги (тез, секин-ўсувчи, бандлик билан стагнациялашувчи секторлар ва бошқалар) турлича.

ташкил этишининг юқори даражасига эришиш билан тузилмада секин эволюцион ўзгаришлар дав-

ри бошланади, ташқи муҳитга юқори даражадаги мослашган бўлади.

Иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши ўз ўрнида инновацион ишчи кучини, инновацион қобилиятга, яъни меҳнат жараёнида инновацион фикр ва ғояларни ярата оладиган, янгиликларни ўрганиб, ўз фаолиятида қўллай оладиган ишчи кучини шакллантиришни тақозо этиши иш билан бандликнинг янги кўринишини юзага келтиради. Шунини таъкидлаш лозимки, инновацион иш билан бандликнинг ривожланиши меҳнат бозорини янги мезонлари бўйича сегментланишига, меҳнат бозори субъектлари рақобат-

бардошлигининг ошиши, таркибий ишсизлик ҳамда “эгиловчан карьера”нинг мавжудлигига боғлиқдир.

“Инновацион иш билан бандлик” – бу, меҳнат бозоридаги субъектлар томонидан инновацион қобилиятдан фойдаланишга асосланган ҳамда самарали иш билан бандликка эришишга қўмаклашувчи илк бор пайдо бўлган ёки олға сурилган меҳнат фаолиятининг такомиллашган кўриниши ва шакллари.

Иш билан бандликнинг янги турларининг намоён бўлиши сифатида иш ўрни ёки кадрларни излашнинг янги технологиялари, хусусий бизнеснинг яратилиши, меҳнат ҳаракатчанлиги, инновацион меҳнат шартномалари, иш билан бандликнинг янги шакллари (лизингли меҳнат, ижтимоий фондларда бандлик, виртуал ташкилотлардаги иш билан бандлик ва ҳ.к.); дистанцион таълим, корхоналардаги бевосита инновацион меҳнат ва бошқалар⁽¹⁾ни айтиш мумкин.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, ноишлаб чиқариш секторида бандларнинг улуши (ҳодимларнинг 2/3 дан кўпроғи) инновацион турдаги иш билан бандликнинг индикатори ҳисобланади. Кларк-Фишер-Галенсонларнинг фикрига кўра, иқтисодий чоралар бўйича ривожланишда биринчи сектордаги бандларнинг улуши иккинчисига нисбатан камайдди, кейин эса учинчи секторга нисбатан. ХМТ маълумотларига кўра, кейинги ўн йил ичида Яқин Шарқ ва Шимолий Африка мамлакатларидан ташқари барча минтақалар бўйича хизмат кўрсатиш соҳасида иш билан бандлар ҳиссаси ўсган. Бироқ сервис соҳасининг ишчи кучи ва иш жойлари сифат таркиби бўйича турлича. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда ривожланган бозор иқтисодиёти мамлакатларида ноишлаб чиқариш фаолияти билан банд бўлганлар кўпчиликини ташкил этади (масалан, АҚШ (2)да 73,45 фоиз, Испанияда 59,13 фоиз).

Юқори даражада саноати ривожланган мамлакатлар сифатида АҚШ ва Япония давлатларида иш билан банд бўлган аҳолининг тармоқлар бўйича таркибий тузилишидаги ўзгаришларга фикримизни қаратадиган бўлсак, 1920-2010 йиллар мобайнида АҚШда қазиб олиш, қайта ишлаш секторида иш билан бандлик улуши камайган бўлса, тақсирот хизматлари, ишлаб чиқарувчиларга хизмат кўрсатиш, ижтимоий ва маиший хизматлар соҳаларида эса ортган. Масалан, АҚШда 1920 йилда қазиб олиш секторида иш билан бандлик 28,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб бу кўрсаткич 2,1 фоизни ташкил этган. Ишлаб чиқарувчиларга хизмат кўрсатиш соҳасида иш билан бандлик 1920 йилда 2,8 фоиз бўлган бўлса, 2010 йил

да 19,4 фоизга ўсган. Шунингдек, маиший хизматлар кўрсатиш соҳасида бандлик таҳлил этаётган даврлар оралиғида (1920 йил 8,2 фоиз, 2010 йилда 13,0 фоиз) мунтазам ўсиш тенденциясига эга.

XX асрнинг иккинчи ярми, XXI асрнинг бошларида иқтисодий тизимда бирдан-бир аҳамиятли ҳодиса бўлиб, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши ва бу соҳада иш билан бандлар сонининг кенгайиб бориши ҳисобланади. Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатларнинг хизмат кўрсатиш соҳасида иш билан бандлар салмоғи 70 фоиздан зиёд ва унинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 80 фоиз атрофидани ташкил этмоқда.

Ҳозирги замон жамиятининг ривожланиш тенденцияси асосан хом ашё ва индустриал иқтисодиётдан хизмат кўрсатиш иқтисодиётига ўтиши билан характерланади. Бунда асосий эътибор интеллектуал ресурслардан фойдаланишда фан ва ахборотлар технологиялари сиғими катта бўлган замонавий тармоқларни ривожлантиришга қаратилган. Жамият тараққиётидаги бундай ҳолат иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига нисбатан хизмат кўрсатиш соҳасини кенгроқ ривожланишини талаб этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган таркибий ислохотлар иқтисодиёт соҳа ва тармоқларидаги иш билан бандлик тузилмаси ўзгаришига ҳам олиб келмоқда.

1-расм маълумотларига кўра, Хоразм вилоятида 2006-2010 йилларда иш билан бандликнинг тармоқ таркиби бўйича саноатда 104,8 фоиз, қишлоқ хўжалигида 108,2 фоиз, қурилишда 110,1 фоизни ташкил этган ҳолда, хизмат кўрсатиш соҳа ва тармоқлари ҳисобланган йўловчи транспортида 99,3 фоиз, алоқада 111,1 фоиз, савдо ва умумий овқатланиш соҳасида 112,7 фоиз, маиший хизмат ва коммунал хўжалик соҳасида 108,8 фоиз, соғлиқни сақлаш соҳасида 122,7 фоиз, халқ маорифи тизимида 102,1 фоиз, маданият ва санъат соҳасида 180,8 фоиз, молия-кредит соҳасида 107,4 фоизни ташкил этган.

Кейинги йилларда республикаимизда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришга эътиборнинг кучайтирилиши натижасида умумий иш билан бандлар таркибида соҳада банд бўлганлар ҳиссаси мунтазам ошиб бориш тенденциясига эга бўлмоқда ҳамда аҳолининг турли хилдаги хизматларга бўлган талабларини қондириш имконини юзага келтирмоқда. Лекин вилоятда жами иш билан бандлар таркибида қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар ҳиссаси ҳамон юқорилигича қол

1-расм.

моқда. Бу кўрсаткич 2006 йилда 37,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб 36,1 фоизга ошган.

Бизнинг фикримизча, иш билан бандликни инновацион турининг шаклланиб бориши, бир томондан, таркибий ўзгаришларнинг чуқурлашуви билан тавсифланса, бошқа томондан, аҳамиятли равишда янги таркибий элементлар ва жараёнлар содир этади:

иш билан бандликни таркибий шаклланиш мезони тармоқ ва фаолият кўринишлари ўрнига тармоқлар мажмуаси (ахборот, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ва бошқалар) юзага келади;

иш билан бандликни турли хил тузилмавий таркиблари мувофиқлиги ва ўзаро бир-бирига кириб бориши. Таркибнинг анъанавий даражалари билан бирга технополислар, технопарклар (3), “инновацион муҳитлар”, бизнес инкубаторлари, аналогик тузилмалар пайдо бўлмоқдаки, улар ташкилотлараро, тизимлараро бирлашмалар, тармоқлар бирлашиши, илмий, ҳудудий ва ижтимоий тузилмалар, трансмиллий ва интеграцион ҳосилалар симбиозини ташкил этади;

иш билан бандликнинг “тармоқ” таркиби ривожланади, ишловчиларни “тармоқ” иш жойларига тақсимлайди;

янги касбий ходимлар гуруҳи вужудга келади, юқори инновацион ва креатив таҳлилчилар, ахборот менежерлари, “вертуал ёқачалар”, “эксперт”лар кўринишига эга, юқори малакали мутахассислар улуши ўсиб боради, касбий функция ва ихтисосларнинг таркиби мураккаблашади;

йирик ва ўрта ҳамда кичик корхоналарда иш билан банд бўлганлар сони ўртасида янги нисбатлар шаклланади.

иш билан бандликни инновацион тури доирасидаги таркибий ўзгаришлар чизиқли бўлмай, турли йўналишга ва турли тезликка эга.

Таянч сўзлар: эволюцион ўзгариш, лизингли меҳнат, виртуал ташкилот, дистанцион таълим, технополис, технопарк, инновацион муҳит.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР:

1. Санкова Л.В. Занятость инновационного типа: теоретико-методологические координаты исследования / Л.В.Санкова.– Саратов: Издательский центр «Наука», 2007г.– 26,75 п.л.

2. Прогноз маълумотларига кўра, АҚШда 2020 йилда моддий ишлаб чиқариш соҳасида иш билан бандлар ҳиссаси 11 фоизга қисқаради, хизмат кўрсатиш соҳасида эса 32 фоизга ошади. Келгусида иш билан бандликнинг қисқариши аграр соҳа ва қазиб олиш саноатида содир бўлади.

3. Ҳозирги кунда жаҳонда 500 дан ортиқ технопарклар мавжуд. Шундан 200 га яқини Ғарбий Европада, 160 таси АҚШда.

4. Агарда постиндустриал иқтисодиётли мамлакатларда кичик бизнес соҳаси 70 фоиз иш билан бандликни таъминлайди. Ўзбекистонда 2010 йилда яратилган иш ўринларининг 65 фоизи кичик бизнес соҳасига тўғри келган. Ҳисоб-китобларга кўра, Россияда ҳар 1000 кишига олти кичик корхона тўғри келади, Европа Иттифоқи мамлакатларида эса 30 та кичик корхона тўғри келади.

Теоретические аспекты управления издержками у хозяйствующих субъектов

В условиях модернизации экономики основная цель каждого субъекта – получить прибыль. Чтобы достичь этого, во-первых, необходимо определить издержки на покупку экономических ресурсов, во-вторых, определить ограничения спроса на произведенную продукцию.

Производственные издержки являются не только фактором, определяющим размер прибыли, они непосредственно влияют также на размер предложения. Поэтому планирование, учет и постоянный анализ этих издержек является важным фактором рационального управления и повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов.

Необходимо отметить, что основные задачи и приоритетные направления развития экономики республики на 2014 год направлены в первую очередь на обеспечение стремительного роста этой отрасли, для чего необходимо продолжить реализацию принятой стратегии по мобилизации всех имеющихся резервов и возможностей.

Не секрет, что для изготовления продукции требуется много материалов и энергии, в первую очередь технологическая отсталость реального сектора экономики серьезно препятствует повышению конкурентоспособности.

Для формирования конкурентной среды на предприятиях, функционирующих в республике, решающим фактором служат техническое и технологическое обновление и модернизация производства, выход на мировые рынки. Прежде всего для решения этих вопросов основное внимание нужно уделить правильному планированию и управлению издержками. Необходимо начать с выбора норма-

Хуршид АБДУЛЛАЕВ,
студент группы МВ-62
Ташкентского государственного
экономического университета.

Аннотация

В статье раскрыты теоретические аспекты управления издержками у хозяйствующих субъектов нашей республики. А также даны затраты на производство и себестоимость продукции.

The article reveals the theoretical aspects of economic entities costs in our republic. Also, given the costs of production and production costs.

Ушбу мақолада республикада ишловчи субъектларнинг маҳсулот таннархининг назарий асослари ёритилган. Шу билан бир қаторда, ишлаб чиқаришнинг қиймати ва маҳсулот таннарихи очиб берилган.

тивно-правовых документов, регулирующих формирование себестоимости. Далее следует выбрать оптимальную расчетную политику и по возможности пользоваться всеми налоговыми и таможенными льготами, установленными законодательными актами.

Главная задача, стоящая перед каждым производственным предприятием, состоит не в том, чтобы минимизировать производственные издержки, а скорее всего минимизировать издержки, затрачиваемые на единицу продукции.

Издержки – это расходы на производство продукции, продажу товара, выполнение работ и оказание услуг в денежном выражении.

Виды издержек и выбор сырья на предприятии вытекают из их основной финансовой и инвестиционной деятельности. Издержки производственных

предприятий в основном состоят из издержек на сырьё, материалы, на оплату ГСМ и заработной платы.

В нашей республике статьи по издержке основываются на Положении Кабинета Министров Республики Узбекистан № 54 «О составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов» от 5 февраля 1999 года.

Основываясь на этом положении, все издержки можно выразить так:

1. Издержки, входящие в себестоимость производимой продукции:

прямые и косвенные материальные издержки;

прямые и косвенные издержки труда;

другие прямые и косвенные издержки, в том числе накладные производственные издержки.

2. Временные издержки:

издержки на реализацию;

административные издержки;

другие операционные издержки и убытки.

3. Издержки финансовой деятельности:

процентные издержки;

отличия отрицательного курса, возникающие при операциях с зарубежной валютой;

переоценка средств, вложенных в ценные бумаги;

издержки финансовой деятельности.

4. Случайные убытки.

Издержки, входящие в себестоимость производимой продукции выражают цену издержек на природные и трудовые ресурсы, используемые в производстве или переработке продукции (работ, услуг), издержки на сырьё и материалы, горючее и энергию, основные средства, а также другие производственные издержки.

По планированию издержки можно разделить на краткосрочные и долгосрочные издержки. Краткосрочные издержки дают возможность осуществить тактические задачи. А долгосрочные издержки возникают при реализации стратегических задач предприятия. К ним относятся издержки на научные исследования, ввоз и развитие новых технологий, производство новых видов готовой продукции.

Издержки на производство продукции можно разделить на прямые и косвенные издержки.

К прямым издержкам относятся издержки, связанные с производством отдельной продукции, они напрямую входят в себестоимость продукции. Сырьё и основные материалы, горючее, электроэнергия, полуфабрикаты, закупаемые у других предприятий,

заработная плата работников и другие подобные издержки входят в состав косвенных издержек.

Прямыми издержками считаются издержки на подготовку и усвоение производства, хранение и эксплуатацию станков, издержки на работы, проводимые за пределами цеха, предприятия и производства.

Важное значение имеет рациональное распределение прямых издержек между видами продукции (работ, услуг), что дает возможность правильно определить себестоимость по технологическим видам продукции. Такое положение дает положительный эффект при разработке расчетной политики предприятия по формированию цен на производимую продукцию.

Издержки на обслуживание производства и его управление можно охарактеризовать таким образом[1]:

1) издержки на хранение и использование машин и оборудования;

2) общепроизводственные издержки;

3) временные издержки.

В экономике ресурсы ограничены, а спрос на них неограничен. Именно эта главная проблема экономики требует от предприятий быть всегда в движении, поиске и развитии, так как предприятия без ресурсов не могут произвести ни одну продукцию. В связи с тем, что на предприятии существует производственный процесс, производство любой продукции обязательно требует издержек. Правильные организация и ведение учета издержек в конечном итоге серьёзно влияет на конечные результаты предприятия. Основная цель учета издержек и калькуляция себестоимости продукции в мировом учете состоит из управления издержками, планирования производства, контроля над издержками, информационного обеспечения менеджера для принятия им нужных решений по перспективным направлениям развития предприятия.

Собственнику для эффективного (прибыльного) экономического функционирования предприятия в первую очередь нужна достоверная и прозрачная учетная информация о формировании издержек производства, полученная в системе бухгалтерского учета, состоящего из финансового и управленческого учета. Издержки производства как объекты управленческого учета в условиях современной экономики исследованы в работе применительно к реальным хозяйственным процессам, протекающим на предприятиях.

При разработке концепции развития управленческого учета издержек производства следует исходить из того положения, что система бухгалтерского учета базируется на законодательном и нормативном регулировании процедур отражения на учетных носителях фактов хозяйственной деятельности. Управленческий учет издержек производства как элемент бухгалтерского учета предприятия отражает процесс производства продукции, в котором создаются новые потребительные стоимости. Одновременно управленческий учет издержек производства является подсистемой управленческого учета, функционирующей в рамках бухгалтерской информации на предприятии. Информация, полученная с помощью управленческого учета издержек производства, используется для управления процедурами формирования издержек производства по экономическим элементам, видам и для исчисления себестоимости продукции по статьям калькуляции с целью выявления производственно-финансового результата хозяйственной деятельности предприятия.

Неотъемлемой составной частью современных производственных отношений являются развитые рентные отношения. В диссертации предлагается включать в состав издержек производства стоимость ренты в сумме платежей за кадастровую стоимость земельных ресурсов и недр, а также амортизационную стоимость инфраструктуры. Естественно, при наличии экономических механизмов реализации рентных отношений последние будут выступать в качестве издержкообразующего фактора и соответственно являться объектом управленческого учета издержек производства.[2]

Для достоверного формирования в системном порядке информации в управленческом учете издержек производства предложен план управленческих счетов, который определяется в работе как совокупность части балансовых производственных счетов и внебалансовых счетов учета издержек производства и производственно-финансового результата. При разработке плана управленческих счетов и схемы их взаимосвязи со счетами финансового учета из состава балансовых счетов выделены некоторые счета управленческого учета. Так, в состав балансовых счетов включены не все счета учета затрат на производство (как в действующем плане счетов), а только счета так называемых «пассивных запасов», относящихся к запасам ресурсов, которые приобретены за счет собственного капитала и различного рода финансо-

вых резервов (это остатки материальных ценностей в составе незавершенного производства по их производственной себестоимости и оборотные средства, приобретенные за счет собственного капитала, а также различного рода резервы предстоящих расходов и платежей). Счета собственно учета издержек производства рассматриваются в этом случае в качестве внебалансовых (но не забалансовых) и включаются в так называемую «подгруппу управленческих счетов учета производственно-финансового результата».[3]

В группу всех управленческих счетов рекомендовано включать счета по учету продаж, издержек производства, прочих расходов, а также счета финансового учета, в числе которых счета учета производственно-финансового результата и счета учета затрат предприятия и себестоимости продукции. Выделение внебалансовых счетов учета производственно-финансового результата обеспечивает, во-первых, связь между балансовым и внебалансовым управленческим учетом по соответствующим группам счетов в системном порядке по принципу двойной записи, а во-вторых, преемственность между данными управленческого и финансового учета. Создание внебалансовых управленческих счетов означает, что в рамках нормативной регламентации управленческого учета должны также существовать правила отражения издержек производства методом двойной записи. При этом счет производственно-финансового результата (счет «Прибыли и убытки») используется как в финансовом, так и в управленческом учете.

В настоящее время методология управленческого учета издержек производства по их видам в теоретическом плане не исследована и не имеет широкого практического применения на отечественных предприятиях. Разработана группировка издержек производства по видам, которая служит базой для организации их управленческого учета по экономической однородности и экономическому назначению в производственном процессе с помощью первичной учетной документации.[4]

Управленческий учет издержек производства по видам предложено строить в зависимости от принципов их классификации, которая в отечественной практике базируется, во-первых, на их экономической однородности для формирования в учете фактических данных об экономических элементах и, во-вторых, на локализации учетной информации по объектам калькулирования для группировки издержек производства по статьям калькуляции. Эконо-

мическое назначение представляет собой целевое потребление в производстве экономически однородных ресурсов. Другими словами, речь идет, с одной стороны, о высокой природной экономической однородности потребляемых на целевые нужды производства ресурсов, а с другой стороны, о финансовых последствиях такого потребления для предприятия.

В результате проведенного исследования для управления себестоимостью продукции на предприятии в условиях рыночной экономики предложен методический аппарат управленческого учета издержек производства по видам, который обеспечивает отражение в первичных учетных документах кодов экономических элементов издержек производства для их дальнейшей группировки по видам и статьям калькуляции; разработку плана счетов управленческого учета, ориентированного на классификацию издержек производства по видам и статьям калькуляции; выявление возникающих разниц между фактической величиной издержек производства по данным финансового и управленческого учета.

В моей работе разработана методика учета калькулируемых издержек производства, представляющих собой экономически однородные одноэлементные виды расходов, фактическая величина которых, как правило, рассчитывается в два этапа. На первом этапе с помощью норм или ставок, заранее обоснованных действующими нормативными документами или заключенными договорами, определяется фактическая общая сумма издержек производства. На втором этапе издержки производства распределяются между объектами учета пропорционально определенной калькуляционной базе, экономически обусловленной различными факторами конкретного предприятия.

К калькулируемым издержкам производства предлагается отнести амортизацию основных средств и нематериальных активов; проценты, уплаченные за заемный капитал; страхование коммерческих рисков; оплату труда собственников (учредителей) предприятия, арендную плату арендодателям и рентные платежи.[5]

Расчет амортизации, т. е. калькулирование ее величины, относимой на объекты учета, зависит от методов ее начисления и специфики организационно-технологического процесса, в котором функционируют средства производства. Следовательно, при исчислении амортизации необходимо принимать во внимание факторы, влияющие на физический и моральный износ основных средств и нематериальных активов,

от этого зависит выбор метода начисления и калькуляционной нормы амортизации.

Уплаченные контрагентам, в том числе банкам, проценты за привлечение заемного капитала в хозяйственный оборот предприятия являются экономически однородным видом издержек производства. При этом в качестве издержек производства предлагается квалифицировать не все, а только часть затрат предприятия на уплату процентов за заемный капитал, привлеченный в его хозяйственный оборот, при условии, что кредиты используются на создание активов, которые затем будут потреблены в производстве. К таким видам издержек производства относятся: оплата процентов за кредит; оплата процентов по всем видам денежных займов; оплата процентов за участие привлеченного капитала в порядке приглашения к экономическому сотрудничеству; оплата процентов в порядке совершения компенсационных сделок, включая товарные кредиты и займы.

Кроме процентов за использование кредитных ресурсов не меньшее значение в качестве издержек производства имеют проценты, уплачиваемые предприятиями, которые являются участниками концессионных сделок и покупателями продукции сезонных отраслей промышленности, оплачивая так называемые «сезонные процентные надбавки к стоимости сырья и материалов», проценты в порядке компенсаций за отвлечение капитала из оборота других предприятий.

Ключевые слова: модернизация, экономика, издержки, калькулируемые издержки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Новиченко П. П., Рендухов И. М. Учет затрат на производство в промышленности. М.: Финансы и статистика, 1981. - 144 с.
2. Новодворский В. Д. Бухгалтерский учет в системе управления. М.: Финансы и статистика, 1979. - 72 с.
3. Новодворский В.Д. Бухгалтерский учет производственных ресурсов. М.: Финансы и статистика, 1989. - 254 с.
4. Stehle, Sandwald: "Grundris der undustriellen Kosten und Leistungsrechnung", MerkurVer-lag Prihteln, 1990.
5. Schmalenbach E.: "Grundlage der Selbstkostenrechnung und Preispolitik", 8 Auflage, Koln und Opladen, 1963.

Схема участников налогового менеджмента

Налоговые платежи составляют значимую долю в финансовых потоках организаций. Зачастую от профессионального и умелого решения, принятого с учетом налоговых последствий, зависят судьба бизнеса, возможности его роста и развития.

Недооценка этой стороны финансовой деятельности организации, допущенные ошибки в расчетах по налогам с бюджетом могут привести к непоправимым финансовым потерям. Можно смело утверждать, что результаты четко организованного корпоративного менеджмента не идут ни в какое сравнение с результатами общеэкономического и даже финансового менеджмента. Невозможно вести бизнес, не просчитав, сколько принесет прибыли та или иная сделка и сколько потребуется при этом заплатить налогов. Вопросы налогообложения, учета и управления налогами по своей значимости сравнимы разве что с проблемами, возникающими непосредственно в ходе производственной или любой другой предпринимательской деятельности. Эта значимость может быть определена лишь в конкретных суммах, которые отдаются государству. Налоговые платежи, охватывая всю производственную и хозяйственную деятельность организаций, влияют на эффективность производства, а также являются важнейшим фактором при принятии бизнес-решения.

Налоги в идеале не должны влиять на выбор экономических решений предприятия, они не должны существенно менять структуру бизнеса. На практике же налоги выступают инструментом экономического регулирования, вторгаются в сферу стратегических решений, нередко способствуя принятию кардинальных решений для осуществления деятельности предприятий. Серьезные решения никогда не принимаются без

Г.К. АБДУТАНИЕВА,
Д.Б. ЯХЕЕВА,
Ташкентский государственный
экономический университет.

Аннотация

Статья посвящена организации схемы участников налогового менеджмента. Обосновываются необходимость и значимость организации схемы участников налогового менеджмента. Особое место в статье уделено необходимости организации корпоративного налогового менеджмента.

Чоп этишга тақдим этилаётган ушбу мақола солиқ менежменти иштирокчилари ташкилий тузилмасига бағишланган.

Унда солиқ менежменти иштирокчиларининг ташкилий тузилмаси зарурлиги ва аҳамияти ёритиб берилган. Мақолада корпоратив солиқ менежментини ташкил этиш хусусида илмий қарашлар баён этилган.

Annotation for an article on the scheme of participants of tax management

Submitted for review the article focuses on organization of the scheme of participants of tax management. It reveals the necessity of organizing the scheme of participants of tax management. It substantiates the need and importance of the organization scheme of participants of tax management.

Overall, the work is written in sufficient scientific and technological level and recommended for publication.

From the point of view given above, we recommend the publication of this article.

учета налогов и управления ими. Этим и объясняется необходимость наличия на предприятиях внутренних и внешних специалистов, основными функциями которых являются анализ и обеспечение деятельности данного предприятия с налоговой точки зрения. Даже если налоги не определяют основной стратегии предприятия, кто-то должен их своевременно и правильно исчислять, а также принимать меры по их оптимизации. Известная позиция налогоплательщиков «если не платить налоги становится невозможным, то надо платить как можно меньше» основана на праве всех субъектов хозяйствования минимизировать свои налоговые обязательства любыми легальными способами.

Корпоративный налоговый менеджмент как вид управленческой деятельности на предприятии все больше входит в практику хозяйственной жизни Узбекистана, а налоговый менеджер организации (эксперт, консультант по налогам) становится все более значимой фигурой. В последнее время в Узбекистане корпоративный налоговый менеджмент стал предметом деятельности многих аудиторских фирм, работающих на договорной основе с налогоплательщиками.

Корпоративный налоговый менеджмент — это система управления налоговыми потоками коммер-

ческой организации путем использования научно обоснованных рыночных форм и методов принятия управленческих решений в области налоговых доходов и расходов на микроуровне.

В этой связи может быть предложена примерная схема участников процесса налогового планирования хозяйствующего субъекта.

Данная схема носит достаточно условный, а не универсальный характер, т.к. каждое конкретное предприятие имеет свои особенности, различаясь объемом деятельности, организационно-правовой формой и формой собственности, она также может включать других участников и либо расширяться, либо сужаться в зависимости от задач, стоящих перед предприятием на конкретном этапе его деятельности. Однако все перечисленные хозяйствующие субъекты должны быть готовы к решению задач налогового планирования. Высшее руководство организации, а также руководители и специалисты подразделений принимают непосредственное участие при осуществлении налогового планирования.

Именно высшему руководству поручено выступать координатором процесса налогового планирования, которое определяет его основные циклы и поэтапность планирования. Налоговый менед-

жмент должен способствовать тому, что процесс налогового планирования стал доступным и понятным для каждого сотрудника организации. Поэтому на практике должна сложиться такая ситуация, когда все работники высшего и среднего звена организации должны будут вовлечены к обсуждению и составлению планов.

Роль и задачи участников процесса налогового планирования различаются в силу специфики деятельности, организационно-правовой формы и других особенностей конкретного предприятия.

Бухгалтерия, применяя действующие нормы налогового законодательства, нормы и правила бухгалтерского учета, осуществляет расчеты вариантов отражения бизнес- и обслуживающих процессов в бухгалтерском учете, рассчитывает суммы различных налогов, причитающихся к уплате в бюджет.

Работники финансового отдела проводят расчеты вариантов финансового обеспечения сделок за счет собственных, привлеченных и заемных средств, организуют управленческий учет.

Юридическая служба осуществляет анализ сделки по бизнес- и обслуживающим процессам с точки зрения правовой грамотности, готовит документы, необходимые для ее исполнения. Поскольку обособленность юридической службы организации от бухгалтерской нередко может привести к тому, что работники юридической службы могут использовать в договорах и иных деловых документах не совсем понятные формулировки, ставящие бухгалтерские службы в тупик, между юристами и бухгалтерией должно осуществляться постоянное тесное взаимодействие. Бухгалтерия также должна консультироваться с юристами по вопросам законности совершения тех или иных сделок.

Плановый отдел увязывает плановые расчеты по различным направлениям деятельности предприятия в единый стратегический план.

Служба внутреннего аудита обеспечивает достоверность получаемой участниками информации, проводит анализ форм и методов осуществления операций и сделок и их отражения в бухгалтерском и налоговом учете. В случае необходимости к работе подключаются внешние аудиторы, которые могут принимать участие в разработке наиболее сложных схем налогового планирования, в том числе международных. Целесообразно было бы в идеале создание аудиторских и юридических фирм широкого профиля, которые смогли бы всесторонне

решать проблемы налогового планирования своих клиентов, давать соответствующие консультации по вопросам налогообложения. Не исключено, что, поскольку существуют различия в порядке исчисления и уплаты налогов и сборов хозяйствующих субъектов различных отраслей, данные фирмы будут носить не только многопрофильную, но и узкоспециализированную направленность.

Решение задач, связанных с управлением внешнеэкономической деятельностью, ее налоговым планированием, необходимо возложить на специальное подразделение зарубежных операций. Данное специализированное подразделение должно вырабатывать квалифицированные решения в отношении предприятий с иностранными инвестициями с учетом характера их деятельности. Именно с этим отделом должны быть связаны наиболее перспективные и эффективные варианты налогового планирования в условиях мировой экономической глобализации.

Приведенный перечень функций, выполняемых участниками налогового планирования, не носит утвердительный характер, так как в современных условиях не существует стандартных структур управления на предприятиях различных форм собственности и организационно-правовых форм. Преждевременно давать однозначные рекомендации о том, кто же из перечисленных участников процесса налогового планирования должен выступать координатором данного процесса в конкретной организации. Следует также отметить, что на практике деятельность участников налогового планирования должна взаимодополняться в целях принятия совместных оптимальных налоговых решений, что также будет способствовать разработке внутренних правил (стандартов) налогового планирования. А это, в свою очередь, позволит поднять на качественно новый уровень процесс налогового планирования, позволит рационально подходить к решению проблем повышения деловой предпринимательской активности и снижения налогового бремени.

Ключевые слова: корпоративный налоговый менеджмент, высшее руководство организации, участники процесса налогового планирования, работники финансового отдела, служба внутреннего аудита, юридическая служба, бухгалтерия, плановый отдел.

Biznes-Эксперт

ИҚТИСОДИЙ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОЙЛИК НАШР

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2014 йил, 5 (77)-сон.
2008 йил январдан чоп этилмоқда.
Муассис: "Бизнес-Daily Медиа" Ноширлик уйи МЧЖ.
Бош директор: Хожиматов Б.Х.

Таҳририят:
Бош муҳаррир – С.Э. Хайдаров.
Мусахҳилар – Муслмонқулова М. Ю., Қурбонова Р. Ж.
Дизайнер-саҳифаловчи – Маҳкамов А.А.

Таҳририят манзили:
100003, Тошкент ш., "Ўзбекистон" шоҳқўчаси, 55.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 239-83-89, 239-83-79, 259-22-06.
E-mail: zaobirja@mail.ru

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 2013 йил 12 апрелда қайта рўйхатга олинган.
0507-сонли гувоҳнома.

Журналнинг "Matbuot tarqatuvchi" АК
обуна каталогидagi юридик ва жисмоний
шахслар учун индекси – 1169.

Бичими 60X84 1/8 (4 б.т.). Адади 880.
Чоп этишга 20.06.2014 йилда рухсат этилди.
«Муҳаррир» нашриёти МЧЖ Матбаа бўлимида чоп этилди.
-сонли буюртма. Манзил: 100060, Тошкент ш.,
Элбек кўчаси, 8-уй.

Ойда бир марта чиқади. Баҳоси келишилган нархда.
"Biznes-Эксперт" журналидан кўчириб босиш фақат таҳририятнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади.
Таҳририят фикри муаллифлар фикрига мос келмаслиги мумкин.

Ўборилган кўлёзмалар рецензия қилинмайди ва қайтариб берилмайди.
Мақолалардаги факт ва рақамларнинг ҳаққонийлигига муаллиф шахсан масъул.

Реклама мазмунига реклама берувчи жавобгар.

№5 (77), 2014 года.
Издается с января 2008 года.
Учредитель: ООО Издательский дом "Бизнес-Daily Медиа".
Генеральный директор: Хожиматов Б.Х.

Редакция:
Главный редактор – Хайдаров С.Э.
Корректоры – Супонова М.Г., Халлиева Н.А.
Дизайнер-верстальщик – Махкамов А.А.

Адрес редакции:
100003, г. Ташкент, проспект Узбекистанский, 55.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 239-83-89, 239-83-79, 259-22-06.
E-mail: zaobirja@mail.ru

Журнал перерегистрирован в Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан 12 апреля 2013 года.
Регистрационное свидетельство № 0507.

Подписной индекс журнала в каталоге
АК "Matbuot tarqatuvchi" для юридических
и физических лиц – 1169.

Формат 60X84 1/8 (усл. печ. лист 4). Тираж 880.
Подписано в печать 20.06.2014 г.
Отпечатано в полиграфическом отделе
ООО издательстве «Муҳаррир».
Заказ № . Адрес: 100060, г. Ташкент, ул. Элбек, 8.

Выходит один раз в месяц. Цена договорная.
Перепечатка материалов "Biznes-Эксперт" допускается только с письменного разрешения редакции.
Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

Присланные рукописи не рецензируются и не возвращаются.
Авторы несут персональную ответственность за достоверность фактов, содержащихся в публикациях.
Ответственность за содержание рекламы несет рекламодатель.

Бу ерда сизнинг рекламангиз бўлиши мумкин

РАҲБАРЛАР, ИҚТИСОДЧИЛАР, ИШБИЛАРМОНЛАР ВА ЁШ ОЛИМЛАР ДИҚҚАТИГА!

*“Биржа-Эксперт” журналига йил давомида обуна бўлиш мумкин.
Нашрга обунани расмийлаштиргач,
Сиз ишончли эксперт ахборотига эга бўласиз.*

*Журналга “Ўзбекистон почтаси” ОАЖ, “Matbuot tarqatuvchi” АЖ
ва бошқа обуна агентликлари орқали обуна бўлиш мумкин.*

*Ундан ташқари Сиз обуна шартномасини тўғридан-тўғри
“Биржа” Нашриёт уйи билан ҳам расмийлаштиришингиз мумкин.
Обуна индекси – 1169.*

Қўшимча маълумотлар учун телефонлар: (99871) 259-21-96, 259-22-06.